

הקדמה לחומש דברים

תורת ארץ ישראל

עומדים אנו בפתחו של חומש דברים, האחרון מבין חמשת חומשי התורה. בארבעת החומשים הקודמים למדנו על יסודות האמונה והאומה: בחומש בראשית למדנו על בריאת העולם ועל האבות הקדושים; בחומש שמות למדנו על יציאת מצרים, מתן תורה והקמת המשכן; בחומש ויקרא למדנו את דיני הקרבנות, דיני הטהרה בישראל ומצוות נוספות ובחומש במדבר למדנו על קורות ישראל בארבעים שנות נדודיהם במדבר, בדרכם מהר סיני עד ערבות מואב.

החומש החמישי, חומש דברים, מוקדש לדברי הפרידה של משה רבנו מעם ישראל בערבות מואב ערב פטירתו. דברי הפרידה של משה נאמרו מא' בשבט עד ז' באדר, בשלושים ושבעה ימי חייו האחרונים, כאשר הגיע לפסגת הישגיו הרוחניים. הדברים הנאמרים בשעה זו הם בבחינת תמצית נפשו הגדולה של משה האוצר בתוכו את התורה כולה.

עוד הודיעה התורה כי דברים אלה נאמרו אחרי הכאת סיחון ועוג, "אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל בְּעֶבֶר הַיַּרְדֵּן... אַחֲרֵי הַכֹּתוֹ אֶת סִיחֹן קִלְגַּי הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר יוֹשֵׁב בְּחֶשְׁבֹן וְאֶת עֹג קִלְגַּי הַכַּנְזִן אֲשֶׁר יוֹשֵׁב בְּעֶשְׂתֵּרֶת בְּאֶדְרָעִי" (דברים א, א-ד). ציון מקום אמירת הדברים והעובדה כי נאמרו לאחר הכאת סיחון ועוג, מלמדים אותנו על מעלתם של דברי התורה הנאמרים בספר דברים, שהם בבחינת תורת ארץ ישראל. משום כך, לא פתח משה בדבריו לישראל אלא לאחר כיבוש ארצות סיחון ועוג, שהושוּוּ דינן לדין הארץ המערבית לענין מצוות התלויות בה, ובכך הקנה לדברי תורה אלה את ערכה של תורת ארץ ישראל.

הגשמת החלום של כל הדורות

חומש דברים הוא הגשמת החלום של כל הדורות. המפגש של עם ישראל עם ארץ ישראל מזרים דם חדש ומפיח חיים חדשים ורעננים בעם ישראל ומתוך כך בכלל האנושות. השראת השכינה במלואה יכולה לחול על ישראל רק בארץ ישראל, "אֶרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ דֹרֵשׁ אֶתָּה תָּמִיד עִנִּי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּהַ מְרִשִּׁית הַשָּׂנֶה וְעַד אַחֲרִית הַשָּׂנֶה" (דברים יא, יב), וכשעם ישראל מגלה את אורו וממלא את תפקידו כראוי, האומות כולן מוארות באור ה' ומושפעות לטובה, וכדברי הרצ"ה בשיחותיו (דברים עמ' 403):

"שיא השמחה הוא 'כי תבוא אל הארץ'. זוהי המהפכה הגדולה, גילוי ציפיית העתיד של כללות כל הדורות".

ובהמשך שם (עמ' 407) כתב:

"ריבונו של עולם חיבה וחיבה עד שהעולם הגיע למצב של בנרות, ואז 'ויאמר ה' אל אברהם לך לך... אל הארץ אשר אראך, ואעשך לגוי גדול. נוצרה הנשמה הענקית הזאת, ומאז, גילוי שם ה' עבר מיחידים אל ציבור...".

הקשר בין עם ישראל לארץ ישראל הוא 'קשר של חיים' ואין קיום לאחד בלי השני. רק בארץ ישראל יכול עם ישראל להביא לידי ביטוי את כישורונותיו ולהאיר את אור ה' באופן השלם. בארץ ישראל מופיע הסיפור הבריא והשלם של עם ה', עם סגולה, וכך כתב מרן הרב קוק בספרו "אורות" (ארץ ישראל א):

"ארץ ישראל איננה דבר חיצוני, קניין חיצוני לאומה, רק בתור אמצעי למטרה של ההתאגדות הכללית והחזקת קיומה החומרי או אפילו הרוחני. ארץ ישראל היא הטיבה עצמותית, קשורה בקשר חיים עם האומה, חבוקה בסגולות פנימיות עם מציאותה ומתוך כך אי אפשר לעמוד על התוכן של סגולת ארץ ישראל... כי אם ברוח ה' אשר על האומה בכללה".

והרצ"ה בשיחותיו (דברים עמ' 112) כתב:

"מציאותו של עם קשורה במציאותה של ארץ. כשם שאם אין תורה – אין ישראל, כך אם אין ארץ ישראל – אין ישראל... הופעת עם ישראל בשלמותו ובאמיתתו, היא ב'והיה כי יביאך ה' אלקיך אל הארץ'. רק בביאה לארץ, בישיבתה מתגלית האומה בשלמותה".

כשעם ישראל מגיע לארץ ישראל מתחדשת נשמתו ונעשית נשמה כללית, כפי שמביא הרצ"ה בשיחותיו (דברים עמ' 33) בשם בעל ה"חסד לאברהם":

"בארץ ישראל זוכים אנו להתחדשות נשמתית. כאן, באויר הבריא שלנו, בבית חיינו, מופיע עיקר חיינו, עיקר מציאותנו. עיקר נורמליותנו – נשמתנו הציבורית הכלל – ישראלית. יש בעניין זה קביעת עובדה חשובה על ידי בעל ה'חסד לאברהם', אחר מגדולי קדושי ישראל: כשיהודי בא בפעם הראשונה לארץ – הוא מקבל נשמה חדשה... וכך הסדר בלילה הראשון לעלותו ארצה: כשהוא הולך לישון הוא מפקיד רוחו... במשך שעות אלו, חיוניותו מעוכבת מלהתגלות כלפי חוץ. כשהוא מתעורר, אין הוא אותו יהודי, אלא יהודי חדש".

משנה תורה

ספר דברים נקרא בפי חז"ל "משנה תורה", כי הרבה ממצוות התורה הכתובים בספרים הקודמים חזרו ונאמרו בו פעם נוספת, ביתר ביאור ובתוספת פרטים, וכך נאמר בפסוק ה': "כְּעֶכֶר הַיָּדָן בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם הוֹאִיל מֹשֶׁה בָּאֵר אֶת הַתּוֹרָה הַזֹּאת לְאָמֹר".

מדוע דווקא כעת, בסוף חיינו, מבאר משה את התורה? מדוע לא ביאר אותה קודם לכן, בזמן השהות במדבר? התשובה לשאלה זו נעוצה בשינוי שעתיד לעבור על עם ישראל עם היכנסו לארץ ישראל. שלא כספרים הקודמים, שנאמרו ליוצאי מצרים, נאמר ספר דברים לדור באי הארץ. וכך כתב הרמב"ן בהקדמתו לפירוש החומש: "הספר הזה ענינו ידוע שהוא 'משנה התורה', יבאר בו משה רבנו עליו השלום לדור הנכנס לארץ רוב מצוות התורה הצריכות לישראל... להוסיף בהם ביאור...".

בארבעים שנות הנדודים במדבר חי עם ישראל במציאות ניסית. ענני הכבוד הקיפו אותו, מן ירד מן השמים, בארה של מרים סיפק להם מים, והשכינה שרתה במשכן השוכן במרכז מחנה ישראל. התורה שלמד עם ישראל בכל אותן שנים מפיו של משה רבנו התקבלה בקרבו בסגנון ובאופן המתאימים לחיים ניסיים אלה.

חומש דברים מלווה את עם ישראל ערב כניסתו לארץ. החיים בארץ ישראל יהיו שונים בתכלית מהחיים במדבר. בארץ ישראל יחיה עם ישראל חיים טבעיים. הוא ידרש לדאוג בעצמו לפרנסתו ולכל צרכי חייו, ובעיקר - יצטרך להקים חיים לאומיים שלמים ולייסד מלכות הכוללת בתוכה מערכות צבאיות, כלכליות, חינוכיות וכו'.

עם עברם את הירדן, יחדלו בני ישראל לראות את השכינה שורה בתוכם בכל עת, ואת הניסים היום יומיים שנעשו להם במדבר. הם יעמידו סנהדרין, מלך ושופטים. הם יעסקו בחריש ובנטיעה, בקציר ובאסיף, במשא ובמתן, דברים שלא נזקקו להם במדבר כאשר כל אחד קיבל את צרכי מחייתו בדרך ניסית. וכך כתב הרצי"ה בשיחותיו (דברים עמ' 93):

"יש לספר דברים שם מיוחד: 'משנה תורה'. חזרה של תורה, ביאור חדש של תורה... ויש צורך להתבונן מה ענין חזרה זאת.

עם ישראל חוזר לארצו... לבית הטבעי והנורמלי שלו... הגילוי האמיתי של ערך עם ישראל, הוא בארץ ישראל. פה מופיע 'ושכנתי בתוכם', בכל מלוא תוקפו. לכן התורה, אותה התורה האחת, חזרת ונשנית בהארה חדשה, בביאור חדש. זה הכלל: 'משנה תורה' היא תורת ארץ ישראל. ותורת ארץ ישראל היא לעילא לעילא מתורת חוץ לארץ. היא תורה שמתבארת מתוך אוירא דארץ ישראל.

כשעם ישראל מתכונן להיאחו בארץ ישראל בכל סדריו הציבוריים והממלכתיים, יש צורך שהתורה תחזור ותתגלה בהארה חדשה לגבי כל סדרי החיים החברתיים."

אין הדברים אמורים רק על המצוות המיוחדות לארץ, כגון תרומות ומעשרות, שמיטה ויובל, או דיני המקדש, שכן גם יתר חלקי התורה פחותים הם בערכם כאשר הם מתקיימים בגלות, ואינם מתגלים בשלמות מעלתם אלא כאשר הם נעשים בארץ. וכך כתב הרמב"ן בפירושו לפרשת אחרי מות: "כי עיקר המצוות הם ליושבים בארץ ה', שהיא נחלת ה' הנכבד".

ארץ ישראל מתאימה מטבע בריאתה לקדושת התורה ולקדושת בני ישראל, נוחליה. וכתב הרצי"ה בשיחותיו (דברים עמ' 199):

"החיוניות הכללית של כל המצוות מתגלה במיוחד בארץ ישראל, לכן עיקר קיום כל המצוות כולן תלוי במצוות ישוב הארץ... כשישראל מופיע בארץ ישראל בכל בריאותו וחיוניותו, אז מתקיימות המצוות בשלמותן. כל התורה כולה, כל אשר 'דבר אלינו בחורב', בכל התפרטותו בסדרי החיים הפרטיים והציבוריים, הרוחניים והגשמיים – הולך ומתחדש עכשיו מכח חיוניות ארץ ישראל".

לצד ההרחבה והביאור במצוות שנאמרו כבר בחומשים הקודמים, ישנן בחומש דברים גם מצוות חדשות שלא נאמרו בחומשים הקודמים, והן ברובן מסוג המצוות שהאפשרות לקיימן אינה מצויה במדבר כי אם בארץ ישראל, ועתה, לקראת כניסתם לארץ, הגיעה השעה הראויה ללמדן לישראל.

מתוך למעלה ממאה מצוות הנזכרות בחומש דברים, שבעים הן מצוות שלא נזכרו בתורה קודם לכן. וכך כתב הרש"ר הירש (בפסוק ג):

"ספר דברים הוא סיכום של אותן המצוות שהיה צורך מיוחד להזכיר אותן למנהיגים וליחידים בשעת המעבר מן המדבר אל ארץ נושבת. כתיבת המצוות האלה נדחתה למועד הסיכום הזה, או החזרה בכתב על המצוות האלה היתה דרושה לתכלית זו.

רגילים לקרוא את הספר הזה 'משנה תורה' ומפרשים את השם הזה במשמעות 'חזרה' על התורה. אולם אין פירושו של דבר שתוכנו של ספר דברים איננו אלא חזרה על המצוות שנכתבו כבר בספרים הקודמים, שהרי כבר ראינו שרוב המצוות של ספר דברים כתובות כאן בפעם הראשונה; אלא שם 'משנה תורה' – במשמעות 'חזרה' על התורה – הולם את הספר רק אם נפרש כך את כוונתו: הספר הזה מספר שמה חזר על כל התורה כולה וביאר את כל מצוותיה... – אחדות מהן נכתבו כאן בפעם הראשונה, ואחרות אינן אלא חזרה בכתב על המצוות שנכתבו זה מכבר".

מבט לתלמיד

הרמב"ן (בהקדמתו לחומש) מחלק את סוגי המצוות שבחומש דברים לשלושה, וכך כתב:

"הספר הזה ענינו ידוע, שהוא 'משנה תורה', יבאר בו משה רבינו לדור הנכנס בארץ רוב מצוות התורה... פעם להוסיף בהם ביאור, ופעם שלא יחזיר אותם רק להזהיר את ישראל ברוב אזהרות... ועוד יוסיף בספר הזה כמה מצוות שלא נזכרו כלל..."

נמצא שסוגי המצוות בחומש דברים הם:

- א. ביאור למצוות שנאמרו כבר בחומשים הקודמים וצריכות ביאור.
 - ב. תוספת אזהרה במצוות שכבר נאמרו, כאשר על ידי תוספת זאת יתחזקו בני ישראל לשמור מצוות אלו.
 - ג. מצוות שלא נאמרו כלל בחומשים הקודמים.
- ניתן להציע לתלמידים סימן לזכירת סוגי המצוות שבחומש: **חיב"ה** - חיזוק, ביאור, הוספה.
- החיזוק, הביאור וההוספה נועדו להכין ולהכשיר את בני ישראל לקראת קיום התורה בפועל בארץ ישראל.

תוכחה ומוסר

- בחומש דברים רבים הם דברי התוכחה והמוסר שנאמרו לבני ישראל. לתוכחה זו שני תפקידים עיקריים:
- א. מבט מסכם על תקופת המדבר עם כל ניסיונותיה ואתגריה, בימיו האחרונים של משה רבנו.

ב. הכנה לקראת הכניסה לארץ.

מבט מסכם על תקופת המדבר

ארבעים שנה הנהיג משה את ישראל - הוציאם ממצרים, קרע להם את ים סוף, קיבל עבורם את התורה בהר סיני והוליד אותם במדבר. במהלך שנים אלו עברנו אתגרים ומשברים שונים, וכך כתב הרצי"ה בשיחותיו (דברים עמ' 32): "דרך כל הדברים המיושנים, הנוראים והאיומים שעברנו 'בלכתך בדרך', במדבר; ניסינו, נתנסינו והתייסרנו, ומתוך כך השתכללנו והתרוממנו... דרך כל הצרות והסיבוכים, השתכלל שיעור הקומה של כלל ישראל ושל 'ושכנתי בתוכם'... כולנו-כולנו השתכללנו והתרוממנו, כל השישים ריבוא שלנו הגיעו להתקדשות, היטהרות, בגרות והשתלמות... עד היותנו מוכשרים להיכנס לתוך בית חיינו פנימה".

עם ישראל עלה והתעלה, עד שכעת בסוף ארבעים שנות הנדודים, נעשה ראוי להיכנס לארץ ישראל, הארץ בה יוכל להגיע לשלמות שיעור קומתו, כדברי הרצי"ה בשיחותיו (דברים עמ' 17): "פה [בארץ ישראל] התורה היא טבעית, נורמלית, היא שייכת לאוירא דארץ ישראל. פה הקדושה היא טבעית, הסייעתא דשמיא היא טבעית".

הכנה לקראת הכניסה לארץ

ההליכה בדרך ה' היא תנאי הכרחי להצלחת כיבוש הארץ והמשך הישיבה בה, "וַיִּתֵּן לָהֶם אֲרָצוֹת גִּלְיָם וְעַמָּל לְאֻמִּים יִירָשׁוּ. בְּעֶבֶר יִשְׁקְרוּ חֻקֵּי וְתוֹרָתוֹ יִנְצְרוּ" (תהלים קה, מד-מה).

עם כניסת בני ישראל לארצם, יזדקקו הנכנסים לאמונה חזקה כדי לא ליפול ברשתם של שכניהם עובדי האלילים. לפיכך עומד משה ומאיר את אור התורה שבכל אחד מישראל באור חדש, מדגיש, מחדד ומבאר, מוכיח ומזהיר, ומעניק להם את הכלים הדרושים לקראת כניסתם לארץ.

מעמדו המיוחד של חומש דברים

לספר דברים ישנו מעמד מיוחד בין חמשת החומשים. מצד אחד הוא מהווה המשך ישיר לחומשים הקודמים, ויש בו מעין סיכום וחזרה על הנאמר בהם, ומצד שני יש לו מעמד מיוחד משלו. מעמדו המיוחד של חומש דברים רמוז כבר במילה הראשונה של חומש זה, וכך כתב רבנו בחיי (בפסוק א):

"ויש לך להתבונן עוד למה התחיל הספר הזה במילת 'אלה' ולא אמר 'ואלה הדברים', כיון שהכל קשור אחד בוא"ו, אבל זה יורה כי הספר החמישי הזה אף על פי שהוא מיוחד עם הארבעה הראשונים והכל קשר אחד ובנין אחד, הנה הוא ענין בפני עצמו, כענין האתרוג שהוא מיוחד עם מיניו, שאין מצוותו אלא עמהם אבל הוא בפני עצמו, שאין לאגדו באגד שלהם".

הגמרא במסכת מגילה (לא ע"ב) מסבירה את ההבדל בין הקללות שבספר ויקרא (פרק כו) ובין אלו שבספר דברים (פרק כח): "הללו [הראשונות]... משה מפי הגבורה אמרן, והללו [האחרונות]... משה מפי עצמו אמרן". וביאר המהר"ל (תפארת ישראל פרק מג):

"...ואין הכוונה בזה חס ושלום שיאמר משה דבר מפי עצמו, אף אות אחת. רק ההפך שיש בין המשנה התורה, ובין שאר התורה. כי התורה שנתן ה' יתברך לישראל, יש בה שתי בחינות; הבחינה האחת, מצד ה' יתברך, אשר הוא נותן התורה. הבחינה השנית, מצד ישראל, המקבלים את התורה..."

לפיכך התורה כולה, חוץ מ'משנה תורה', שהוא החומש האחרון, ראוי שימצא בה הבחינה מצד הנותן. כי המקבל מקבל בסוף, כאשר גמר הנותן את גזרת דבריו, ואז המקבל מקבל. ולפיכך נקרא 'משנה תורה', כאילו היה דבר מיוחד, שהוא מצד המקבל."

כלומר בספר דברים קיימת דרגת גילוי שונה משאר ארבעת ספרי התורה הראשונים. יש בה בחינה שגם בני ישראל שייכים אליה, ומכאן השוני שבין חומש דברים לחומשים האחרים.

בהמשך דבריו מבאר המהר"ל שכל ההבדל בין הספרים הוא באופן גילוי דבר ה' לישראל, מכל מקום ברור הוא שכל אות ואות בתורה, נאמרה על ידי הקב"ה, וכה דבריו:

"כל דיבור שנאמר בתורה, אף שמשנה היה מדבר אותו, מכל מקום היה כאילו ה' יתברך מדבר. כי כל התורה, שכך גזר וכך ציוה ה' יתברך, והיה ה' יתברך נותן הדיבור בפיו... אבל 'משנה תורה' היה מדבר משה מעצמו, כמו השליח שמדבר כאשר ציוה לו המשלח".

בחומש דברים, הדובר הוא משה רבנו. דבר זה ניכר בלשון: "ויאמר ה' אלי" (דברים א, מב; ב, ט; ג, ב), בעוד שבשאר חומשי התורה הנוסח הקבוע הוא "ויצַדַּק ה' אֶל מֹשֶׁה".

לשון זו מעידה על המדרגה הגבוהה שאליה הגיע משה רבנו בימיו האחרונים, על מפתן הכניסה לארץ ישראל. התעלות זו נבעה ממעלתם של ישראל, שעברו תהליך של זיקוק והתקדמות, מדרגה אחר מדרגה, בשנות נדודיהם במדבר, וכך כתב הרצי"ה בשיחותיו (דברים עמ' 32):

"גדלנו, ומשה רבינו גדל עמנו, עד כדי כך ש'אֶשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה' (דברים א, א) הוא דיבור אלקי. דרך הצירופים של המדבר, כולנו-כולנו השתכללנו והתרוממנו, כל השישים ריבוא שלנו הגיעו להתקדשות, היטהרות, בגרות והשתלמות. נשמת ישראל ואורייתא נתבררו ונתבארו מתוך הגידול העילאי והנוראי הזה, עד היותנו מוכשרים להיכנס לתוך בית חיינו פנימה, משה רבינו יחד אתנו, עד כדי 'אלה הדברים אשר דבר משה'".

משה רבנו מנהיג את עם ישראל, ובהתאם למדרגתם גם מדרגתו עולה, וכדברי רש"י בחומש שמות (לב, ז): "לא נתתי לך גדולה אלא בשבילם".

מבט כללי על חומש דברים

חלוקת הספר לשלושה חלקים

הגר"א בספרו **"אדרת אליהו"** מחלק את חומש דברים לשלושה חלקים עיקריים:

החלק הראשון (מתחילת הספר ועד פרק ה' בפרשת ואתחנן) - דברי מוסר ותוכחה. משה מוסר סקירה היסטורית של אירועים שונים שאירעו לבני ישראל במדבר, החל מציווי ה' לנסיעתם מחורב לאחר מתן תורה, דרך מעמד הר סיני עצמו, ומסיים באזהרה מפני עבודה זרה ותוצאותיה, ובדרישה לחזרה בתשובה

(חלק זה נפתח במילים "אלה הדברים" ומזכיר את פתיחתו של חומש שמות - "ואלה שמות").

החלק השני (מפרק ה' בו מתחילים עשרת הדיברות עד פרק כ"ז פסוק ט' בפרשת כי תבוא) - מצוות התורה. בחלק זה נשנה חלק גדול ממצוות התורה פעם נוספת, ללמד פרטי הלכות ולהוסיף טעם והסבר. ומובאות גם מצוות חדשות הקשורות ברובן לארץ ישראל, ומסיבה זו נדחתה מסירתן לעם ישראל עד סמוך לכניסה לארץ (חלק זה נפתח במילים "ויקרא משה" ומזכיר את פתיחתו של חומש ויקרא - "ויקרא אל משה").

החלק השלישי (מכאן ואילך עד סוף הספר) - הברכות והקללות והציווי על מעמד כריתת הברית בין עם ישראל לריבונו של עולם בהר גריזים ובהר עיבל, וברכת משה לכל שבט משבטי ישראל בסוף ימיו (חלק זה נפתח במילים "וידבר משה" ומזכיר את פתיחתו של חומש במדבר - "וידבר ה' אל משה").

שלושה חלקים אלה, הם למעשה שלוש הנקודות המרכזיות המהוות הכנה לקראת כניסת בני ישראל לארצם. דברי התוכחה והמוסר בונים את הקומה הרוחנית המאפשרת להישמר מהשפעתם הרעה של יושבי הארץ הנכרים, בבחינת 'סור מרע'. מצוות התורה מרוממות את האומה וקושרות אותה בקשר של חיים, במעשה ובמחשבה, עם ריבונו של עולם, בבחינת 'עשה טוב'. והברכות והקללות, הן הברית והקשר של הבורא עם ישראל. ברית זו עתידה להתגבר על כל המכשולים שבדרך ולהביא לתיקון השלם.

חלוקה מפורטת יותר ומבנה החומש

שלישיה ראשונה - ישראל-תורה-מצוות

הרצי"ה בשיחותיו (דברים עמ' 237) עמד על מבנהו של החומש ביתר פירוט והרחבה, וכך כתב:

"שלוש הפרשיות הראשונות של חומש דברים מהוות שלישיה אחת: ישראל, תורה ומצוות. זהו הסדר היהודי, שאי אפשר בלעדיו. ראשית לכל היא העובדה האלקית של כלל ישראל... מתוך כך מגיעים לפרשת ואתחנן, שעניינה תורה - עשרת הדברות, ואמונה - קריאת שמע... מתוך כלל האמונה שבפרשת ואתחנן, נמשכים פרטי המצוות 'והיה אם שמע תשמעו' שבפרשת עקב. שלישיה זו של ישראל-תורה-מצוות, היא מציאות יסודית... המהווה הקדמה ל'משנה תורה' כולו".

שלוש הפרשות הראשונות עוסקות במציאות היסודית - עם ישראל, תורת ישראל והחיבור שבין עם ישראל לתורה על ידי קיום מצוותיה, כדלהלן:

פרשת דברים: עניינו של עם ישראל להיות גוי אחד בארץ

בפרשת במדבר מספרת התורה על קורות עם ישראל בתקופת הליכתם במדבר. תקופת המדבר בנתה בבני ישראל קומה רוחנית שהכשירה אותם להיות ראויים לנחול את הארץ שבה יוכלו למלא את ייעודם - להיות גוי אחד בארץ.

פרשת ואתחנן: עניינה של התורה המתחדשת עם כניסתנו לארץ

כשם שעם ישראל מתעלה למדרגת חיים חדשה עם כניסתו לארץ, כך תורתם מתחדשת. בפרשת ואתחנן חוזרת התורה ומספרת על נתינת התורה וקבלתה, להודיע שתורת ארץ ישראל איננה כתורת חוץ לארץ.

פרשת עקב: קבלת המצוות שעיקר קיומן הוא בארץ

מתוך קבלת עול מלכות שמים אנו מקבלים על עצמנו בשמחה את קיום התורה בפועל בארץ - קבלת עול מצוות שעיקר משמעותן וקיומן רק בארץ.

שלישיה שניה - פירוט מצוות חדשות וישנות שמתחדשות בכניסתנו לארץ

לאחר השלישיה היסודית הבונה את הקומה הראשונה של החומש באה קומה שניה ובה ריבוי של מצוות שנתחדשו עם כניסת בני ישראל לארצם, וכך כתב הרצי"ה בשיחותיו:

"אחרי שלישיה מקודשת זו של ישראל-תורה-ומצוות בכלליות, נפגשים בשלישיה שניה, ראה-שופטים-כי תצא, פרשיות של מצוות, של ריבוי מצוות".

ובהמשך (עמ' 345) כתב:

"אחרי ראה-שופטים, זוג הפרשיות של המצוות [מצוות אישיות ואחר כך מצוות כלליות], מגיעים לכי תצא, שם מופיעה הכלליות הגדולה ביותר: המלחמות".

שלוש הפרשות השניות בונות קומה נוספת באומה מתוך חיבור אמיץ יותר למצוות ה' המסודרות בסדר עולה מן הפרט אל הכלל, כדלהלן:

פרשת ראה: פירוט מצוות אישיות, חברתיות ולאומיות

עם ישראל עומד על מפתן הכניסה לארץ, חוזר ומשנן מצוות שניתנו לו כבר, ומוסיף מצוות חדשות כהכנה לחיים חדשים-אלקים בארץ חיינו. בפרשת ראה אנו פוגשים מצוות אישיות, חברתיות ולאומיות.

פרשת שופטים: פירוט מצוות כלליות הקשורות בבנין בית ישראל

בפרשת שופטים מופיעים ארבעת היסודות של בנין בית ישראל: תורה, נבואה, כהונה ומלכות.

פרשת כי תצא: סיום פירוט המצוות שבמרכזן מצוות המלחמה

מתוך המצוות הכלליות שבפרשת שופטים אנו מגיעים למצוה המבטאת את שיא הכלליות, והיא מצוות המלחמה (אמצעי לכיבוש וישוב הארץ). מצוה זו עומדת במרכז פרשת כי תצא ואחריה פירוט גדול של מצוות פרטיות.

שלישיה שלישית - שמחת אחדות העם והארץ וחידוש הברית בין ה' לעמו

לאחר שתי הקומות הראשונות באה הקומה השלישית - פרשות כי תבוא-נצבים-וילך - וכך כתב הרצי"ה בשיחותיו (דברים עמ' 345):

"אחרי השלישיה הראשונה היסודית של ישראל-תורה-מצוות, יש שלישיה שניה של פירוט מצוות ואחר כך תהיה עוד שלישיה: כי תבוא-נצבים-וילך: ברית..."

‘משנה תורה’ נבנה קומה מעל קומה של שלוש-שלוש, משיא הכלליות לשיא ההתפרטות.
ב’משנה תורה’, שהוא חזרה של התורה מופיע כל הבנין השלם של התורה.”

הקומה השלישית היא בעיקרה קומת ה'ברית', ובסוף פרשת וילך יש עניינים פרטיים מעשיים, שתי המצוות האחרונות שבתורה: "הקהל" ו"כתבו לכם...", כדלהלן:

פרשת כי תבוא: השמחה באחדות העם והארץ וחידוש הברית בין ה' לעמו

הכניסה לארץ מהווה סיום ליציאת מצרים ומימוש למתן תורה, שכן רק בארץ תורת ה' מופיעה במלואה ועם ישראל מתגלה בשלמות הדרו. האחדות בין עם ישראל לארצו מתגלה במצוות ביכורים, ובזמן כניסתנו לארץ מתחדשת הברית בין ה' לישראל ולארצו. ברית זו מתגלה בברכות ואף בקללות שמטרתן להחזיר את העם לאלקיו.

פרשת ניצבים: המשך הברית וסיום הקללות בנחמת הגאולה והתשובה

ברית ה' עם ישראל כוללת את כל בית ישראל, ומטרת הקללות והגלות היא להשיב את ישראל לה' ולקבץ גלויותינו - גאולה ותשובה.

פרשת וילך: סיום עניינים של ישראל והתורה ומצוות הקהל וחוב כתיבת התורה

לאחר דברי הברית, מסתיימת התורה במצוות הקהל המבררת את יסוד תורה שבעל פה בישראל ואת קביעות התורה שבכתב על ידי חוב כתיבתה.

שתי הפרשות האחרונות - בירור עניינים של ישראל והתורה על ידי שירת התורה וברכת ישראל

בחתומת חומש דברים באים שירה וברכה, וכך כתב הרצ"ה בשיחותיו (דברים עמ' 505):

“שירת האזינו היא הביטוי העליון של התורה... היא מתארת בתמציתיות בהיקף את כלל הנהגת ריבונו של עולם בישראל... דרך כל הדורות עד הנה, ועד אחרית הימים.”

ובהמשך, לגבי פרשת וזאת הברכה (עמ' 545) כתב:

“נפגשים כאן בעניינינו של עם ישראל, בחירת ישראל, קדושת ישראל, גאולת ישראל...”

חומש דברים מסתיים בשירה גדולה לה', שירה הכוללת בתוכה את כל הדורות כולם, ולאחר מכן באה הברכה לכל שבט מישראל, כדלהלן:

פרשת האזינו: שירת התורה - שירת חייה של האומה הישראלית

שירת האזינו כוללת בתוכה את הנהגת ה' עם ישראל מראשית ועד אחרית.

פרשת וזאת הברכה: מתוך הבנת ערכם ותפקידם הנצחי של ישראל, משה מברך את השבטים

בפרשה החותמת את חומש דברים מגיע לידי ביטוי בשיאו החיבור בין ארץ ישראל ותורת ישראל לבין עם ישראל לגווניו ולשבטיו.

פרשת דברים

פתיחה

פרשת דברים פותחת את דבריו האחרונים של משה רבנו, החוזר ומבאר את התורה כולה באוזני בני ישראל טרם הסתלקותו.

בפרשתנו ניתן להבחין בשני חלקים:

החלק הראשון - תוכחת משה לישראל על החולשות שפקדו אותם בדרכם במדבר, ובראשן חטא המרגלים שגרם את העיכוב הארוך במדבר.

החלק השני - נאסר עלינו להילחם באומות מסוימות המקיפות את הארץ, והכתוב מלמדנו מהו היחס המיוחד המתאים לכל אחת מהן, בהתאם להשפעותיה הרעות.

כהקדמה לדברי התוכחה שנאמרו באוזני ישראל עלינו להיזכר בדבריו של מלך כוזר (כוזרי מאמר א, צג), שהטיל ספק במעלתם של ישראל לאור כישלונם בחטא העגל, ובתשובת החבר אליו: "הגדול – מי שחטאיו ספורים". היכולת להצביע על חטאיהם של ישראל מעידה עד כמה מועטים הם.

מסעותיהם של ישראל במדבר זרועים קשיים ומכשולים, אך אין בהם, חלילה, כדי לשבור את רוחנו או להעמיד בספק את השגת יעדינו. אדרבא, מכשולים אלה מחשלים את כוחם של ישראל ומבססים את גבורתם, ומכשירים אותם לקראת כניסתם המיוחלת לארץ ישראל.

פרק א

בפרקנו ששה נושאים עיקריים:

1. פתיחה לספר

2. תחילת דברי משה - הציווי על המסע הראשון

3. מינוי השופטים על ידי משה

4. מסע ישראל עד גבול הארץ

5. פרשת המרגלים

6. חטא המעפילים ונפילתם

פתיחה לספר (פסוקים א-ה)

נאמר בפסוק א: "אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל בְּעֶבֶר הַיַּרְדֵּן..."

הפסוק הראשון בחומש דברים מהווה מעין 'כותרת' לחומש כולו - את ספר דברים כולו אמר משה בחמשת השבועות האחרונים של ימי חייו, ודבריו נאמרו "אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל" ולא רק לנשיאים או לזקנים. כפי שלמדנו בהקדמה לחומש, עם ישראל עומד על מפתנה של ארץ ישראל, לאחר ארבעים שנות הליכה במדבר, בהן התרומם והתכוון למדרגת החיים החדשה בארץ. עתה, מתייצב העם כולו לשמוע את דבר ה' בפי משה. כל התורה כולה מתחדשת במעמד זה, המזכיר את נתינת התורה במעמד הר סיני. מסיבה זו נאמרו הדברים "אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל" - כל עם ישראל התייצב "כאיש אחד" לקבל את "משנה תורה", כפי שהיה במעמד מתן התורה בהר סיני.

תוכחה מרומזת משום כבודם של ישראל

נאמר בהמשך הפסוק: "...בַּמִּדְבָּר בְּעֶבְרָה מֹל סוּף בֵּין פָּאָרָן וּבֵין תַּפֶּל וְלִבְנֵי וַחֲצֹרֹת וְדִי זָהָב"

כתב הרשב"ם: "לפי פשוטו, כל הנזכרים בפסוק זה מקומות הן, כמו שמצינו שרגילים הפסוקים לתת סימן בתוך סימן אל המקומות שהוא רוצה לפרש היכן...".

כלומר, התורה ביארה באופן מפורט מהו המקום המדויק שבו דיבר משה אל העם, והוא מצפון לים המלח, בעבר המזרחי של נהר הירדן, מול העיר יריחו שבארץ ישראל.

לעומתו, רש"י ביאר: "לפי שהן דברי תוכחות ומנה כאן כל המקומות שהכעיסו לפני המקום בהן, לפיכך סתם את הדברים והזכירם ברמז, מפני כבודן של ישראל".

כלומר, אין אלו שמות של מקומות, אלא מילים הרומזות לחטאי ישראל במדבר. משום כבודם של ישראל - שלא יתביישו בכישלונותיהם, לא הזכיר משה את חטאים אלו בפירוש כי אם ברמז, על ידי הזכרת המקום בו אירעו, או פרט מרכזי הנוגע למאורע בו חטאו ישראל.

תוכחתו של משה רבנו לא נבעה מכעס או שנאה חס ושלום, להיפך, אהבתו הרבה לישראל ודאגתו לשלומם וטובתם היא שהביאה אותו להוכיח את העם. תוכחה הבאה מלב אוהב, בכוחה לעורר את מקבל התוכחה

להתקדם, להשתפר ולהתעלות, כנאמר **בספר משלי**: "חֹשֶׁךְ שְׁכָטוּ שׁוֹנֵא כְּנֹ וְאֶבְיָ שְׁחָרוּ מוֹסָר" (משלי יג, כד).

מדוע דווקא כאן נזהר משה בכבודם של ישראל ונמנע מלהוכיחם בגלוי, הלא במקומות אחרים, (חלקם בהמשך החומש שלנו עצמו), הוכיח משה את ישראל באופן מפורש?

על שאלה זו משיב **המהר"ל** (בפירוש גור אריה): "...בבאן, שהוא ראש הספר, ואין להתחיל בחטא ישראל, שהוא ננותן, ולפיכך סתם הכתוב וכתבן ברמז מפני כבודן של ישראל...".

אמנם במקומות אחרים לא נמנע משה מלהוכיח את ישראל באופן מפורש, כדי להיטיב את דרכם, אך כאן, בתחילת החומש, נמנע מכך כדי לא לפתוח את החומש בגנותם של ישראל.

מבט למורה

כשם שמשה רבנו נזהר בכבודם של ישראל והזכיר את חטאייהם רק בדרך רמז, אף אנו נקצר בלימוד על חטאי בני ישראל.

מבט לתלמיד

כדאי להסב את תשומת ליבם של התלמידים לכך שבכל חמשת החומשים, מקפיד רש"י בפירושו לפסוק הראשון להזכיר דבר הנוגע לכבודם, חיבתם או מעלתם של ישראל.

סיבת התוכחה - חיזוק לבם של ישראל טרם הכניסה לארץ

עם ישראל עומד עתה ערב הכניסה לארץ. עמי כנען יושבי הארץ, שקועים בתועבותיהם - בעבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים, וישנו חשש שהמפגש של בני ישראל עם אותם עמים ישפיע עליהם לרעה, ויביא לכך שלא יוכלו לממש את ייעודם החשוב, ולבסוף אף יגורשו מן הארץ.

מסיבה זו, מזכיר משה לבני ישראל את עוונותיהם - מחד, כדי להזהירם ולחזקם להישמר מהחטא ומהשלכותיו החמורות. ומאידך, לעודדם ולרומם את רוחם שה' אוהבם ומדריך גם אחר שחטאו - כפי שסלח להם אחר אותם חטאים שחטאו במדבר, והמשיך להכניסם ולהנחותם לקראת הכניסה לארץ.

כפי שכותב **הרמב"ן** בהקדמתו לחומש:

"...וטרם שיתחיל בביאור התורה התחיל להוכיחם ולהזכיר להם עונותיהם, כמה ימרוהו

במדבר וכמה שהתנהג עמהם הקב"ה במידת רחמים, וזה להודיע חסדיו עמהם. ועוד,

שיוכחו בדבריו שלא יחזירו לקלקולם פן יספו בכל חטאתם. ולחזק לבם, בהודיעו אותם

כי במידת רחמים יתנהג עמהם לעולם. שלא יאמר אדם לא נוכל לרשת את הארץ, כי

אין אדם אשר לא יחטא ומיד תהיה מדת הדין מתוחה כנגדנו ונאבד. ולכן הודיעם משה

רבינו כי הקב"ה רחמן מלא רחמים, כי הסליחה והמחילה ממנו יתברך סיוע ועזר לבני

אדם בעבודתו".

בשונה מארבעים שנות ההליכה במדבר - בהם הלכו בני ישראל תחת הנהגה ניסית - מוקפים בענני כבוד ובניסים המתרחשים לנגד עיניהם דבר יום ביומו, בכניסתם לארץ, עוברים בני ישראל להנהגה טבעית. מעתה ישראל יהיו עסוקים בכל מערכות החיים - מלכות, צבא, התיישבות, חקלאות, ועוד. ועל כן עליהם לחזק את עצמם במשנה תוקף מבחינה רוחנית, לבל יפלו ממעלתם בהיותם עסוקים בעניינים הארציים ויגררו אחר פיתויי עמי כנען.

נאמר בפסוק ב: "אֶחָד עָשָׂר יוֹם קִחְרַב דָּרְךָ הָרָשָׁעִי עַד קֹדֶשׁ בְּרִנָּע"

לאחר הזכרת המקומות והאירועים שחטאו בהם ישראל, ממשיך משה בתוכחתו, כפי שמבאר רש"י:

"אמר להם משה: ראו מה גרמתם, אין לכם דרך קצרה מחורב לקדש ברנע בדרך הר שעיר ואף הוא מהלך אחד עשר יום, ואתם הלכתם אותו בשלשה ימים... כל כך היתה שכינה מתלבטת [מטריחה עצמה, כביכול] בשבילכם למהר ביאתכם לארץ, ובשביל שקלקלתם הסב אתכם סביבות הר שעיר ארבעים שנה".

דבריו של רש"י מדגישים את אהבתו ודאגתו הגדולה של ה' לעם ישראל- שבסיבתה קיצר את שהייתם במדבר (לולא חטא המרגלים היה עם ישראל נכנס לארץ לאחר שלושה ימי מסע בלבד). יש בכך חיזוק ועידוד גדול, שבמידה ועם ישראל יילכו בדרך ה', יזכו לגילוי האהבה והחסדים הגדולים של ה' כלפיהם.

משה מוכיח את ישראל סמוך למיתתו

נאמר בפסוק ג: "וַיְהִי בְּאַרְבָּעִים שָׁנָה בְּעַשְׂתֵּי עָשָׂר חֹדֶשׁ בְּאַחַד לַחֹדֶשׁ דָּבָר מִשָּׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כָּל אֲשֶׁר צָוָה ה' אֹתוֹ אֲלֵהֶם"

מפסוק זה אנו למדים, שאת הכתוב בספר דברים החל משה רבנו לומר לבני ישראל בשנת הארבעים לצאתם ממצרים, בא' בשבט, כחודש ושבע לפני פטירתו.

מדוע ציינה התורה את התאריך בו החל משה לומר את דבריו?

מסביר זאת רש"י:

"מלמד שלא הוכיחן אלא סמוך למיתתו. ממי למד, מיעקב, שלא הוכיח את בניו אלא סמוך למיתתו... וכן יהושע לא הוכיח את ישראל אלא סמוך למיתתו, וכן שמואל... וכן דוד את שלמה בנו".

כלומר, התורה כתבה את תאריך נאומו של משה כדי ללמד אותנו יסוד חשוב במצות תוכחה- כדי שהתוכחה תמלא את ייעודה יש לעשותה סמוך לפטירתו של המוכיח.

דברי רש"י טעונים ביאור - הרי לאורך ארבעים שנות ההליכה במדבר משה הוכיחם פעמים רבות !? בנוסף, מטרת התוכחה היא להשיב את החוטא מעוון, ואם משה לא יוכיח את ישראל בסמיכות לחטאם אלא סמוך למיתתו כיצד ישיב את העם מעוון במשך שנות הליכתם במדבר? מה גם, שחובת התוכחה קיימת בכל פעם שרואה את חברו נכשל בחטא, ולא רק סמוך למיתתו [כפי שכותב ספר החינוך (מצוה רלט)] ?

דרך התוכחה של משה רבנו לאורך שנות המדבר

כדי להשיב על שאלות אלו, נתבונן בדרך התייחסותו של משה לחטאי בני ישראל במהלך שנות הנהגתו במדבר, וננסה לעמוד על הדרך בה השיבם מעוון.

מהתבוננות בתוכחות שנאמרו לעם ישראל במשך שנות הליכתם במדבר ניתן ללמוד שמשה לא הוכיח את עם ישראל מעצמו, אלא את כל תוכחותיו אמר כמוסר את דבר ה' אל ישראל, אבל הוא עצמו התפלל בכל כוחו לרכך את העונש.

אם כן, כדי לעמוד על ההדרכה האלוקית לדרך התוכחה עלינו להתבונן בדרכי הפעולה של משה במצבים בהם חטאו בני ישראל:

א. תפילה בכל כוחו ולימוד סגוריא על דורו – בכל פעם שישראל חטאו, ואמורים היו להיענש על מעשיהם, משה זעק והתפלל לה' בכל כוחו להעביר את חרון-האף.

לדוגמא-- לאחר חטא העגל נעמד משה בתפילה (שמות לב, יא): "וַיַּחַל מֹשֶׁה אֶת פָּנָיו ה' אֱלֹהָיו וַיֹּאמֶר לָמָּה ה' יַחַרְה אִפְּךָ בְּעַמְּךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּכֹחַ גְּדוֹל וּכְיָד חֲזָקָה", ובחטאם של קרח ועדתו אומר משה (במדבר טז, כב): "וַיֹּאמְרוּ אֶל-לְאֹכְלֵי הָרֹחֹת לְכָל בָּשָׂר הָאִישׁ אֲחָד יִחָטֵא וְעַל כָּל הָעֵדָה תִּקְצָף".

נציין, שהתפילה אינה באה לשנות את רצון ה' חס וחלילה, להיפך, התפילה מגלה את רצון ה' – החפץ בתפילה על בניו ובלימוד סגוריא עליהם. תכליתה של התפילה היא לקרב את האדם לבוראו ולעורר אותו אל רצונו הפנימי האמיתי. ולכן כשמשה, שהוא שקול כנגד ישראל, מתפלל ומלמד סגוריא על דורו, הדבר פועל טובה וברכה על כל העם.

ב. אהבת ישראל עד כדי מסירות נפש – הכח המניע העומד ביסוד תפילתו וזעקתו של משה למען עם ישראל היא אהבתו הגדולה של משה לעם ישראל – עד כדי מוכנות למסור את נפשו ממש בעבורם.

כפי שרואים אנו בתפילתו של משה לאחר חטא העגל (שמות לב, לב): "וְעַתָּה אִם תִּשָּׂא חַטָּאתָם וְאִם אֵין כִּחֲנִי נָא מִסְפֹּרְךָ אֲשֶׁר כְּתִבָּתָה". **"ספרך – כלומר ספר החיים" (רשב"ם שם).**

הרצ"ה בשיחותיו (שמות עמ' 349) מוסיף שמשה היה מוכן לוותר על העולם – הבא שלו עבור כלל ישראל: "אנו נפגשים עם מסירות הנפש והפקרה עצמית יותר גדולה מזו של אברהם אבינו, כאן מתגלה עומק האהבה של כלל ישראל עד כדי מסירת עולם הבא שלו".

ג. הוראת דרך כיצד לתקן את חטאם – חטאיהם של ישראל מלמדים על חולשה בזיקה של ישראל כלפי אותו ערך שבו פגם החטא. דרכו של משה (על פי ההדרכה האלוקית) להשיב את ישראל מעוון, היתה – לרומם ולקשר את עם ישראל אל אותם ערכים שכלפיהם התגלתה החולשה.

לדוגמא – אחרי חטא קורח ועדתו שבו התגלתה חולשה בהבנת בחירתם ותפקידם של הכהנים, ציוה ה' את ישראל על כ"ד מתנות כהונה, המבררות את בחירתם של שבט לוי והכהנים לעבודת הקודש, ויוצרות קשר בריא ונכון בין ישראל לבין הכהנים¹.

ד. ענישה כחלק מהזיכוכ וההליך התשובה – הענישה שבאה על עם ישראל בעקבות חטאיהם אינה נובעת מנקמות חס וחלילה, אלא חלק מתהליך הזיכוכ והתיקון שעובר עם ישראל בכדי להבין את גודל חטאם ולרומם אותם אל המעלה שהם שייכים אליה שממנה התרחקו.

דרכו של משה בהתמודדות עם החטא לאורך שנות הנהגתו – היתה בריבוי אהבה ומסירות ובהדרכה כיצד להתרומם ולהתעלות מעל הריחוק שיצר החטא. כפי שכותב **רש"י** בתחילת חומש ויקרא (א, א): **"לאמר – צא ואמור להם דברי כיבושין, בשבילכם הוא נדבר עמי..."**. מהם אותם דברי כיבושין? מסביר **רש"י** (תענית טו, א): **"שכושין את הלבבות להחזירם למוטב"**.

וכותב **רבי אליהו מזרחי** על דבריו (ויקרא שם): **"שהם ממשיכין לבם ומקרבין לאהבתו יתברך ושכך היה מצווה משה בכל פעם שדבר עם ישראל את דברי ה'"**.

נסכם ונאמר, שלאורך שנות המדבר כאשר חטאו ישראל והקב"ה חפץ להענישם בעונשים חמורים, תפקידו של משה היה להתפלל ולהתחנן למענם, ובכך לרכך את עונש. עם ישראל נבהל, התוכחה והעונש הנלווה אליה

¹ כך היתה דרכו של משה על פי ה' בכל חטאי ישראל, להרחבה ניתן לעיין בחוברות על חומש במדבר בנוגע לחטאיהם של ישראל.

לימדו אותו על חומרת מעשיו, והמצוות שניתנו לו הם 'דרך החינוך' והקירוב לאותם תכנים שמהם התרחק בעקבות החטא. לכן לאורך שנות המדבר לא נאמרה תוכחה גלויה מפיו של משה לישראל. רק עתה, סמוך לפטירתו, מוכיח משה את ישראל בצורה ישירה על חטאיהם. מסביר זאת רש"י (דברים שם): "... ומפני ארבעה דברים אין מוכיחין את האדם אלא סמוך למיתה : כדי שלא יהא מוכיחו וחוזר ומוכיחו ושלל יהא חברו רואהו ומתבייש ממנו וכו'".

תוכחה ישירה עלולה לגרום לריחוק בין המוכיח ובין מקבל התוכחה. לעיתים המוכיח יצטרך לשוב על תוכחתו פעמים רבות ודווקא בגלל הקשר הקרוב שיש בינו ובין מקבל התוכחה, יתבייש מקבל התוכחה וירצה להתרחק ממנו. ואף לעיתים עלול הוא לחשוב שהדברים נאמרים מתוך הקפדה וכעס ולא מלב אוהב, ומכח זה, עלול הוא לעזוב את דרך הישר. אולם, שונה הדבר סמוך לפטירתו של אדם, בזמן כזה מתעוררים רגשי האהבה והקרבה שבין בני האדם. ליבו של האחר מתמלא רחמים כלפי הנפטר, ואין חשש שיחשוב שדבריו נאמרים מתוך כעס וליבו יהיה פתוח וקשוב לדברי התוכחה.

מבט למורה

רש"י מסיים וכותב: "ובן יהושע לא הוכיח את ישראל אלא סמוך למיתה וכן שמואל... וכן דוד..." רש"י מלמד אותנו כאן יסוד חשוב בהנהגת גדולי האומה - האופן בו נכון להוכיח את ישראל. על גדולי האומה להמשיך גם הם בדרכו של משה, ובימי חייהם ללמד סגוריא על דורם ולמושכם בעבותות אהבה ובכך לקרבם לאביהם שבשמים, ורק סמוך למיתתם יכולים הם להוכיחם ואז יתקבלו דבריהם, כפי שרואים אנו שנהגו גדולי האומה לדורותיהם.

סיבה נוספת לתוכחה - 'בגרות' העם ומסוגלותו לקבל את התוכחה

כשעם ישראל יצא ממצרים אחרי מאות שנות גלות ועשרות שנות, נפשו היתה שפלה ועבדותית. תקופת המדבר, היא תקופת ה'ילדות' של האומה - מלאה היא בניסיונות ומשברים שהביאו לבסוף לבנין חירות הגוף והרוח - הגבורה האמונה והביטחון הנדרשים לכיבוש הארץ וירושתה. לאחר ארבעים שנה של ניסיונות, עם ישראל 'בוגר', וביכולתו להתבונן ולהבין למפרע את משמעותם של הניסיונות שעברו עליו כחלק מתהליך הבניה במדבר, כפי שאומר משה לישראל בפרשת עקב (ח, ב - טז): "וְזָכַרְתָּ אֶת כָּל הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר הוֹלִיכָךָ ה' אֱלֹהֶיךָ זֶה אֲרָבָעִים שָׁנָה בְּסֹדֶךָ לָסַעַן עֲנִתָךְ לְנִסְתָּךְ... וַיִּדְעָתָּ עִם לִבְכָּךָ כִּי כָאֲשֶׁר יִסֶּר אִישׁ אֶת בְּנוֹ ה' אֱלֹהֶיךָ סִיֶּסְרָךְ... לָסַעַן עֲנִתָךְ וּלְסַעַן נִסְתָּךְ לְהִיטִיבָךָ בְּאַחֲרִיתָךְ". כלומר, משה מניח שלאחר שנות המדבר העם מסוגל לשמוע את דברי התוכחה ולהיבנות מהם, להבין שהניסיונות והמשברים נובעים מאהבת ה' הגדולה אליהם, כאהבת אב לבנו, ובאו כדי להיטיב להם.

כמו כן, כפי שהבאנו בהקדמה לחומש, עם ישראל העומד על מפתנה של ארץ ישראל זוכה להתחדשות פנימית, נשמטית. מתוך אווירה המחכים של ארץ ישראל מתבהרת ומתחדשת הבנתו, וכעת הוא מסוגל להבין לקבל ולהפנים את דברי התוכחה של משה.

כוונתו של משה אם כן, אינה להלקות את ישראל על חטאי העבר אלא להכינם לעתיד - לכניסתם לארץ. ההתמודדות עם טומאת עמי כנען דורשת עוצמה רוחנית. ומגמת הזכרת חטאי - המדבר היא לחזק את ליבם של ישראל, לקחת איתם את כל הרכוש הרוחני והרוממות שזכו לה, מכל חטא ונפילה, ועמם להתמודד עם טומאות עמי כנען ולהופיע את מעלתם מתוך השראת השכינה בארץ ישראל.

נאמר בפסוק ד: "אֲחֵרֵי הַכֹּתוּ אֶת סִיחֹן קֶלֶךְ הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר יוֹשֵׁב בְּחֶשְׁבֹן וְאֶת עֹג קֶלֶךְ הַכְּשֵׁן אֲשֶׁר יוֹשֵׁב בְּעֶשְׂתָּרֶת בְּאֶדְרָעִי"

כפי שראינו, תוכחת משה לישראל נאמרת מתוך מחשבה עמוקה - באיזה אופן תוכל להתקבל בליבם של ישראל. בפסוק זה למדים אנו על שיקול נוסף שהיה למשה רבנו בדחיית התוכחה לזמן זה, וכך כתב רש"י:

"אמר משה, אם אני מוכיחם קודם שיכנסו לקצת הארץ, יאמרו מה לזה עלינו, מה היטיב לנו, אינו בא אלא לקנות ולמצוא עילה שאין בו כח להכניסנו לארץ, לפיכך המתין עד שהפיל סיחון ועוג לפנייהם והורישם את ארצם ואחר כך הוכיחם".

כדי שהתוכחה תתקבל, יש לבנות בלב שומעיה אמון בכך שהתוכחה נאמרת אך ורק מתוך דרישת האמת ולא מתוך שיקולים זרים. משה עיכב את תוכחתו לישראל, כדי שיראו כולם את כוחו וגבורתו בכיבוש סיחון ועוג תחילה, ולא יאמרו שבגלל שאין לו כוח להילחם באויבי ישראל ולהכניסם לארץ, מנסה לפשפש בחטאי העבר ולומר שאינם ראויים להיכנס לארץ, ועל ידי כך לפטור עצמו מן הכיבוש.

רבנו בחיי מבאר באופן אחר: "אחר שהיטיב הקדוש ברוך הוא לישראל כל הטובה הזאת, שעל ידו [-על ידי משה] הכה לפנייהם סיחון ועוג והורישם את ארצם, אחר כן בא להוכיחם".

לפי פירושו, מכח הכרת הטוב שחשו ישראל כלפי הקב"ה וכלפי משה שליחו לאחר כיבוש עבר הירדן המזרחי, נפתח ליבם לקבל את התוכחה ולשוב בתשובה, ולכן דווקא אז הוכיחם.

בנוסף, כפי שהסברנו בפסוק הקודם, מגמת התוכחה היתה לחזק את ליבם של ישראל לקראת כניסתם לארץ. משה מוכיח לישראל שהינם ראויים לנחול את הארץ, שהרי לא לחינם הכניע לפנייהם ה' גויים גדולים וחזקים! ומכח דברים אלו מעודדם להתחזק ולהכין את עצמם לכניסה לארץ הקדושה.

מבט לתלמיד

הטעמים השונים לכך שדברי התוכחה נאמרו סמוך למיתתו של משה, מלמדים על תבונתו הרבה של משה רבנו, ועל כוונתו הטובה למען בני ישראל:

א. על ידי כך נכנסו דברי התוכחה לליבם של ישראל והיתה להם השפעה גדולה.

ב. על ידי כך בני ישראל קיבלו את דברי התוכחה בלב שלם מתוך הבנה שמשה רבנו רוצה בטובתם, ודבריו נאמרים לשם שמים.

ג. על ידי כך ראו ישראל שדברי התוכחה הם דברי אמת, ואין מערבים בהם שיקולים זרים.

נאמר בפסוק ה: "בְּעֶקֶר הַיַּרְדֵּן בְּאֶרֶץ מוֹאָב הָאֵיל מִשֶּׁה בָּאֵר אֶת הַתּוֹרָה הַזֹּאת לְאֹמֶר"

כתב רבנו בחיי: "...רצה משה לבאר להם עתה בשנת הארבעים כל המצוות, ועיקר התורה הזאת שהיא עשרת הדברות, ולפי שהאבות שמעו אותן מפי הקב"ה, חזר משה והשמיע לבנים ושמעו אותן מפיו...".

מכיוון שדור הבנים העומד להיכנס לארץ לא היו במעמד הר סיני ואף לא בכל שנות הנדודים במדבר, בהן קיבלו ישראל ולמדו תורה מפיו של משה רבנו, רצה משה ללמדם ולהנחיל להם את מצוות התורה בכלל, ובמיוחד את עשרת הדברות, לפני פטירתו.

רבנו הרצ"ה מביא בשיחותיו (דברים עמ' 36) סיבה נוספת לביאור התורה על ידי משה דווקא כעת:

"אחרי יציאתנו מן המדבר ולקראת כניסתנו פנימה [לארץ ישראל], אנחנו כבר יכולים להבין ולקלוט את התורה... משה רבינו מתחיל להסביר את התורה במובנה האמיתי. אנחנו מתכוונים לשמוע איך מתבארת התורה בהתקרבותנו אל האויר הבריא שלנו [בארץ ישראל]".

כפי שכתבנו בהקדמה לחומש, במהלך שנות הנדודים במדבר התעלה עם ישראל, וכעת משהתקרב לארץ ישראל שהיא מקומו הטבעי, נעשה מוכשר להבין את התורה במובנה השלם והאמיתי, ולכן דווקא כעת, ולא קודם לכן, "הואיל מִשָּׁה בָּאָר אֶת הַתּוֹרָה".

תחילת דברי משה - הציווי על המסע הראשון (פסוקים ו-ח)

נאמר בפסוק ו: "ה' אֱלֹהֵינוּ דָּבָר אֲלֵינוּ בְּחֶרֶב לְאֹמֹר, רַב לָכֶם שָׁכַת בְּהָר הַזֶּה"

כתב רש"י: "...ויש מדרש אנדה: הרבה לכם גדולה ושכר על ישיבתכם בהר הזה, עשיתם משכן מנורה וכלים, קיבלתם תורה, מניתם לכם סנהדרין, שרי אלפים ושרי מאות".

לאחר כשנה שבה שהו ישראל אצל הר סיני, ציוה עליהם הקב"ה להתחיל במסע לכיוון ארץ ישראל. תקופת הישיבה למרגלות הר סיני היתה רבת ערך עבור ישראל. שם נוסדו ונקבעו בקרבנו היסודות הרוחניים הלאומיים שלנו: קבלת התורה, ייסוד בתי הדין (שהם המגלים את התורה בכל פרטי החיים), והשראת השכינה במשכן.

וכתב הכלי יקר:

"זו תוכחה... על שהאנשים שנאו את הארץ [העדיפו את הישיבה למרגלות הר סיני על פני

ישיבת ארץ ישראל] ונתיישבו בהר זה [בהר סיני] ישיבה של קבע ולא פנו פניהם אל הארץ,

[שהיא] מקום מיוחד לקיום המצוות".

כלומר, בדברים אלה נתכוון משה להוכיח את העם על רצונם להישאר בהר סיני במקום להמשיך בדרכם לארץ ישראל, מכיוון שרק בה עם ישראל יכול לגלות את כל סגולותיו, לחיות חיי תורה מלאים ולקיים את התורה בשלמותה.

והוסיף הרב יעקב משה חרל"פ (מי מרום יב עמ' יד): "הישיבה בהר וקבלת התורה, היו הכנות לקבלת ארץ ישראל וירושלה... על ידי הישיבה בהר נקבעה הקדושה בלבם של ישראל".

ה"רכוש" הרוחני לו זכינו בהר סיני נועד להכשיר אותנו לקראת חיינו השלמים, חיי הקדושה של ארץ ישראל.

וכן כתב הרש"ר הירש: "בצאתכם ממצרים אל הארץ המובטחת הוליד ה' אתכם אל ההר הזה על מנת שתשהו בו; מטרת השהייה הזאת כבר הושגה עתה... ושוב אין אתם חסרים דבר כדי לרשת את הארץ, שכל ייעודה איננו אלא להיות ארץ קיום התורה".

כעת, לאחר שהכל מוכן, לא נותר אלא ללכת מהר סיני לארץ ישראל. וכך כתב רבנו הרצ"ה בשיחותיו (דברים עמ' 36): "אנחנו מחכים לשמוע ממושה רבינו דברי תורה. הרי נאמר: 'הואיל מִשָּׁה בָּאָר

² בחוברת על פרשת 'שלח' עמ' 23 – 24, הסברנו, שזו היתה טענת המרגלים, שבסיבתה רצו למנוע את כניסת עם ישראל לארץ.

מבט לתלמיד

נדגיש ביטוי זה, המבטא ומבליט את מעלתה של ארץ ישראל לעומת שאר הארצות. ואם נהר המשמש כגבול לארץ נעשה 'גדול' בשל כך, בודאי יושבי הארץ בגופם מתעלים ומתגדלים.

נאמר **בפסוק ח**: "רָאָה נָתַתִּי לְפָנֶיכֶם אֶת הָאָרֶץ, בָּאוּ וְרָשׁוּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָשָׁבַע ה' לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיַעֲקֹב לָתֵת לָהֶם וְלִזְרָעָם אַחֲרֵיהֶם"

כתב רש"י: "בָּאוּ וְרָשׁוּ – אֵין מַעֲרַעַר בְּדַבָּר וְאֵינְכֶם צְרִיכִים לְמַלְחָמָה, אִילוּ לֹא שָׁלַחוּ מְרַגְלִים לֹא הָיוּ צְרִיכִים לְכַלֵּי זֵיין".

רש"י מדייק במילים "בָּאוּ וְרָשׁוּ", ולומד מהן שלולא חטא המרגלים בני ישראל היו יכולים לבוא ולרשת את הארץ באופן מידי, ללא עיכוב מלחמתי.

דרישתם של ישראל לשלוח מרגלים מלמדת על הספק שהיה בלבבם הן ביחס **לקשר והשייכות** שלהם לארץ, והן ביחס ליכולתם לכבוש אותה מיד יושביה הנוכרים. כפי שניתן ללמוד מדברי רש"י על הפסוק "וַיִּטֹּב בְּעֵינֵי הַדָּבָר" (פסוק כג):

"וְאֵם בְּעֵינֵי מֹשֶׁה הָיָה טוֹב לְמָה אָמְרָה בְּתוֹכָהֶן, מִשָּׁל לְאָדָם שְׁאוּמֵר לְחִבְרֵי מְכוֹר לִי חֲמוּרָךְ זֶה, אָמַר לוֹ הֵן. נֹתַנּוּ אֹתָהּ לִי לְנִסְיוֹן, אָמַר לוֹ הֵן. בַּהֲרִים וּגְבָעוֹת, אָמַר לוֹ הֵן. כִּיֹּן שְׂרָאָה שְׁאִין מַעֲכָבוּ כְּלוּם, אָמַר הַלּוֹקָה בְּלָבוֹ, בְּטוֹחַ הוּא זֶה שְׁלֹא אֲמַצָּא בּוֹ מוֹם. מִיד אָמַר לוֹ טוֹל מַעֲוִתֶיךָ וְאֵינִי מִנְסָהוּ. מַעֲתָה אֵף אֲנִי הוֹדִיתִי לְדַבְרֵיכֶם, שְׁמָא תַחֲזֹרוּ בְכֶם כְּשֶׁתֵּרְאוּ שְׁאֵינִי מַעֲכָב, וְאַתֶּם לֹא חוֹרְתֶם בְכֶם".

על אף הוודאות הגדולה שהקרין מנהיגם הנאמן- משה רבנו, ועל אף ההבטחה האלוקית המפורשת- "וְהָאָרֶץ אֲשֶׁר נָשָׁבַע ה' לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיַעֲקֹב לָתֵת לָהֶם", פקפקו בני ישראל בזכותם על הארץ וביכולתם לכבושה.

לו הייתה חיה בליבם הוודאות של הקשר והשייכות לארץ ישראל, היו מתרוממים למדרגה הרוחנית של "ג' אֶתְּ הָאָרֶץ" וכל אומות העולם היו מתרוממות מכך, מכירות בשייכות העמוקה שבין ישראל לארצו ומפנות את הארץ מרצון ללא מלחמה.

אך מכיוון שעם ישראל עצמו לא חי את שייכות זו במלוא גודלה, גם אומות העולם לא התרוממו להכרה זו, ועל כן התנגדו לכיבוש הארץ ואילצו אותנו להילחם על כיבושה.

מבט למורה

כאשר עם ישראל עצמו אינה מאמין בכל ליבו בזיקתו לארץ ובשייכות העמוקה אליה, ממילא גם אומות העולם מפקפקות בזכות זו. כך היה בכניסתם הראשונה של ישראל לארץ- שנוקדו להילחם עליה ולכבושה מידי הגויים, וכך גם קורה בימנו- מכח זה שאיננו מכירים בזכותנו על הארץ ובשייכות העמוקה שלנו אליה- גם בליבם של הגויים מפעפע ספק זה, והם מערערים על זכותנו על כל מרחביה.

עם זאת, כתב הרמב"ן: "בָּאוּ וְרָשׁוּ אֶת הָאָרֶץ – מִצֹּחַ, לֹא יַעֲוֹד וְהַבְטָחָה".

משה רבנו מזרז ומחזק את העם לקיים את מצוות ה' לכבוש את ארץ ישראל ולא להמתין עד שתינתן לנו הארץ מאליה, ובהוספותיו לספר המצוות (מצוה ד) האריך הרמב"ן וכתב: "שנצטוונו לרשת את הארץ אשר נתן הא-ל יתברך ויתעלה לאבותינו, לאברהם ליצחק וליעקב, ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות או לשממה..."

מינוי השופטים על ידי משה (פסוקים ט-יח)

ערך המשפטים והשופטים בישראל

דיני המשפטים הם גילוי התורה שניתנה בהר סיני בכל מערכות החיים של עם ישראל, השראת השכינה- גילוי הטוב והיושר האלוקי בתוככי החיים והמציאות, וכך כותב הרב צבי יהודה בשיחותיו (שמות עמ' 232): " המשפטים הם הסדרים של הציבור, סדרי החיים החברתיים, סדרי השראת השכינה בכלל ישראל. מכאן נובעת קדושת המשפט בישראל."

הם גם הלכות היחיד וגם הלכות הציבור- בין אדם למקום, בין אדם לחברו ובין אדם לעצמו. מובן לאור זה שחלק מעניינם של המשפטים הוא להורות את הדרך כיצד לתקן ולרומם את המציאות במקרה של קלקולים ומריבות.

השופטים הם המביאים את המשפטים- את דברי האלוקים, לעם ישראל. כפי שאומר משה כשישב לשפוט את העם: "כִּי יָבֹא אֵלַי הָעָם לְדֹרֶשׁ אֲלֵקִים... וְהִדַּעְתִּי אֶת חֲקֵי הָאֱלֹקִים". מכאן האחריות הגדולה המוטלת על כתפי הדיינים, והזהירות המרובה שצריכה למלא את ליבם, כפי שפוסק הרמב"ם (הל' סנהדרין ג, ז): "כל בית דין של ישראל שהוא הגון, שכינה עמהם. לפיכך צריכים הדיינים ליישב באימה ויראה...".

וכך כותבת הגמרא (שבת י, א): "כל דין שדן דין אמת לאמיתו אפילו שעה אחת מעלה עליו הכתוב כאילו נעשה שותף לקב"ה במעשה בראשית".

הציווי על ירושת הארץ מעורר את הרצון למינוי שופטים

כשמשה רבינו שומע מפי ה' את הציווי "בֹּא וְשִׁי אֶת הָאָרֶץ" הוא מבין שמשמעותו היא שעם ישראל צריך לכבוש וליישב את כל מרחבי ארץ ישראל- הארץ הקדושה אשר ה' שוכן בקרבה. על עם ישראל להופיע את שם ה' בכל מערכות החיים- הציבוריים, החברתיים והפרטיים. שנים עשר השבטים יהיו מפוזרים בכל רחבי הארץ בערים רבות. משה מבין שהוא לא יוכל לשאת לבדו את הנחלת התורה והמשפטים לכל העם ועל כן הוא מקבל את עצת יתרו למנות שרי אלפים, מאות, חמישים ועשרות. וכך כתב המלבי"ם:

"...כי בהיותם בחורב לא היה להם דברי ריבות ומשפטים, אחר שלא היו להם בתים ונחלת שדה וחרם שיפלו עליהם משפטים ולא משא ומתן...אמנם כאשר הודיע להם ה' שיסעו מהר חורב לרשת את הארץ, אז ראה משה שצריך למלאות כל דברי יתרו... כי כאשר יכנסו לארץ וירשוה יפלו ביניהם דברי ריבות בחלוקת הארץ ובמשא ומתן שיעסקו בו בבואם לארץ... כי יהיו העם נפוצים בעריהם לא מקובצים כמו שהיו במדבר... ועל כן הקדים משה אז למנות עליהם שרי אלפים ושרי מאות פקודי החיל למלחמה, ושהם יהיו גם כן השופטים".

השופטים הם אנשי המעלה שתפקידם הוא ליישר את אורחותיהם של ישראל ולהתאימם לחיי קודש בארץ הקודש ועל כן כותב רש"י (פס' ט"ז) : "כדאי הוא מינוי הדיינים הכשרים להחיות את ישראל ולהושיבן על ארמתן".

משה מספר לעם בהרחבה על תהליך מינוי השופטים, שהתקין וסידר לישראל על פי עצת יתרו (שמות יח, יג-כז). בכך מבקש משה להראות לעם, שבעת ההיא הכל היה מוכן ומזומן לבא אל הארץ ולהתיישב בה. סידור מערכת המשפט נועד להכשיר את השטח לקראת כניסת בני ישראל לארצם, כאשר השופטים שנתמנו היו אמורים להמשיך בתפקידם גם לאחר יישוב הארץ, בכל עיר ועיר ובכל שבט ושבט, לפי הסדר האמור בפרשת שופטים.

נאמר בפסוק ט: "אִמָּר אֲלֵכֶם כָּעֵת הַהִוא לֵאמֹר לֹא אוֹכַל לְבַדִּי שְׂאֵת אֶתְכֶם"

לאחר מתן תורה, בזמן שישבו ישראל בהר סיני, לא היה ביד משה לשאת עוד את משא המשפט לבדו בשל הצרכים הרבים, ונענה לעצת יתרו למנות שופטים נוספים מלבדו, ובכך דאג להופעת התורה בחיי הציבור ובחיי היום יום ביתר שאת, וכך כתב רבנו הרצ"ה בשיחותיו (דברים עמ' 37) :

"סדר השופטים בישראל וסדרי המשפטים בישראל הם המשך ענינה של תורה. התורה מתבארת על ידי הופעתה בסדר החיים הציבוריים, החברתיים והאישיים של כלל ישראל. זהו ענינה של תורה – להתגלות בסדר החיים על ידי שופטים בישראל ועל ידי המשפטים אשר תשים לפניהם".

רש"י מקשה: "אפשר שלא היה משה יכול לדון את ישראל, אדם שהוציאם ממצרים וקרע להם את הים והוריד את המן והניז את השליו לא היה יכול לדונם?!", הלוא מגבלות בשר ודם לא היו מצויות אצל משה, אם כן מה היא כוונת משה באומרו: "לֹא אוֹכַל לְבַדִּי שְׂאֵת אֶתְכֶם"?

התשובה לכך נמצאת בפסוק הבא, שם מנמק משה מדוע איננו מסוגל לדון את ישראל: "ה' אֵלֵינוּ הִרְבָּה אֶתְכֶם וְהִנֵּה הַיּוֹם כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לְרֹב", וכך כתב רש"י (בפסוק ט) :

"כך אמר להם, ה' אלקיכם הרבה אתכם, הגדיל והרים אתכם על דייניכם, נטל את העונש מכם ונתנו על הדיינים... אין דייני אומה זו כדייני שאר האומות, שאם דן והורג ומכה והונק ומטה את דינו וגזל אין בכך כלום, אני אם חייבתי ממון שלא כדין נפשות אני נתבע...".

כלומר הקושי של משה לא היה רק הכמות הגדולה של האנשים שבאה לפניו, כפי שחשב יתרו חותנו, אלא בעיקר האחריות האדירה הכרוכה בדין והמשפט בישראל.

כפי שהסברנו בהקדמה, המשפטים בישראל הם הוראה והדרכה כיצד לגלות את הטוב והיושר האלוקי בתוככי החיים, בגלל מעלתו ואופיו של עם ישראל שהינם "גוי קדוש" החי חיי קודש. כפי שכותב הראי"ה קוק בספר אורות (ישראל ותחייתו פרק ג) :

"המשפטים הם קדש קדשים בישראל, ועל כן הסמיכה [מינוי הדיינים], שהיא נושאת שם אלהים עליה, היא כל כך נחוצה לנו, היא כל כך אופית לתכן לאומנו".

מעלתם של ישראל כה גבוהה עד שלכל טעות קטנה בדין ישנן השלכות מחמירות. מסיבה זו האחריות המוטלת על כתפי הדיינים כבדה ומשמעותית, לכן ביקש משה שיתחלקו אתו דיינים נוספים באחריות הכבדה ויצטרפו עמו לדון את העם.

נאמר **בפסוק יא:** "ה' אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵכֶם יֹסֶף עֲלֵיכֶם כָּכֶם אֶלְפֵי פְעָמִים וַיְכַרְךָ אֶתְכֶם כְּאִשֶּׁר דִּבֶּר לָכֶם" מדברים אלו, יכולים אנו ללמוד על אהבתו הגדולה של משה לעם ישראל. לאחר שבפסוק הקודם הביע משה את הקושי לשפוט את ישראל בגלל הכמות והאיכות הנעלה שלהם, מיד הוא מברכם- להביע את שמחתו הגדולה בכך שהינם בדרגה כה גדולה ונעלה, ושחלילה אין בליבו שום הסתייגות מכך.

הנצי"ב בספרו **"העמק דבר"** מסביר שבמילים אלו נתכוון משה לברך את ישראל בכמות ובאיכות - "יֹסֶף עֲלֵיכֶם" - בכמות, "וַיְכַרְךָ אֶתְכֶם" - באיכות.

מבט לתלמיד

דרכם של מוכיחים היא, שהם משמיעים את תוכחתם מתוך כעס, ובודאי לא יאמרו דברי ברכה תוך כדי התוכחה, אך תוכחתו של משה נבעה מאהבה גדולה לעם ישראל, לכן בתוך דברי התוכחה, כשמשו רבנו מזכיר את ריבויים של ישראל איננו יכול להתאפק מלברכם בעין יפה, שה' יוסיף להרבותם עוד ועוד.

נאמר **בפסוק יב:** "אִיכָה אֶשָּׂא לְבָדִי טָרְחָכֶם וּמִשְׁאָכֶם וְרִיבְכֶם"

מסביר **רש"י:** "טרחכם – מלמד שהיו ישראל טרחנין... משאכם – מלמד שהיו אפיקורסין... וריבכם – מלמד שהיו רוגזים".

נראה מדברי **רש"י** שיש בפסוק זה דברי ביקורת וחובה על ישראל. מדוע חרג **רש"י** מהרגלו והסביר את הפסוק כלימוד חובה על ישראל (מדוע לא פירש את הפסוק באופן שנביא בהמשך הדברים)?

"מתוך גנותם אתה שומע מעלתם"

אכן, דווקא מתוך גנות זו, לומדים אנו על מעלתם של ישראל. שהרי שלושה פסוקים לאחר מכן כשמשו מושך את ליבם של השופטים להתמנות על ישראל הוא מתאר לפנייהם את עם ישראל- עליו הולכים להתמנות כשופטים, ומשבחו בשבחים מפליגים: **"אשריכם על מי באתם להתמנות על בני אברהם יצחק ויעקב.. שנקראו אחים ורעים, חלק ונחלה וכל לשון של חיבה"**. ועל כן, ודאי שגם בדברים אלו אין כוונתו לדרוש בגנותם.

יש להבחין בין התנהגותם החיצונית של ישראל- "גנותם", לבין מעלתם הפנימית, האמיתית והקבועה. ואת זה הדגיש **רש"י**; אמת הדבר שהמציאות מסובכת ולעיתים עלולים בני ישראל להתרחק ממעלתם ואף לפגוע בשופטים ולהצר את צעדיהם מכח זה, אבל כפי שהסברנו בהקדמה, זהו תפקידם של המשפטים והשופטים בישראל, לרומם ולתקן את המציאות. השופטים מפגישים את ישראל עם דבר ה', ומגלים לישראל את מעלתם הפנימית. ועל כן לתפקיד השופטים נבחרים אנשים "צדיקים", "חכמים", "וידועים" שמכינים את עצמם לתפקיד הקשה והאחראי של המשפט (כפי שרש"י מסביר בהמשך).

מבט למורה :

פירושו של **רש"י** שנכתב ברוח הקודש, הוא לנו כ"אורים ותומים" בהבנת התורה. הוא נבחר על ידי עם ישראל כפירוש הראשון והמרכזי להבנת תורה שבכתב ושבעל פה, ולאורך השנים נכתבו פרושים רבים לדבריו. מכאן, שבודאי לאורו אפשר להבין את המציאות של ימינו.

בפירוש שלפנינו ניתן לדון עם התלמידים על המציאות של ימינו ועל הפער שישנו בעם ישראל בין התנהגותם החיצונית - "גנותם", לבין מעלתם הפנימית, סגולתם, ומכח זה- על התפקיד של אנשי האמונה, לגלות אמת פנימית זאת, ומהי הדרך הנכונה לגלותה.

מבט למורה :

ישנה גם הארה חינוכית חשובה לנו המורים והמחנכים. דברים אלו הם נכונים גם לגבי כל תלמיד ותלמיד בכיתתנו. בדרך כלל ישנו פער בין התנהגותו של הילד לבין מעלתו הפנימית- התמימות והטהרה הקיימים בו. תפקידם של המחנכים לגלות אמת פנימית זאת לילד. לחבר אותו אליה ובכך להיטיב את התנהגותו החיצונית.

"טָרְחָקָם" - משה מדבר על הטורח הגדול שהוטל עליו, ללמד את כל מצוות התורה ופירושיהן וסודותיהן, לעם שזה עתה יצא ממצרים משעבוד ועבודה גופנית קשה, ולא הורגל בלימוד והעמקה, וכך כותב הרמב"ן:

"אמר 'טרחכם' כנגד 'והודעתי את חוקי האלקים ואת תורותיו' (שמות יח, טז), כי טורח גדול היה ללמד ליוצאי מצרים החוקים והתורות ופירושם וביאורם וסודם".

"וְשִׁאָּקָם" - מלשון 'לשאת תפילה'. העם היה רגיל לבוא לפני משה ולבקש ממנו לשאת תפילה על ענייניהם, ועל כך אמר משה שלא יוכל לבדו להיענות לבקשות הרבות. וכך כתב הרמב"ן:

"והזכיר 'משאכם', כנגד 'לדרוש אלקים' (שם פסוק טז), שהוא ענין תפילה שמתפלל עליהם..."

ובחומש שמות (יח, טו) כתב הרמב"ן:

"צריכים הם שיעמדו עלי זמן גדול מן היום, כי לדברים רבים באים לפני, כי יבא אלי העם לדרוש אלקים להתפלל על חוליהם ולהודיעם מה שיאמר להם, כי זה יקרא 'דרישת אלקים'".

"וְרִיבָּקָם" - המשפטים שבין אדם לחברו, וכך כתב הרמב"ן:

"וריבכם" - כפשוטו, עניני המשפטים".

נאמר בפסוק יג: "הָבֹה לָכֶם אֲנָשִׁים חֲכָמִים וְנָבִיִּים וְיָדְעִים לְשִׁבְטֵיכֶם וְאֲשִׁימָם בְּרִאשֵׁיכֶם"

"הָבֹה לָכֶם" - מפרש רש"י: "הזמינו עצמכם לדבר". על פי מה שהסברנו בפסוק הקודם ומתוך הבנה של האחריות והקושי של הופעת המשפט שישראל יש צורך להתכונן היטב ולבחור רק את האנשים המתאימים ביותר.

ומהן המידות הנדרשות מהשופטים ?

ממשיך רש"י ומבאר: "אנשים - מה תלמוד לומר אנשים? צדיקים [כסופים]".

מספר פרושים הובאו למילה "כסופים":

א. מלשון כסופים - "נכספה וגם כלתה נפש" (תהלים פד, ג) - צדיקים המתגעגעים להופעת דבר ה'.

ב. מלשון בושה (בארמית) - כלומר בעלי מידת הענווה, או שמתביישים מעברות שבידם.

משילוב הפירושים השונים יכולים אנו לתאר את המעלות הנדרשות משופט- להיות איש מרומם שליבו מלא באהבת ה' ובעל מידות נעלות.

מסיים רש"י ומפרש: "וידועים לשבטיכם... בראשיכם" – "ראשים ומכובדים עליכם שתהיו נוהגים בהם כבוד ויראה".

על מנת שדבר ה' יתקבל בעם, ודבריהם של השופטים יהיו נשמעים ומקובלים על עם ישראל צריך לבחור באנשים מכובדים וחשובים- הידועים כבעלי מעלות רמות בחכמה, בבינה וביושר לב, ומסוגלים לקחת חלק בשפיטת העם.

נאמר בפסוק יד: "וַתַּעֲנוּ אֹתִי וַתֹּאמְרוּ טוֹב הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ לַעֲשׂוֹת"

במבט ראשון נראים הדברים כסיפור דברים בעלמא, אך רש"י מלמדנו כי גם בזה רמז להם משה דבר-תוכחה, וכך כתב:

"ותענו אותי וגו' – חלטתם את הדבר להנאתכם. היה לכם להשיב, 'משה רבנו, ממי נאה ללמוד, ממך או מתלמידך – לא ממך שנצטערת עליה?!"

משה אומר לעם שכששמעתם על כוונתי להוסיף דיינים, קיבלתם זאת ללא פקפוק, אבל היה לכם להצטער ולבקש שבכל זאת התורה תילמד מפי ולא מפי תלמידי.

משה רבנו מתכוון להאיר בלב העם שתי נקודות חשובות:

הנקודה הראשונה היא, שללימוד התורה ממקורה הראשון ישנה מעלה גבוהה, ובפרט כשמדובר במשה רבנו, שלא קם נביא בישראל כמותו, ומעלת צדקותו היתה עליונה ביותר. רש"י מדגיש מעלה חשובה ועיקרית- "שנצטערת עליה". עיקר מעלתו של משה לענין זה היתה בכך שעמל והתנייג על התורה. ובכך מתכוון משה לעורר את ישראל לכך שעיקר קנין תורה הוא בעמלה וביגיעתה.

מסיים רש"י ואומר: אלא ידעתי מחשבותיכם – הייתם אומרים, 'עכשיו יתמנו עלינו דיינין הרבה, אם אין מכירנו, אנו מביאין לו דורון והוא נושא לנו פנים'."

כאן מעורר רש"י את בני ישראל לנקודה השניה, והיא, שעלול להיווצר מצב שאדם מישראל יהיה להוט לזכות בדין עד כדי כך שייתן שוחד לדיין ויטה את הדין, ובכך יאבד את מגמת המשפט- לתקן ולרומם את המציאות. עשיית צדק ומשפט מיישרת את אורחותיו של האדם ומאפשרת לו לתקן את אשר עוות. ולכן עליו לדרוש את האמת והיושר במשפט שהם טובתו האמיתית.

מבט לתלמיד

מדברי רש"י אנו למדים כמה חשוב העמל בלימוד התורה. הנה שבחו של משה איננו אלא בעמל התורה, לפני כל ההשגות הגבוהות שהגיע עליהם בנבואתו.

נאמר בפסוק טו: "וַאֲקַח אֶת רִאשֵׁי שְׁבָטֵיכֶם אֲנָשִׁים חֲכָמִים וְיָדָעִים וְאֶתְּן אוֹתָם רִאשִׁים עֲלֵיכֶם שָׂרֵי אֲלָפִים וְשָׂרֵי מֵאוֹת וְשָׂרֵי חֲמִשִּׁים וְשָׂרֵי עֶשְׂרֵת וְשֹׁטְרִים לְשִׁבְטֵיכֶם"

המספר הכולל של העם היה שש מאות אלף איש, מעליהם מינה משה שש מאות 'שרי אלף' שכל אחד מהם ממונה על אלף איש מסוימים מישראל. ומתחת לכל שר אלף, היו עשרה 'שרי מאה' שכל אחד מהם ממונה

על מאה איש מסוימים מתוך האלף. ומתחת לכל שר מאה, היו שני 'שרי חמישים' שכל אחד מהם ממונה על חמישים איש מסוימים מתוך המאה. ומתחת לכל שר חמישים, היו חמישה 'שרי עשרות' שכל אחד מהם ממונה על עשרה איש מסוימים מתוך החמישים.

נמצא חשבון כלל השרים לכל העם: שש מאות שרי אלף, ששת אלפים שרי מאה, שנים עשר אלף שרי חמישים, ושישים אלף שרי עשרה. סך הכל: שבעים ושמונה אלף ושש מאות דיינים.

מבט לתלמיד

מספר עצום זה של דיינים בקרב ישראל, מעיד על מדרגתו הרוחנית של אותו הדור, שכמעט שמינית ממנו ראויים היו לדון, כל אחד לפי מדרגתו.

כל איש מישראל שיש לו דבר משפט עם רעהו, עליו לפנות תחילה אל שר העשרה שמעליו, ואם יקשה הדבר ממנו לשפטו הריהו מעבירו לשר החמישים הגדול ממנו, וכן הלאה.

ניתן לשאול: מדוע נצרכו דיינים רבים כל כך - 131 דיינים לכל 1000 איש?

הגאון מוילנא בספרו **"אדרת אליהו"** מסביר, שלכל אחד מסוגי הממונים הללו היה תפקיד שונה: שרי האלפים היו ממונים להנהיג את ישראל בכל העניינים, וכל אחד מהם היה מופקד על אלף איש, שרי המאות היו דיינים, שרי החמישים לימדו תורה, ושרי העשרות היו שוטרים הממונים על קיום פסק הדין.

באופן זה יכול היה משה רבנו להתרכז בענייני הכלל, בדברים שבין ישראל לה' אלקיהם, ללמדם תורה ומצוות, להתפלל בעדם בעת צרה, ולעסוק בשאלות הציבוריות העומדות על הפרק.

האחריות המוטלת על דייני ישראל היא כבדה ורבה, אך יחד עם זאת ישנה שליחות אדירה וזכות גדולה במילוי תפקיד זה. בעת בחירת הדיינים ומינויים פנה אליהם משה בדברי שכנוע ושידול, וכדברי **רש"י**:

"ואקח את ראשי שבטיכם - משכתיים בדברים, אשריכם, על מי באתם להתמנות, על

בני אברהם יצחק ויעקב, על בני אדם שנקראו אחים ורעים, חלק ונחלה וכל לשון חיבה".

משה רבנו עסוק בהוכחת העם על כישלונותיו ונפילותיו, על מנת לרוממם ולהורות להם דרך תיקון, ואף על פי כן, אין בכך כדי להמעיט מכבודם וחשיבותם של ישראל. לכן כאשר משה פונה לראשי העם ומשכנעם להתמנות על הציבור, הוא משבח את בני ישראל בפני ראשי העם ומדבר על גדולתם של ישראל, על אף הכישלונות. מעשיהם הרעים של ישראל אינם מפריס את גדולתם, אלא רק מעכבים אותה מלהופיע.

נאמר **בפסוק טז**: **"וַאֲצִיָּה אֶת שְׁפָטֵיכֶם בְּעֵת הַהוּא לְאֹמֹר שְׁמֹעַ בֵּין אֲחֵיכֶם וּשְׁפָטֶתֶם צֶדֶק בֵּין אִישׁ וּבֵין אֲחִיו וּבֵין גֵּר"**

מי שזוכה להתמנות כדיין על הציבור, לא שררה ושלטון הוא מקבל אלא עבדות ומסירות למען הציבור, וכך כתב **רש"י**:

"משמניתים אמרתי להם, אין עכשיו כלשעבר, לשעבר הייתם ברשות עצמכם, עכשיו

הרי אתם משועבדים לציבור".

הדיינים אינם עושים את מלאכתם בהתנדבות, בשעות הפנאי שלהם, אלא מחויבים לתפקיד ומוטלת עליהם מלוא האחריות להוציא דין אמת לאמיתו. דיין שמתרשל חלילה בתפקידו, עתיד להיענש על כך. מי שאיננו מטפל כראוי בבניו של המלך, המלך מעניש אותו, וכך דרשו חז"ל (דברים רבה א, י):

"אמר רבי יצחק: בשעה שישראל נשמעים לגדוליהם ואין גדוליהם עושים צרכיהן, באותה שעה 'ה' במשפט יבוא עם זקני עמו ושריו' (ישעיה ג, יד)".

ועוד דרשו חז"ל שם:

"אמר רבי יצחק בן לוי: אמר להן משה, אם אי אתם נשמעים להם אשמה תלוי בראשיכם. למה הדבר דומה, לנחש הזה שאמר הזנב לראש, עד מתי אתה מתהלך תחילה, אני אלך תחילה. אמר לו: לך. הלך ומצא נומא של מים, והשליכו נ- הזנב השליך את הנחש לתוכה. מצא אש והשליכו לתוכו. מצא קוצים והשליכו לתוכו. מי גרם לו? על שהלך הראש אחר הזנב."

כך, כשקטנים נשמעים לגדולים – הם [הגדולים] גוזרים לפני המקום והוא עושה, ובשעה שהגדולים מהלכין אחר הקטנים – נופלים לאחר פניהם".

הצלחתה של הנהגת הציבור תלויה במידה רבה בציבור עצמו. אם הציבור ידע לתת לדיין או למנהיג את מקומו הראוי לו, יוכל להצליח בתפקידו. אנו מצווים לכבד את הדיינים והמנהיגים, וכדברי רש"י (בפסוק יג): **"בראשיכם – ראשים ומכובדים עליכם, שתהיו נוהגין בהם כבוד ויראה"**.

ובהמשך (בפסוק טו) כתב: **"ראשים עליכם – שתנהגו בהם כבוד. ראשים במקח, ראשים בממכר, ראשים במשא ומתן, נכנס אחרון ויוצא ראשון [בבואו אל הציבור, כדי שיהיו כולם עומדים מפניו בכניסתו וביציאתו]"**.

יכול להיות מנהיג מצוין, אך אם הציבור לא יתן לו את מקומו הראוי, מנהיגותו לא תוכל להתממש. וכשם שהציבור מצווה לכבד את דייניו כך הדיינים מצווים לנהוג כבוד בציבור ולהיות קשוב לצרכיו, כדברי הגמרא **בסנהדרין (ח ע"א):**

"כתיב 'ואצוה את שפטיכם בעת ההוא' (פסוק טז) וכתיב 'ואצוה אתכם בעת ההוא' (פסוק יח). אמר רבי אלעזר אמר רבי שמלאי: אזהרה לציבור שתהא אימת דיין עליהן. ואזהרה לדיין שיסבול את הציבור".

הדיינים מצווים "לסבול את הציבור" ולהיות שמחים ומאושרים על הזכות שנפלה בחלקם להתמנות על אנשים יקרים וחשובים, וגם אם לעתים יש בציבור אנשים טרחנים ונרגנים, תפקידם הוא להשקיע מחשבה עמוקה כיצד לפתור את מצוקותיהם של ישראל ובעיותיהם בדרך התורה ולקרב את הרחוקים.

נאמר בפסוק יז: "לא תכירו פנים בַּמִּשְׁפָּט כִּקְטַן כְּגֹדֶל תִּשְׁמַעוּן לֹא תִגְוְרוּ מִפְּנֵי אִישׁ כִּי הַמִּשְׁפָּט לְאֵלִיקִים הוּא וְהִדְבָּר אֲשֶׁר יִקְשֶׁה מִכֶּם תִּקְרְבוּן אֵלַי וְשִׁמְעֵתִיו"

הדיינים מוזהרים שלא להחשיב את אחד מבעלי הדין יתר על חברו ולהצדיקו במשפט, או אפילו לדבר אליו באופן יותר מכובד, כי לענין הדין והמשפט, הכל ראויים להיות כשווים זה לזה.

שאלת השאלה: מדוע ישנה אזהרה מיוחדת בענין זה, הרי נאמר כבר בפסוק הקודם "וְשֹׁפְטֵם צִדִּיק"?

על שאלה זו משיב רש"י, שפסוק זה בא ללמדנו כי מלבד האיסור להכיר פנים במשפט, אסור גם למנות דיינים על פי 'הכרת פנים', כלומר ממנה הדיינים לא ימנה מי שאינו ראוי לכך מפני שהוא קרובו, או מפני שיפיו או גבורתו מוצאים חן בעיניו. אם יתמנה דין שאינו בקי בכל פרטי ההלכות, הוא עלול להוציא דין מעוות, לזכות את החייב ולחייב את הזכאי. וכך כתב רש"י:

"לא תכירו פנים במשפט – זה הממונה להושיב הדיינים, שלא יאמר איש פלוני נאה או

ניבור, אושיבנו דין, איש פלוני קרובי, אושיבנו דין בעיר, והוא אינו בקי בדין, נמצא

מחייב את הזכאי ומזכה את החייב. מעלה אני על מי שמינהו כאילו הכיר פנים בדין."

התורה מחשיבה את המכיר פנים במינוי הדיינים כמי שהיטה את הדין מתוך הכרת פנים בדין עצמו. מינוי הדיינים צריך להיעשות בקפידה ללא שיקולים זרים. מי שממנה דיינים שאינם ראויים נושא באחריות לכל פסקי הדין השגויים שעתידיים לצאת מתחת ידיהם.

הנימוק שהתורה נותנת לאיסור הכרת פנים במשפט הוא: "כִּי הַפֶּשֶׁט לְאֱלֹקִים הוּא", וביאר רש"י:

"כי המשפט לאלקים הוא – מה שאתה נוטל מזה שלא כדין, אתה מוסיקני להחזיר לו,

נמצא שהטית עלי המשפט."

דין המחייב את הזכאי, כאילו חייב את ה' שלא כדין, כי תוצאות המשפט יתבעו התערבות אלקית שתשלים את חסרונו של הזכאי, כמבואר ברבנו בחיי:

"לא תגורו מפני איש – ואפילו הוא אלים. כי המשפט לאלקים הוא – מה שאתם דנין

לבני אדם, אין המשפט לאדם, שאם אתם מחייבין לאדם שלא כדין הרי הקדוש ברוך

הוא ישלם לו מצד אחר, ונמצא שאתם חוטאין, שאין משפט זה לאותו שחייבתם כי אם

לאלקים שעתיד לשלם לו מה שהפסדתם ממנו."

לפי החזקוני, המילים "כִּי הַפֶּשֶׁט לְאֱלֹקִים הוּא", הן טעם לאיסור "לֹא תִגְדּוּ: סִפְּנֵי אִישׁ", ולא לאיסור הכרת פנים במשפט, וכך כתב:

"אין לו לדין לגור מפני איש, כי אין לבעל דין לשנוא הדין אם הוא מענישו, שיש לו

לדין להשיב לבעל הדין: הרי הקדוש ברוך הוא חייבך, כי המשפט לאלקים הוא."

הדין הוא רק שליח, הכרעתו היא על פי ה', ולכן אל לו לפחד ולחשוש מלהרשיע את הנידון. דין הדן דין אמת לאמיתו ואינו מערב בדינו שיקולים זרים, הכרעת דינו איננה שלו אלא של הקב"ה, והדין עצמו אינו אלא פה לדבר ה'.

מבט למורה

אצל אומות העולם המשפט בא למנוע מרמאים ועבריינים להפר את שלוות החיים, מה שאין כן בעם ישראל.

תפקידם של הדיינים בישראל, אינו רק הסדרה מעשית של היחסים שבין אדם לחברו. דייני ישראל מכריעים על פי חוקי התורה הקדושה, ובכך מרבים השראת שכינה בישראל. וכך כתב הר"ן בדרשותיו (דרוש אחד עשר)

"נתייחדה תורתנו מנימוסי אומות העולם במצוות ובחוקים. [המשפטים] הנמשך מהם הוא חול השפע האלקי באומתנו".

ומרן הרב קוק כתב בפירושו לסידור (עולת ראייה ח"ב עמ' נט ד"ה גם) :

"המשפטים האלקיים, מתוך שהם נובעים ממקור האמת העליונה, אין מטרתם רק מטרה קרובה, ליישר סכסוכים ארעיים, החווים בחיי בני אדם, אלא הם הולכים להעלות את החיים ואת ההווה כולה, מיסוד האמת העליונה הטבועה בהם, הרי הם משרים את השכינה בעולם ומעלים על ידי השפעתם את האדם ואת העולם".

חסע ישראל עד גבול הארץ (פסוקים יט-כא)

אחר שביאר משה לישראל, שמגמת נתינת התורה היא הופעתה וקיומה בארץ ישראל, וזאת בעזרת שופטים ושוטרים שינהיגו אותם, החל משה לפרט את הקורות אותם במדבר מנוסעם מהר חורב ועד היום, כפי שכותב הרמב"ן (פס' ט) :

"הזכיר זה [נ-] מעמד הר סיני ומינוי השופטים] בכאן לומר, הנה קיבלנו את התורה והיו עליכם שופטים ושוטרים לשפוט ולהנהיג אתכם, והנה היינו מוכנים ומזומנים לבא בארץ, ונסע מחורב לדגלנו עם שופטינו וזקנינו..."

פירוט מסעות המדבר

בני ישראל הלכו במדבר ארבעים שנה תחת הנהגה אלוקית מופלאה, במסע שבא לרומם אותם ולהכינם לחיי הקודש בארץ ישראל. כל פרט ופרט במסעם זה היה מדויק ומוכוון בהכוונה אלוקית, כדי להכשיר ולהביא את ישראל למדרגת החיים המתאימה לארץ ישראל.

עתה, בסיומו של המסע, לאחר שעם ישראל עבר את תהליך הבניה הגדול הזה מסוגלים הם להתבונן ולהכיר בחסדי ה' הגדולים כלפיהם, ולהפנים את אותן הדרכות אלוקיות שניתנו להם לאורך שנות המדבר, שהן הן שהביאום עתה לפתחה של ארץ ישראל.

כפי שאומר רש"י על הפסוק בפרשת כי תבוא (כט, ג) : "ולא נתן ה' לכם לב לדעת ועיניכם לראות ואזניכם לשמע עד היום הזה": "ולא נתן לכם לב לדעת – להכיר את חסדי ה' ולדבקה בו... שאין אדם עומד על סוף דעתו של רבו וחכמת משנתו, עד ארבעים שנה..."

בני ישראל עומדים על מפתנה של ארץ ישראל, ומקבלים נשמה חדשה לקראת הגעתם לייעוד הגדול של "גוי אחד בארץ" – חיי אומה שלמים בארץ הקדושה. ועל כן חוזר משה איתם על קורותיהם במדבר, מפני שעתה על פי מעלתם החדשה, יוכלו להתרומם אל אותם הדרכות, ולקחים שלימדם ה' בכל פרט ופרט במסעם הארוך.

כפי שכותב הרצ"ה בשיחותיו (עמ' 40) :

"הואיל משה באר את התורה הזאת" – המאורעות שאירעו לנו, כי התורה נתונה לנו, לסדר החיים של עם ישראל. משה רבנו מבאר את סדר שלשלת ההשגחה – ההנהגה האלוקית של עם ישראל מחורב, דרך כל הנגזלים שהיו במדבר... עד הגיענו קרוב לארץ... החזרה התמציתית על סדר ההנהגה האלוקית את ישראל – מה היה איתנו, ומה איתנו עכשיו ולמה אנו מתכוונים".

מסע בני ישראל במדבר אינו רצף מקרי של אירועים המביאים האחד לחברו, זהו מהלך אלוקי מובנה ומסודר שמכין את עם ישראל בהדרגה לפסגה- חיי הקודש בארץ. סיכום האירועים בספר 'משנה תורה' הוא לשם הסקת מסקנות והפקת לקחים מהאירועים השונים שפקדו את ישראל לאורך השנים. נאמר **בפסוק יט**: "וַנִּסַּע מִחֹרֵב וַנֵּלֶךְ אֶת כָּל הַמִּדְבָּר הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא הַהוּא אֲשֶׁר רָאִיתֶם דֶּרֶךְ הַר הָאֱמֹרִי כְּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֱלֹהֵינוּ אֹתָנוּ וַנָּבֹא עַד קֵדְשׁ בְּרָנֵעַ"

בעשרים לחודש אייר, בשנה השנית לצאתם ממצרים, בדרך המוליכה להר שעיר (ראה פסוק ב), והמשיכו בדרך המוליכה להר האמורי עד שהגיעו לקדש ברנע שבגבול דרום ארץ ישראל, בכ"ט בסיון.

המילים "וַנֵּלֶךְ אֶת כָּל הַמִּדְבָּר הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא הַהוּא" נועדו להזכיר לבני ישראל את הנס שעשה להם ה' במדבר, שקיצר עבורם את הדרך באופן בלתי טבעי על מנת שיכנסו לארץ במהירות- בשלושה ימים בלבד, והראה בכך כמה הוא חפץ להיטיב עמם ולהחיש את כניסתם לארץ (ראה רש"י לפסוק ב), ולהצילם מפגעי המדבר, כמובא ברש"י:

"שהיו בו נחשים בקורות [נחשים גדולים בגודלם של קורה התומכת את תקרת הבית], ועקרבים בקשתות [עקרבים גדולים כקשת התומכת את האבנים שמעל פתח הבית]".

והוסיף "הכתב והקבלה", שהזכיר להם טובות וניסים נוספים שעשה עמם, "מדברים הנעלים על דרכי הטבע כעמודי אש הבאר והמזן".

ההתבוננות בקורותיהם של ישראל במדבר- יציאת מצרים, קיצור הדרך כדי שיכנסו במהירות לארץ, וההשגחה המופלאה במקום נחש שרף ועקרב ללא פגע, מעוררת את ישראל ומפנימה בקרבם את אהבת ה' הגדולה אליהם.

נאמר **בפסוקים כ-כא**: "וְאָמַר אֲלֵכֶם כְּאֵתֶם עַד הַר הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֵינוּ נָתַן לָנוּ. רְאֵה נָתַן ה' אֱלֹהֵינוּ לְפָנֵינוּ אֶת הָאָרֶץ עַלֵּה נָשׁ כְּאֲשֶׁר דָּבָר ה' אֱלֹהֵינוּ אֲבֹתֵינוּ לָךְ אֵל תִּיכָא וְאֵל תִּתָּחַת" כשהגיעו לקדש ברנע ציוה משה על פי ה' שיכבשו את הארץ ללא חשש פחד ומורא. לאחר שראו את כוחו וטובתו של הקב"ה המנהיגם באותות ובמופתים, עליהם לבטוח בו ולקיים את הצווי האלוקי לרשת את הארץ לאלתר ללא חשש ומורא, וכך כתב **המלבי"ם**:

"ואומר אליכם – רוצה לומר, אז אמרתי שאין חסר שום דבר מירושת הארץ, לא הדרך הגדול שהיה מבריל עד הנה, כי באתם עד הר האמורי, ולא שתצטרכו למלחמות, כי ה' נתן לפניך את הארץ ואינך חסר רק לעלות ולרשת ושלא יעלה בלבבך שום מורא ופחד".

"כְּאֲשֶׁר דָּבָר ה' אֱלֹהֵינוּ אֲבֹתֵינוּ" – משה מזכיר לעם ישראל את השבועה לאבות על מנת לחזק את רוחם- שבועת ה' היא נצחית וודאית לא תשוב ריקם, וכמו שה' קיים את חלקה הראשון "וְאֶעֱשֶׂה"

לְגִי גִדּוֹל" (בראשית יב, ב), וודאי יקיים את חלקה השני פרשת לך לך - "לְיָרְעָךָ אֶתְנָן אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת" (שם ז).

בני ישראל היו מוכנים ומזומנים לשכון כבוד בארצם. הם עמדו על מפתן הכניסה לארץ ישראל ונותרו להם ימים ספורים כדי לממש את הבטחת ירושת הארץ ללא מלחמות וללא מורא ופחד.

פרשת המרגלים (פסוקים כב-לט)

הקדמה

בפסוקים הבאים חוזר משה לדברי תוכחתו ומזכיר לבני ישראל את חטא המרגלים, שבעקבותיו נגזר על ישראל לנדוד שנים רבות במדבר. בני ישראל החמיצו את ההזדמנות, ובמקום לרשת את הארץ ולהתנחל בה מיד, נאלצו לנדוד במדבר במשך ארבעים שנה.

מכל הכישלונות והמשברים שאירעו לעם ישראל במדבר בוחר משה להתחיל בחטא המרגלים ולהרחיב בתיאורו לאורך עשרות פסוקים, מדוע?

כפי שהרחבנו בהקדמה, המגמה של יציאת מצרים היא ההגעה לארץ ישראל- ארץ חיינו, כפי שאומר הקב"ה למשה טרם יציאת מצרים (שמות ו, ו-ח): "וְהִצֵּאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סֶבְלַת מִצְרַיִם, וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם אֶל הָאָרֶץ... וְנָתַתִּי אֹתָהּ לְכֶם מוֹרְשָׁה..."

רק בארץ ישראל יתגלו סגולותיו הייחודיות של עם ישראל, ורק בה יוכל למלא את ייעודו בשלימות, כפי שאומר הרצ"ה בשיחותיו (שמות עמ' 3-112):

"מציאותו של עם קשורה במציאות של ארץ, כשם שאם אין תורה אין ישראל, כך אם אין ארץ ישראל – אין ישראל... קדושת העם קשורה לקדושת הארץ... הופעת עם ישראל בשלמותו ובאמיתותו היא ב' והיה כי יביאך ה' אלוֹקֶיךָ אֶל הָאָרֶץ" רק בביאה לארץ מתגלית האומה בשלמותה... מופיעה שלמות עניינו של ישראל".

מכאן נובעת חומרתו של חטא המרגלים. חטא המרגלים הוא אובדן דרך גמור- חוסר הבנה יסודי בעניינם של עם ישראל, ארץ ישראל ושל החיבור המהותי שביניהם!

מסיבה זו, נגזר על דור יוצאי מצרים למות במדבר ולא להיכנס לארץ- הדור שלא הבין את ייעודו ומעלתו ימות במדבר, על מנת לאפשר לדור הבא ללמוד על ייעודו, להעמיק את שייכותו לארץ ולעניינה ובכך לתקן את חטא אבותיהם.

זו גם הסיבה שבגינה מרחיב משה רבינו את העיסוק בחטא המרגלים, ומעמיק בפרטיו- העיסוק הנרחב נועד ליצור זעזוע עמוק בליבם של בני אותו דור, שאבותיהם חטאו במאיסת ארץ חמדה.

דור הבנים, עומד היום לאחר מסע של ארבעים שנה במדבר- מסע של תיקון ובירור עניינה של ארץ- חמדה ושייכותם אליה. כיום בשלים הם מחד להבין למפרע את משמעות החטא של אבותם, ואת חומרת העונש 'יום לשנה', ומאידך להבין את גודל הייעוד הממתין להם בארץ הקדושה, ועל כן מתמלאים הם כיסופים ורצון עז למלא את ייעודם זה, ובכך לתקן את חטא המרגלים.

לאור זאת מבינים אנו, שסיפור מאורעות הדרך בחומש דברים יהיה שונה מהאופן בו סופרו בחומש במדבר, כי עתה העם בוגר, ומסוגל לשמוע תוכחה גלויה ולהיבנות ממנה.

תחילה נתבונן במבט כללי על משמעות ההבדלים שבין חומש במדבר לחומש דברים, ולאחר מכן נחזור לפרש את הפסוקים כסדרם.

ההבדלים שבסיפור חטא המרגלים בין חומש במדבר לחומש דברים

א. בחומש במדבר שלחת המרגלים היא **ציווי אלוקי**, ובחומש דברים זוהי **בקשת העם**:

בחומש במדבר נאמר (יג, א-ג): "וַיִּדְבֹר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. שְׁלַח לְךָ אֲנָשִׁים... וַיִּשְׁלַח אֹתָם מֹשֶׁה..עַל פִּי ה'..".

ואילו בחומש דברים נאמר (א, כב): "וַתִּקְרְבוּ אֵלַי כְּלָכֶם וַתֹּאמְרוּ נִשְׁלָחָה אֲנָשִׁים לְפָנֵינוּ... וַיִּטֹּב בְּעֵינֵי הַדָּבָר..".

ב. בחומש במדבר עיקר **כובד החטא** וההסתה מוטל **על המרגלים**, ובחומש דברים על העם:

בחומש במדבר מודגשת בפסוקים הסתת המרגלים (יג, כז-לג): "אֶפְסֹ כִי עַז הָעָם.. וְהָעָרִים בְּצָרוֹת... וגם יִלְדֵי הָעֵנֶק רָאִינוּ שָׁם.. וַיִּצְיֹאוּ דַבַּת הָאָרֶץ... אֶרֶץ אֲכָלֶת יוֹשְׁבֶיהָ הוּא..". וכן נאמר מפורש בתורה: "וְהָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר שְׁלַח מֹשֶׁה לְתוֹר אֶת הָאָרֶץ... וַיִּלִּינוּ עָלָיו אֶת כָּל הָעֵדָה לְהוֹצִיא דָבָה עַל הָאָרֶץ..".

ואילו בחומש דברים בפשט הפסוקים לא מוזכרת הסתה, להיפך משמע שהמרגלים אמרו דברי שבח על ארץ ישראל (א, כה-כח): "וַיֵּשְׁבוּ אֹתָנוּ דָבָר וַיֹּאמְרוּ טוֹבָה הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֵינוּ נָתַן לָנוּ..".

ואף כובד האחריות מוטל בפסוקים על העם (א, כו-כח): "וְלֹא אֲבִיתֶם לַעֲלֹת וַתֹּמְרוּ אֶת פִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם: וַתִּרְגְּזוּ בְּאֶהְלֵיכֶם וַתֹּאמְרוּ.. אָנָּה אֲנַחְנוּ עֲלִים אַחֲנוּ הַמָּסֹו אֶת לִבֵּנוּ...".

ג. בחומש במדבר ישנו **פירוט של תשובת העם**, ואילו בחומש דברים מסתפקת התורה **באמירה קצרה**:

בחומש במדבר נאמר (יד, א-י): "וַתִּשָּׂא כָל הָעֵדָה וַיִּתְּנוּ אֶת קוֹלָם וַיִּכְּזוּ הָעָם", "וַיִּלִּנוּ עַל מֹשֶׁה וְעַל אֶהֱרֹן כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", "וַיֹּאמְרוּ כָל הָעֵדָה לְרָגוּם אֹתָם בְּאֶבְנִים", "וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל אָחִיו נִתְּנָה רֹאשׁ וְנִשְׁוֹבָה מִצְרָיִם..".

ואילו בחומש דברים נאמר (א, כז)- "וַתִּרְגְּזוּ בְּאֶהְלֵיכֶם וַתֹּאמְרוּ כְּשֶׁנָּתַת ה' אֹתָנוּ הוֹצִיאָנוּ מִצְרָיִם מִצְרָיִם לְתֵת אֹתָנוּ בְּיַד הָאֱמֹרִי לְהַשְׁמִידָנוּ..".

ד. בחומש במדבר **תגובת משה אינה מפורטת**, ורק כתוב שהוא נפל על פניו, ואילו בחומש דברים **מובאת תגובתו בהרחבה**:

בחומש במדבר נאמר (יד, ה): "וַיִּפֹּל מֹשֶׁה וְאֶהֱרֹן עַל פְּנֵיהֶם..".

ואילו בחומש דברים נאמר (א, כט-לג): "וַאֲמַר אֲלֵכֶם לֹא תַעֲרֹצוּן.. ה' אֱלֹהֵיכֶם הֵחָלֵף לְפָנֵיכֶם הוּא יִלְחֶם לָכֶם... וּבְדָבָר הַזֶּה אֵינְכֶם מֵאֲמִינִים...".

הסיבה להבדלים - 'תקופת הילדות' לעומת 'תקופת הבגרות'

הסבר ההבדל הראשון – עם ישראל כעם צעיר שזה עתה יצא ממצרים, שרוי בחוסר בטחון ואמונה, ומרגיש חלש ומלא בחשש מהמלחמה נגד שבעת עמי כנען, ועל כן רוצה לשלוח מרגלים שיאשרו את ההבטחה האלוקית אודות טוב הארץ, ויסייעו בלמידת הארץ והדרכים הנכונות לכיבושה. על אף שהבקשה אינה ראויה, מפני שהיה עליהם להאמין להבטחה האלוקית, עם כל זאת הם מקבלים תמיכה אלוקית לבקשתם – וה' מאשר את שליחת המרגלים כדי לחזק את בטחונם ואמונתם.

לכן, **בחומש במדבר** העוסק בשלב היילדותי, מושם דגש על הצו האלוקי לשלוח מרגלים – כסיוע ותמיכה של ה' בתהליך, ואילו **בחומש דברים** כשהעם 'בוגר' ומוכן להתמודד עם ביקורת ואף להיבנות ממנה, מושם הדגש על חוסר הראיות של בקשת העם – הן מצד המהות – חוסר האמונה והבטחון בהקב"ה, והן מצד האופן בו נאמרה – בעירבוביא, כפי שכותב רש"י (א, כב): "תקרבון אלי כלכם – בערבוביא".

הסבר הבדלים ב-ד – בחומש במדבר כובד החטא וההסתה מוסב על המרגלים ולא על העם, כי העם עדיין אינו 'בוגר' דיו ולכן נתון להשפעות זרות ביתר קלות. כך גם תגובת העם – 'ילדותית' יותר – הם בוכים ומתלוננים ("וַיִּלְכְּהוּ ה' מִבְּיַא אֶתְּנֹו אֶל הָאָרֶץ הַזֹּאת" (יד, ג), ורוצים לשוב למצרים, ואף רוצים לרגום את יהושע וכלב באבנים בעקבות דבריהם. לעומת זאת, בחומש דברים, שם העם 'בוגר' ומוכן לקבלת הביקורת והפנמת התיקון הנדרש בעקבותיה, מעמת משה את העם עם חטאם החמור ותלונתם הקשה, כאשר כובד האחריות על החטא מוסבת על העם ולא על המרגלים.

מסיבה זו, בחומש במדבר לא מובאים דברי משה ותגובתו, מפני שלא היה לעם בשלב זה 'אזנים לשמוע' ולהפנים, כאותו ילד כועס ומתוסכל שבאותו רגע לא יעזרו לו הסברים כלשהם מצד הוריו, אולם בחומש דברים, שהעם מסוגל להבין ולתקן – מובאים דברי משה ותגובתו בהרחבה.

ואף שדברי התוכחה קשים ואינם פשוטים, משה יודע שכעת העם מסוגל לשמוע את התוכחה, להודות בה ואף להתרומם מתוכה.

אחרי ארבעים שנות הליכה ניסית במדבר – עם המן, הבאר וענני הכבוד. אחרי נסיונות רבים שחישלו אותו, מאמין העם בעצמו ובכוחותיו, ומכיר בכך שה' אוהב אותו ורוצה בטובתו.

חוסר ההקשבה לדברי משה הכנים והאמיתיים נבע מחוסר הבשלות של הקשר של עם ישראל לארצו, עתה, ערב הכניסה לארץ מבין העם את מהות הקשר שלו אל ארצו, ולעומת המאסה בארץ חמדה שהיתה בימי המרגלים, מתמלא הוא עתה געגועים וכיסופים לרשת את ארץ – חיו. מתוך עמדה זו, יקבל העם באהבה את התוכחה, ואף יוסיף ויתחזק ממנה, וכך כותב **הרב חרל"פ** בספרו **"נימוקי המקראות"** (מי מרום ח"ה פרשת דברים):

"מטבע האדם, שהדבר אשר קרוב אליו ברוחו ובלבבו, לא יועילו כל ההסתות והפיתויים להרחיקו ממנו, ואדרבה מתוך דברי ההסתה עצמם יקשיב טובת הדבר וימצא חיזוק לדבריו יותר. ולכן אף על פי שהמרגלים הסיתו את ישראל והוציאו דיבת הארץ, בכל זאת אילו היו רוצים באמת לעלות לארץ ישראל, לא היו מושפעים כלל מדברי הבלע של המרגלים, ואדרבה גם מתוך דבריהם עצמם היו מקשיבים כי 'טובה הארץ אשר ה' אלקינו נתן לנו', ורק מפני שלא אביהם לעלת' לא הטיהם אזנכם לשמוע טובת הארץ".

נאמר **בפסוק כב**: "וַתִּקְרְבוּן אֵלַי כָּלְכֶם וַתֹּאמְרוּ נִשְׁלַח אֲנָשִׁים לְפָנֵינוּ וְנִחְפְּרוּ לָנוּ אֶת הָאָרֶץ וְנִשְׁבוּ וְאֵתְנָה דְבַר אֶת הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר נַעֲלָה כֹה וְאֵת הָעֵרִים אֲשֶׁר נָבֵא אֵלֵינוּ"

בתיאורו של משה בפסוקים הבאים מובאים פרטים חדשים שלא הוזכרו בפרשת המרגלים שבספר במדבר (פרקים יג-יד). השינוי היסודי ביותר הוא, ששם נאמר: "שָׁלַח לָךְ אֲנָשִׁים וַיִּתְּרוּ אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן" (במדבר יג, ב), הרי שהדבר נעשה על פי ציווי ה', ולא הזכירה שם התורה את דבר בקשת העם המוזכרת בפסוק זה, ואילו כאן נאמר: "וַתִּקְרְבוּן אֵלַי כָּלְכֶם וַתֹּאמְרוּ: נִשְׁלַח אֲנָשִׁים לְפָנֵינוּ", הרי שמשה שלח מרגלים כמענה לבקשת העם, ואין מוזכר מאמר ה' שציווהו על כך.

שתי הפרשיות מבארות ומשלימות זו את זו, כי כאשר ניגש העם אל משה וביקש "נִשְׁלַח אֲנָשִׁים", לכאורה כוונתו היתה טהורה, לברר איך ובאיזה אופן לעלות למלחמה - כדרך שמצאנו אצל יהושע ששלח מרגלים לעיר יריחו (יהושע ב, א), וכן שלח לרגל את העי (יהושע ז, ב), וגם משה עצמו בכבשו את ארץ האמורי, שלח לרגל את יעזר (במדבר כא, לב).

אך ה' יתברך, בוחן כליות ולב, ידע שבקשתם נובעת מחוסר אמונה וביטחון בה'. עם ישראל לא סמך על הבטחת ה' על טוב הארץ, ועל סיועו המובטח בכיבושה וירושתה, ובליבם היתה טמונה כוונה נסתרת, לבדוק את טיב הארץ וחוזק יושביה, מתוך חשש פן לא יוכלו לעמוד כנגדם ולנצחם.

ניתן ללמוד על כוונה זו מהאופן בו ניגשו ישראל למשה, וכך כותב רש"י:

"וַתִּקְרְבוּן אֵלַי כָּלְכֶם – בערבוביא, ולהלן [במעמד הר סיני] הוא אומר: 'וַתִּקְרְבוּן אֵלַי כָּל רֹאשֵׁי שְׁבִיטֵיכֶם וּזְקֵנֵיכֶם וַתֹּאמְרוּ הֵן הָרָאנוּ וְגו' (דברים ה, כ-כא), אותה קריבה היתה הוגנת. ילדים מכבדים את הזקנים ושלחום לפניהם, וזקנים מכבדים את הראשים ללכת לפניהם, אבל כאן, 'וַתִּקְרְבוּן אֵלַי כָּלְכֶם', בערבוביא. ילדים דוחפין את הזקנים וזקנים דוחפין את הראשים".

לאחר מתן תורה באו ישראל לפני משה כדי לשמוע את דברי ה', ונגשו בצורה ראויה ומכובדת, "ילדים מכבדים את הזקנים ושלחום לפניהם, וזקנים מכבדים את הראשים ללכת לפניהם", ואילו כאן כאשר ביקשו לשלוח מרגלים, באו כולם ביחד, בלי סדר ובלי דרך ארץ, "ילדים דוחפין את הזקנים וזקנים דוחפין את הראשים", בחוסר דרך ארץ מתוך קלקול המידות. מכאן אנו למדים שהתכנסות הנעשית בצורה שאינה הולמת שורשה בכוונה רעה וסופה להביא לידי קלקול והרס, וכך כתב הנצי"ב בפירושו "העמק דבר":

"ולכאורה אינו ענין זה המוסר [שנותן משה לישראל] על דבר קל [זוטר] שהוא רק חסרון דרך ארץ, בעוצם תוכחה על דבר החמור מעשה המרגלים... על כן הראה להם משה שלא כן הדבר, דבענין שבאמת הוא טוב, הוא מתהלך מתחלה במסילת דרך ארץ, משא"כ בענין שתוכו רע, אז רגלים ממהרים לרוץ בשבילים שאינם מתוקנים, ועל כן כאשר ראיתם מראש שאינו הולך בדרך ישר ונוכח, היה לכם להבין שסופו להחמיץ ולקחות שיניים".

לפיכך כשאמר ה' למשה "שָׁלַח לָךְ אֲנָשִׁים וַיִּתְּרוּ אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן" (במדבר יג, ב), רמז לו שיש כאן נתינת רשות בלבד ולא ציווי, וכדברי רש"י שם:

"שלח לך – לדעתך, אני איני מצוה לך, אם תרצה שלח".

בכך נתן ה' ביד ישראל את הבחירה, לנסותם אם משליכים את יהבם על ה' ותולים בו את ביטחונם אם לאו. והיה אם בשובם מתור את הארץ, ישמיעו דברי פקפוק ביכולתם לנצח את אויביהם, ובגללם ימאן העם לעלות למלחמה, יתברר שאכן אין דורם ראוי לירושת הארץ, והייעוד הטוב ידחה לדור הבא.

מבט למורה ההתנהגות בחוסר דרך ארץ, סופה שמביאה לידי קלקול וחטא. יש בדברים אלו ערך חינוכי חשוב, ואפשר לברר מתוכם עם הילדים את השאלה האם ה'מטרה מקדשת את האמצעים' או לא. האם לשם מטרה מוצדקת מותר לפעול בדרכים שאינן מוסריות, או שגם במקרה בו המטרה נכונה וטובה, הוצאתה מהכח אל הפועל צריכה להיות בדרך מוסרית.

נאמר **בפסוק כג**: "וַיִּטֹּב בְּעֵינֵי הַדָּבָר"

רש"י שואל: אם היה הדבר טוב בעיני משה ואף הסכים לו, מדוע הוכיח את העם על כך?

ומשיב בדרך משל:

"משל לאדם שאומר לחברו: מכור לי חמורך זה. אומר לו: הן. נותנו אתה לי לנסיון? אומר

לו: הן. בהרים וגבעות? אומר לו: הן. כיון שראה שאין מעכבו כלום, אומר הלוקח בליבו:

בטוח הוא זה שלא אמצא בו מום. מיד אומר לו: טול מעותיך ואיני מנסהו.

מעתה אף אני הודיתי לדברייכם, שמא תחזרו בכם כשתראו שאיני מעכב, ואתם לא

חזרתם בכם."

סבר משה, שעל ידי הסכמתו לשליחת המרגלים יתנו בני ישראל ליבם להאמין בהבטחת ה' שהארץ טובה, ויחזרו מבקשתם לשלוח מרגלים.

נאמר **בהמשך הפסוק**: "וַאֲקַח חֶמֶךְ שְׁנַיִם עֶשְׂרֵי אַנְשִׁים אִישׁ אֶחָד לַשִּׁבְטֹת"

שמותיהם של המרגלים מפורטים בפרשת שלח (במדבר יג, ד-טז), וביניהם כלב בן יפונה משבט יהודה, ויהושע בן נון משבט אפרים. שני אלה, היה ליבם שלם עם ה', ולא היתה מחשבתם כעצת שאר המרגלים, לבדוק האם הארץ טובה, והאם יוכלו להילחם כנגד עמי כנען, אלא **לפגוש** את טוב הארץ ולהבין איך להילחם ולכבושה. וכפי שהתברר לבסוף, שדיברו רק בשבח הארץ ומעלותיה.

נאמר **בפסוק כה**: "וַיִּקְחוּ כִידֵם מִפְּרִי הָאָרֶץ וַיֹּרְדוּ אֵלֵינוּ וַיֵּשְׁבוּ אֹתָנוּ דָּבָר וַיֹּאמְרוּ טוֹבָה הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֵינוּ נָתַן לָנוּ"

כפי שהסברנו, משה נמנע מלפרט את הסתת המרגלים, על מנת להדגיש לדור באי הארץ שהדבר תלוי בבחירתם שלהם ולא בכל גורם אחר (כפי שהסביר הרב חרל"פ). וממילא עליהם לקחת אחריות על החטא ותוצאותיו ובעיקר על הלקחים היוצאים מהנסיון והעונש. ולעומת המאיסה בארץ חמדה של אבותיהם, להתמלא באהבת הארץ ובאמונה ובטחון שה' אוהב אותם ויעזרם לכבוש לרשת את הארץ, ובכך יתקנו את חטא אבותיהם.

רש"י מפרש אחרת את הפסוק, וכך כתב: "וַיֹּאמְרוּ טוֹבָה הָאָרֶץ – מִי הֵם שֶׁאָמְרוּ טוֹבָתָהּ, יְהוֹשֻׁעַ וְכָלֵב".

כלומר יהושע וכלב הם שאמרו זאת, כמפורש בפרשת שלח (במדבר יד, ז), שאמרו: "הָאֶרֶץ אֲשֶׁר עָבְרָנוּ בָּהּ לְתוֹר אֹתָהּ טוֹבָה הָאֶרֶץ מְאֹד מְאֹד", אבל שאר המרגלים - הגם שאף הם הודו באמיתות טוב הארץ ואמרו: "כָּאֵנוּ אֶל הָאֶרֶץ אֲשֶׁר שָׁלַחְתָּנוּ וְגַם זָבַת חֶלֶב וְדִבֵּשׁ הוּא וְזֶה פִּרְיָהּ" (במדבר יג, כז) - המשיכו והוסיפו דברים המעוררים מורא ופחד בלב העם, באמרו: "אָפֶס כִּי עַז הָעַם הַיֵּשֶׁב בְּאֶרֶץ וְהָעָרִים בְּצֻרוֹת גְּדֹלֹת מְאֹד... לֹא נוֹכֵל לַעֲלוֹת אֶל הָעָם כִּי חָזֵק הוּא מִקָּנוֹ" (במדבר יג, כז-כח).

שאר המרגלים פתחו בסיפור מעלות הארץ, שהיא זבת חלב ודבש, רק כדי שיאמינו לדברים הרעים שסיפרו על הארץ בהמשך דבריהם, וכך אמרו חז"ל (במדבר רבה טז, יז): "כך דרכן של מספרי לשון הרע, פותחין בטובה ומשלימים ברעה".

אף שרש"י פירש אחרת את הפסוק, גם לדבריו קשה מדוע משה כלל לא הביא את הסתת המרגלים, כך שגם לפי רש"י נוכל להסביר באופן שהסברנו.

תוכחת משה לישראל על קבלת דיבת המרגלים (פסוקים כו-לג)

נאמר בפסוק כו: "וְלֹא אֲבִיתֶם לַעֲלֹת וּתְקַרְוּ אֶת פִּי ה' אֶלְקֵיכֶם"

כתב הספורנו:

"ולא אבייתם לעלות - שגיליתם רשעכם שלא היה השליחות כדי לבחור מן הארץ איזה עד יותר טוב לכם כאשר חשבתי וכאשר אמרתם לעשות, אבל היתה כוונתכם בשליחות לראות אם תוכלו לכבשה, וזה שלא הייתם מאמינים בה' שיתננה לכם, ולכן כשהגידו המרגלים שהעם חזק, לא אבייתם לעלות".

הסירוב לעלות לארץ הוכיח למפרע את הסיבה האמיתית לכך שהעם רצה בשליחת המרגלים. עתה נתברר שהמטרה לא היתה לבדוק מה הדרך הטובה להיכנס בה לארץ כדי לקיים את רצון ה' בכיבושה, כי אם לראות אם יכולים הם לכבשה, ובכך הראו שאינם בוטחים בה' אשר הבטיח להם את הארץ.

. אילו היתה השתוקקותם גדולה לארץ ישראל, וביטחונם בהבטחת ה' היה שלם, לא היו מקשיבים לדברי הדיבה אלא לדברי השבח בלבד. למפרע התברר שמתחילה 'לא אבו לעלות' ומתוך כך 'המרו את פי ה'".

נאמר בפסוק כז: "וּתְקַרְוּ בְּאֵהָלֵיכֶם וּתֹאמְרוּ בְּשִׁנְאָת ה' אֹתָנוּ הוֹצִיאָנוּ מִצִּיֵּן מִצְרָיִם לָתֵת אֹתָנוּ בְּיַד הָאֱמֹרִי לְהַשְׁמִידָנוּ"

כתב רש"י:

"בשנאת ה' אתנו - והוא היה אוהב אתכם, אבל אתם שונאים אותו. משל הדיוט אומר, מה דבליבך על רחמך מה דבליביה עלך [מה שבלבך על אוהבך, גורם ל] מה שבלבו עליך".

ה' אוהב את בניו- עם ישראל, ומסיבה זו חפץ להביאם את הארץ- בה יוכלו לממש את טבעם המיוחד, ולהוציא את סגולותיהם הייחודיות אל הפועל.

אולם, אדם שיש לו כוונות רעות כלפי חברו, חושב שלחברו יש אותן כוונות כלפיו, ולכן, מכיוון שהיתה חסרה לעם אהבת ה', חשבו שחלילה גם ה' שונא אותם, והרחיקו לכת באמרם שעצם יציאת מצרים היתה כדי לנקום בהם ולהמיתם ביד האמוריים!

ניתן להבין את דבריהם החריפים של בני ישראל על פי מה שהסברנו בהקדמה לנושא זה של 'חטא המרגלים'. ביציאת מצרים העם נמצא ב'תקופת הילדות' וכמו שלעיתים אבא נותן לבן שלו להתמודד עם קשיים ודורש ממנו להתאמץ כדי לבנות בקרבו גבורה ויכולת התמודדות. כך גם רבונו של עולם מנסה את עם ישראל ונותן לו להתמודד עם קשים, על מנת לבנות בקרבו גבורה, אמונה ובטחון בה'.

אלא שכמו שהילד נכשל והתוצאות הן כואבות- הוא מתרגז ומאשים את אביו שלא עזר לו, ושהוא שונא אותו וכו', כך גם כאן, אצל עם ישראל עדים אנו לתופעה זו ברמה הלאומית- ביחסם כלפי רבונו של עולם.

טבע האדם הוא, שכשאחד שונא את השני, הוא חושב שהשני שונא אותו, "כַּפְּאִים הַפְּנִים לַפְּנִים כֵּן לֵב הָאֱדָם לָאֱדָם" (משלי כז, יט). כך טבע האדם, אך אין זו מידתו של הקב"ה, שגם בזמן שבניו מגלים שנאה, הוא אוהב אותם ודואג לשלומם וטובתם.

ממשיך רש"י וכותב:

"בשנאת ה' אתנו הוציאנו מארץ מצרים – הוצאתו, לשנאה היתה [מפני ששונא אותנו]. משל למלך בשר ודם, שהיו לו שני בנים ויש לו שתי שדות אחת של שקיא [שמושקית ממי מעין] ואחת של בעל, למי שהוא אוהב נותן של שקיא, ולמי שהוא שונא נותן לו של בעל. ארץ מצרים של שקיא היא, שנילוס עולה ומשקה אותה, וארץ כנען של בעל, והוציאנו ממצרים לתת לנו את ארץ כנען".

דברי בני ישראל המובאים בפסוק קשים לקריאה- כיצד בני ישראל יכולים לומר שהקב"ה שונא אותם? ה' שהוציאם באותות ובמופתים ממצרים, קרע להם את הים, נתן להם את התורה והנהיגם בניסים במדבר- בעמוד אש וענן, עם מן ובאר וענני כבוד- הוא שונא אותם?!

כוונתם מוסברת דרך המשל שהביא רש"י: "שדה של שקיא" – היא שדה המושקת בלא עמל, כמתנת שמים (דוגמת ארץ מצרים). דומה הדבר להנהגה הניסית לה זכו בני ישראל עד היום.

"שדה של בעל" – שדה שאין לה מערכת השקיה נמשלת להנהגה הטבעית ולהשתדלות האדם- אליה נדרשים בני ישראל בכניסתם לארץ³.

כפי שהסברנו נפשם של ישראל ביציאת מצרים היתה 'ילדותית', והיתה זקוקה עדיין להנהגה הניסית. כיבוש הארץ וירושתה בדרך הטבע היתה נראית להם כמשימה בלתי אפשרית- גדול היה חששם שעמי כנען ישמידם. את הפחד והחשש שמילא אותם מהתמודדות זו כיוונו כלפי שמים במילים קשות.

נאמר בפסוק כח: "אָנָּה אֶנְחֶנּוּ עֲלֵינוּ הַמָּסוּ אֶת לִכְכְּנוֹ לְאֹמֶר עִם גְּדוֹל וְרַם מְקוֹנוֹ עָרִים גְּדֹלֹת וְצִוְרוֹת בְּשָׂקִים וְגַם בְּנֵי עֲנָקִים רְאִינוּ שָׁם"

³ להרחבה, ראה מה שכתבנו בחוברת על פרשת שלח.

מה היה חטאם של המרגלים, לכאורה הם מילאו את שליחותם נאמנה! הרי משה רבנו ציוה אותם לבדוק בדיוק את דברים אלו- האם ערי הארץ פרוזות או מוקפות חומה- "וְקַח הָעָרִים אֲשֶׁר הוּא יוֹשֵׁב בָּהֶנָּה הַכֹּסְחִימִים אִם בְּמִכְצָרִים" (במדבר יג, יט):

אכן, המרגלים מילאו את שליחותם נאמנה והביאו את המידע אותו נתבקשו לאסוף ולברר, לא בזאת היה חטאם. חטאם היה בפרשנות אותה הוסיפו לדברים אותם ראו- פרשנות שנועדה להפיג את לב העם ולהניאו מלהיכנס לארץ, כפי שמסביר הרמב"ן⁴ (במדבר יג, כז):

"והנה בכל זה אמרו אמת והשיבו על מה שנצטוו. והיה להם לאמר שהעם היושב עליה עז והערים בצורות, כי יש להם להשיב אמרי אמת לשולחם, כי כן צוה אותם החזק הוא הרפה הבמחנים אם במבצרים, אבל רשעם במלת "אפס", שהיא מורה על דבר אפס ונמנע מן האדם שאי אפשר בשום ענין".

זאת ועוד, שתכלית שליחותם על ידי משה היתה בכדי לאמצע ולעודד את רוחם, ואף המידע אותו הביאו המרגלים היה אמור לעודדם, כפי שפירש רש"י (שם, על הפס' הנ"ל): "אם בפרזים יושבין, חזקים הם שסומכין על גבורתם, ואם בערים בצורות הם יושבין, חלשים הם" כלומר, מביצור הערים היו צריכים להסיק שיושבי הארץ חלשים הם, ולכן מתחבאים במבצרים. אך המרגלים פירשו זאת לרעה, והסיקו שקשה לכבוש את ערי כנען, ובכך היטו את לבבם של ישראל מלהיכנס לארץ.

טענה נוספת העולה מדברי העם מובאת בנצי"ב, וכך כתב בפירושו "העמק דבר":

"אנה אנחנו עלים וגו'. זה היה ראיה וטענה לדבריהם, אם היה באמת רצון ה' שיהיו כובשים, לא היה נמס לבבם על ידי עם גדול ורם ובני ענק, וכי לא טוב היה שיהיה דָּבָר בניבורי מלחמה אלו ובני ענק, אלא שזהו רצון ה' שיהיו נשמידים [על ידי מלחמה של בני ישראל]".

כאשר שמעו העם על חוסנם וגדלם של עמי כנען, אמרו בליבם: אם חפץ ה' שנכבוש את הארץ, לא היה מעמידנו בפני עם גדול ורם ובני ענק, אלא היה נוגפם בדָּבָר ומשמידם.

נאמר בפסוקים כט-לג: "וְאָמַר אֲלֵכֶם לֹא תַעֲרָצוּן וְלֹא תִירָאוּן מֵהֶם. ה' אֱלֹהֵיכֶם הִהְלִיךְ לִפְנֵיכֶם הוּא יִלְחֶם לָכֶם כְּכֹל אֲשֶׁר עָשָׂה אֶתְכֶם בְּמִצְרַיִם לְעֵינֵיכֶם. וּבַדָּבָר אֲשֶׁר רָאִיתָ אֲשֶׁר נָשָׂאָה ה' אֱלֹהֵיךָ כְּאֲשֶׁר יִשָּׂא אִישׁ אֶת בְּנוֹ בְּכָל הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר הִלַּכְתֶּם עַד בְּאֶכֶם עַד הַסְקוֹם הַזֶּה. וּבַדָּבָר הַזֶּה אֵינְכֶם סְאִימִים בְּה' אֱלֹהֵיכֶם. הִהְלִיךְ לִפְנֵיכֶם בַּדָּבָר לְתוֹר לָכֶם סְקוֹם לְחַנְתְּכֶם בְּאֵשׁ לִילָה לְרִאתְכֶם בַּדָּבָר אֲשֶׁר תִּלְכוּ. כִּי וּכְעַן יוֹמָם"

תשובת משה לטענת העם האמורה בפסוקים הללו אינה מזכרת בפרשת שלח, שם נאמר שמשה ואהרן נפלו על פניהם, ורק כאן מפורשים דברי משה ותחינתו אל העם באותה שעה. תשובת משה לטענת העם מבוארת בנצי"ב, וכך כתב בפירושו "העמק דבר":

⁴ להרחבת הענין ניתן לעיין בחוברת עזר להוראת פרשת שלח עמ' 21-23.

"רצונו יתברך בכך שלא יהיו [אויבי ה'] נספים במגפה טרם הגיעם למלחמה, אלא דווקא בעת שיהיו מתלחמים יעזור לכם 'ככל אשר עשה אתכם במצרים לעיניכם' באומה של מצרים, שגלחם על הים ולא האבירם עד שלא הגיעו לים, אלא כך רצונו וכבודו... רצונו בכך שיהיו גיבורי מלחמה ונלחמים בכל עוז, ומכל מקום יהיה לה' המלחמה והתשועה".

הקב"ה יכול להכרית את אויבי ישראל במגפה, אך ה' יתברך רוצה שעם ישראל יעשו השתדלות וימסרו את נפשם במלחמה אל מול האויב, וה' יושיעם מיד צר.

עתה, כשעומד דור הבנים על מפתנה של הארץ לאחר התהליך הארוך שעברו במדבר, יכולים הם להפנים ולהבין את דרישה זו המותאמת למדרגה החדשה לה זוכים הם עתה ערב כניסתם לארץ. ההנהגה הניסית שליוותה את הליכתם במדבר תמה, וכעת נדרשת מהם גבורה טבעית. עם ישראל אינו זקוק עוד לניסים בכדי להיפגש עם ה', בכווחם להיפגש עם ה' בתוך מערכות החיים הטבעיים.

משה רבנו מזכיר לבני ישראל כיצד נשאל ה' על כפים בכל תקופת המדבר ודאג להם כאב הדואג לבנו, וכשם שדאג לשלומם בכל תקופת המדבר כך ידאג להכניסם לארץ ישראל ולהורישה מפני אויביהם, כדברי **המלבי"ם** שכתב:

"ובמדבר אשר ראית – ששם נתן לכם ה' כח גדול לעבור המדבר הגדול הזה, שזה לא היה בכווחכם, רק שהוא נשא אתכם כאשר ישא איש את בנו, וכן ישא אתכם לארץ ישראל בכווחו הגדול".

אלא שעתה, בכיבוש הארץ, הם ילחמו יכבשו ויורישו את יושבי הארץ בדרך הטבע, כשהשגחת ה' מלווה אותם דרך מערכות החיים הטבעיות.

בספורנו מבואר שבדברים הללו ישנה גם תשובה על טענת בני ישראל האמורה למעלה (בפסוק כז), שאולי חפץ ה' לנקום בהם ולכן הוציאם ממצרים להמיתם ביד האמורי, ותשובת משה היא, שאם כך היה, הרי לא היה ה' שומר עליהם מכל פגעי המדבר וסכנותיו, אלא היה מניח אותם למות ביד הנחשים והעקרבים או ברעב וצמאון, וכך כתב:

"אשר נשאך ה' אלקיך – במדבר הגדול והנורא. ואם היה רוצה להנקם מכם, היה מניח אתכם ביד הנחשים והעקרבים במדבר".

העונש על מעשה המרגלים (פסוקים לד-לו)

נאמר **בפסוקים לד-לה**: "וַיִּשְׁמַע ה' אֶת קוֹל דְּבָרֵיכֶם וַיִּקְצֹף וַיִּשָּׁבַע לֵאמֹר. אִם יִרְאֶה אִישׁ כְּאֶנְשִׁים הָאֵלֶּה הַדֹּר הַזֶּה אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לָתֵת לְאַבְרָהָם"

בשמוע ה' את דברי בני ישראל הממאנים לעלות ולהילחם חרה אפו ונשבע כי אנשי הדור ההוא לא יזכו לבא אל הארץ.

העונש שניתן על עוון המרגלים, היה בשל חוסר הביטחון והאמונה שגילו בני ישראל, על אף שניתנה להם הבטחה מפורשת על ירושת הארץ מידי עמי כנען.

עונש זה, שאנשי הדור ההוא לא יזכו להיכנס לארץ, היתה בו תועלת מרובה ופעל לטובתם של ישראל. כך היא הנהגתו של ה' יתברך עם בניו, שגם בשעה שהם חוטאים ומקלקלים אין ה' חפץ לנקום בהם ולהיפרע מהם על מעשיהם, אלא חפץ בטובתם ומענישם בעונש שיסייע בעדם לשוב אליו.

המעבר החד משנות שעבוד קשות ומפרכות שהחלישו את הגוף והרוח, לכינון צבא כובש ולוחם היה קשה עבור דור יוצאי מצרים, ולכן כשעמדו לקראת הכניסה אל הארץ, עלו חששות בליבם שמא יובסו בקרב, כי לא האמינו בעצמם ובכוחם.

העונש שניתן לאנשי דור המרגלים, לא ניתן כנקמה חס וחלילה. עוון המרגלים והיגררות העם אחריהם, הראו שאין העם ראוי כעת להיכנס לארץ ישראל. מצבו הנפשי ירוד ואין בו כח להילחם כעת בעמי כנען, כפי שכתב ה"אבן עזרא" (שמות יד, יג):

"...והשם לבדו, שהוא 'עושה גדולות' (איוב ה, ט) ו'לו נתכנו עלילות' (שמואל א' ב, ג), סבב שמתו כל העם היוצא ממצרים הזכרים, כי אין בהם כח להילחם בכנענים, עד שקם דור אחר דור המדבר, שלא ראו גלות והיתה להם נפש גבוהה".

על כך מוסיף הרמב"ם בספרו "מורה נבוכים" (חלק ג, פרק לב), ששנות הנדודים במדבר, שנגזרו בעוון המרגלים, באו לא רק כתוצאה של חולשת נפשם של בני דור המרגלים, אלא כתרופה לחולשת האמונה שהתגלתה בעם. לפי הרמב"ם שנות ההליכה במדבר נועדו לחשל את העם ולהעצים את כוחו בגבורה מתוך התמודדותו רבת השנים בתנאי המדבר כהכנה לקראת עמידתו בקרב אל מול עמי כנען בתקופת ירושת הארץ, וזו לשונו:

"שאינ בטבע האדם שיגדל על מלאכת עבדות בחומר ובלבנים והדומה להם ואחר כן ירחיץ ידיו לשעתו מלכלובם וילחם עם ילידי הענק פתאום ... וכמו שהיה מחכמת השם להסב אותם במדבר עד שילמדו גבורה, כמו שנודע שההליכה במדבר ומיעוט הנאות הגוף מרחיצה וכיוצא בהם יולידו הגבורה והפכם יולידו רך לבב, ונולדו גם כן אנשים שלא הרגילו בשפלות ובעבדות".

נאמר בפסוק לו: "זולתי כלב בן יפנה הוא יראנה וְלֹא אֶתְּנָה אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר דָּרַךְ בָּהּ וְלִבִּי יַעַן אֲשֶׁר מָלָא אֶחָרֵי הִי"

היחידים מבין התרים את הארץ אשר לא הלכו בעצתם הרעה של המרגלים, ואף ניסו לדבר על לב העם ולחזק את רוחם שלא ישיתו לב לדברי המרגלים (כמפורש בחומש במדבר יד, ו-ט), היו כלב בן יפונה ויהושע בן נון (הנזכר בהמשך בפסוק לח).

מתבקשת השאלה: מדוע התורה הפרידה ביניהם ולא הזכירה אותם ביחד?

המלבי"ם מסביר, שהזכרתם בנפרד נועדה להדגיש את השוני בשכרם - כלב, בנוסף לכך שראה את הארץ ולא נכלל בגזירת העונש שנגזרה על דור המרגלים, ניתנה לו העיר חברון לנחלה, ולירושה לבניו אחריו. ויהושע, מחמת מעלתו, זכה להנהיג את העם בבואם אל הארץ, וכך כתב:

"הברדיל בין כלב ובין יהושע, שלכלב הבטיח שהוא יראנה, רוצה לומר, שאינו בכלל הגזרה, ונוסף לזה יהיה שכרו, שלו אתן את הארץ אשר דרך בה, רוצה לומר, מה שנתנו לו את חברון, כמו שזכר בספר יהושע ... וליהושע נתן שכר אחר שהוא גם כן יבא שמה, והוא יהיה המנחיל, ועל זה אמר יהושע וכו' 'אותו חזק כי הוא ינחילנה'".

מבט למורה

כלב בטח בה' ולא התיירא מן הענקים היושבים בחברון, לכן זכה בה, ואכן נתקיים הדבר בחלוקת הארץ שנתנו לכלב את חברון, כמבואר בספר יהושע (יד, ו-יד). וכוונת התורה לשדות שסביבות העיר חברון, כי העיר עצמה היתה 'עיר מקלט' השייכת ללויים, כמבואר ב**רד"ק** (יהושע יד, יג): **"ויתן את חברון לכלב – פירוש, שדה העיר והצריה, כי העיר עצמה היתה מקלט"**.

הגזרה על משה שלא יכנס לארץ ומינוי יהושע במקומו (פסוקים לז-לח)

נאמר **בפסוק לז**: **"גם ב' התאנף ה' בגללכם לאמר גם אתה לא תבא נָשָׁם"**

ממיקומו של פסוק זה בתוך הפסוקים העוסקים בחטא המרגלים ומלשון הפסוק **"גם ב'"** נראה שמשה תולה את אי כניסתו לארץ בחטא המרגלים. דבר זה קשה, שהרי בחומש במדבר (כ, יב) אומרת התורה שמשה נענש שלא יזכה להיכנס לארץ בגלל מעשה הכאת הסלע ב'מי מריבה' שהתרחש שלושים ושמונה שנה לאחר מעשה המרגלים?

הרמב"ן מבאר, שאמנם הגזרה על משה רבנו שלא יכנס לארץ היתה בעבור מעשה הכאת הסלע ולא בעבור חטא המרגלים, אך כשם שחטא המרגלים היה באשמת העם גם חטא הכאת הסלע היה באשמת העם, ולולא המריבה על ה' שרבו שם ישראל בענין המים, לא היה משה בא לידי טעות להכות את הסלע (כמבואר ברש"י דברים ג, כו). כך דרכה של תוכחה, שהמוכיח מראה כמה גדול ההפסד שנגרם מן החטא - אלמלא חטאו, היו זוכים ישראל להיכנס לארץ תחת הנהגתו של משה רבנו, וזו לשון **הרמב"ן**:

"יאמר הנה הטאתיכם אשר עשיתם בעת ההיא במרגלים מנעו מכם הארץ הטובה, ועוד הוספתם לחטוא בפעם אחרת עד שמנעתם גם אותי מלעבור. כי רצה להזכיר יחד עונש כל הנמנעים מעבור אל הארץ, כי הכל בגרמת עוונותיהם".

דור יוצאי מצרים שחוו את קשיי השעבוד במשך שנים ארוכות קנו בנפשם תכונות 'עבדותיות' ושפלות, ועל כן אמונתם היתה זקוקה לחיזוק על ידי ניסים ומופתים גלויים - כפי שאכן היה בעשרת המכות, קריעת ים סוף, מעמד נתינת התורה, ענני כבוד, מן, באר וכו'. סיבה זו היא שהביאה בסופו של דבר לכך שנכשלו בחטא המרגלים. בני ישראל לא האמינו שבכוחם לנצח את שבעת עמי כנען בדרך הטבע, ולהתגבר על המשיכה שבחיים הטבעיים ורב היה חששם מנפילה רוחנית בעקבות המפגש עם הארץ ויושביה.

בדרך זו ביאר ה'**כלי יקר**' את התלות בין חטא המרגלים לאי כניסתו של משה לארץ. לדבריו, חטא המרגלים הוא זה שגרם למיעוט אמונתם של ישראל ומתוך כך הגיעו ישראל לתלונתם במי מריבה ונצרכו לנס ההכאה על הסלע. לולא חטא המרגלים לא היו מגיעים לידי כך ולא היה נמנע ממשה רבנו להיכנס אל הארץ, וכך כתב:

"בפסוק זה יצאו רוב המפרשים ללקוט ולא מצאו טעם מספיק איך הכנים גזירת משה בין המרגלים... ולפי מה שפירשנו למעלה, פרשת חוקת (במדבר כ, ח), בענין חטא מי מריבה, שאילו היו ישראל בנים אמוץ בהם ולא היו מקטני אמנה לא היה עונשו של משה

גדול... אם גם מקדמת דנא היו חוקים באמונה לא היה צורך כל כך לעשות בפניהם מעשה ניסים כדי לחזק ליבם באמונה".

מבט לתלמיד

בהשוואה בין פרשת שלח לפרשתנו ניכר שבפרשתנו לא הזכירה התורה את מגיפת המרגלים וכן את הוצאת הדיבה של המרגלים. הרמב"ן עמד על כך וכתב:

"והנה הזכיר כל המעשה ההוא זולתי מגיפת המרגלים עצמם. וגם לא הזכיר הדיבה, כי לא ידבר בגנאי היחידים, אבל יזכיר את הרבים שכולם חטאו וכולם נענשו".

כפי שהסברנו, אחרי ארבעים שנה העם כולו מסוגל לקחת אחריות על חטא המרגלים ולתקן את דרכיו, ולכן התוכחה מופנית אל הכלל ולא אל היחידים.

המשך העונש על מעשה המרגלים (פסוקים לט-מ)

לאחר שהפסיק הענין - בשני הפסוקים הקודמים - והוזכרה הגזרה שנגזרה על משה רבנו שלא יכנס לארץ, חוזרת התורה לענין הראשון, הגזרה הכללית שנגזרה על הדור ההוא בעוון המרגלים.

נאמר **בפסוק לט**: "וְטַפְּכֶם אֲשֶׁר אֶמְרָתֶם לְבַד יִהְיֶה וּבְנֵיכֶם אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ הַיּוֹם טוֹב וָרָע הֵפָה יָבֹאוּ שָׁפָה וְלָהֶם אֶתְנַנֶּה וְהֵם יִרְשׁוּהָ"

על הפחותים מבין עשרים לא חל העונש שניתן על עוון המרגלים, כי לא היו ברי דעת להבחין בין טוב לרע, ולא היתה להם כל אשמה בחטא זה. לכן הבנים והטף הפחותים מבין עשרים יזכו לבוא אל הארץ ולרשת אותה.

גם כאשר ה' מטיל עונש חמור על ישראל, שורשו באהבת ה' לעמו, והוא חלק מהתכנית האלוקית שתכליתה להובילו ליעודו בארץ הקדושה; דור יוצאי מצרים חווה שנים רבות של שיעבוד, וכפי שכבר הסברנו נפשם היתה שפלה ועבדותית וגם בגופם היו חלשים ולא היה בכוחם לכבוש את הארץ. דור הבנים שחווה פחות את השיעבוד על כל מוראותיו, ועבר תהליך ארוך בשנות המדבר הם שיוכלו למלא את יעוד ירושת הארץ כפי שכותב **האבן עזרא** (שמות יד, יג):

".. וזה הדור היוצא ממצרים למד מנעוריו לסבול עול מצרים ונפשו שפלה... והיו ישראל

נרפים ואינם מלומדים למלחמה... וה' לבדו הוא "עושה גדולות" " ולא נתכנו עלילות",

סבב שמתו כל העם היוצא ממצרים הזכרים, כי אין בהם כח להילחם בכנענים, עד שקם

דור אחר דור המדבר, שלא ראו גלות והייתה להם נפש גבוהה".

נאמר **בפסוק מ**: "וְאַתֶּם פָּנוּ לָכֶם וְסַעוּ הַמִּדְבָּרָה דֶּרֶךְ יָם סוּף"

אל תמשיכו צפונה לכיוון הארץ, אלא פנו לאחורכם, לצד המדבר, וסעו בדרך הנקראת 'דרך ים סוף'. אמנם הכוונה הראשונה היתה להעבירם בדרך הקצרה העוברת בסמוך לארץ אדום לאורך גבולה המערבי, ומשם להיכנס לארץ, אך קלקלו בחטא המרגלים, ולכן נצטוו לחזור ולהקיף בדרך ארוכה את הר שעיר.

נדגיש, שה'סיבוב' במדבר ארבעים שנה, אינו רק תקופת המתנה עד שימות כל דור המרגלים, שהרי הקב"ה יכול היה להמית את דור יוצאי מצרים ולהכניס לארץ את דור הבנים. ה'סיבוב' המדבר הוא חלק מתכנית

אלוקית להכשיר את דור הבנים גופנית (שהרי כולם היו צעירים בני פחות מעשרים שנה), ובעיקר נפשית לכניסה לארץ, וכפי שאכן אנו רואים את המשך הנסיונות והמשברים לאורך שנות המדבר.

חטא המעפילים ונפילתם (פסוקים מא-מד)

נאמר **בפסוק מא**: "וַתַּעֲנוּ וַתֹּאמְרוּ אֵלֵינוּ חָטְאוּנוּ לַיהוָה אֲנַחְנוּ נַעֲלָה וְנִלְחַמְנוּ כְּכָל אֲשֶׁר צִוָּנוּ ה' אֱלֹהֵינוּ וַתִּחְגְּרוּ אִישׁ אֶת קְלִי מִלְחָמָתוֹ וַתִּהְיוּ לַעֲלֹת הַהָרָה"

לאחר ששמעו העם ממשוה שה' גזר עליהם שימותו במדבר, כמו בני ישראל החליטו לאזור עוז וגבורה ולהילחם בעמי כנען, ולא להניח את הדבר לבניהם אחריהם,

אולם, מעשיהם לא היו רצויים. זאת משום שבני ישראל לא הביעו חרטה על מעשיהם ולא עמדו על שורש טעותם, ובמקום להודות בחטאם ולבקש ממשוה שיתפלל בעדם, הם יצאו להילחם באויב מתוך מחשבה שבעקבות כך ה' יסלח להם ויבטל את הגזירה, וזו כתב **האברבנאל** (במדבר יד, כ):

"אין ספק שישראל באמרו 'הננו ועלינו' לא עשו תשובה נמורה, כי היה להם לומר למשנה 'התפלל בעד עבדיך כי חטאנו לה', אבל בטחו בכוחם ובגבורתם לעשות חיל, ולא בחרו בזה. ולכך לא הצליחו במעשיהם ולא קיבל הקדוש ברוך הוא תשובתם כמו שקביל תשובת הנשוכים מהנחשים, לפי שהודו לפשעם ואמרו למשנה 'חטאנו כי דברנו בה' ובך', ולכן קובלה תשובתם ונתרפאו".

כדי לתקן את חטא המרגלים נזקק תהליך ארוך שנים (של ארבעים שנות מדבר) בהם יבנו בני ישראל את קומתם הפיזית, הנפשית והרוחנית ויכינו את עצמם לכיבוש הארץ, ירושתה, וניהול חיי הקדושה בה, ולא די בהתעוררות תשובה רגעית (אף על פי שהיא יקרה וחשובה).

נאמר **בפסוק מב**: "וַיֹּאמְרוּ ה' אֱלֹהֵינוּ אֲמַר לָהֶם לֹא תַעֲלוּ וְלֹא תִלָּחֲמוּ כִּי אֵינִי בְּקִרְבְּכֶם וְלֹא תִנְגָּפוּ לִפְנֵי אֹיְבֵיכֶם"

כאן מתברר שתשובתם של ישראל היתה חפזת וחלקית, שהרי לא זו בלבד שלא הועילה תשובתם, אלא הובילה אותם לעוון נוסף במזיד! שכן משה רבנו הזהיר על פי ה' שאינו רוצה עתה שיעלו וילחמו על הארץ, ושלא יעשו כן יכו בהם אויביהם (במדבר יד, מב), והם המרו את פיו לעלות נגד רצון ה'.

נאמר **בפסוק מד**: "וַיֵּצֵא הָאֱלֹהִים הַיֹּשֵׁב בְּהָר הַהוּא לִקְרֹאתְכֶם וַיֹּדְפוּ אֶתְכֶם כְּאִשֶּׁר תַּעֲשִׂינָה הַדְּבָרִים וַיִּכְתּוּ אֶתְכֶם בְּשַׁעִיר עֵד חֲרָה"

רש"י מבאר, שבדברי תוכחתו ערב משה גם דברי נחמה, וכך כתב: "כאשר תעשינה הדבורים – מה הדבורה הזאת כשהיא מכה את האדם מיד מתה, אף הם כשהיו [האמוריים] נוגעים בכבם מיד מתים".

ובכך גילה ה' את אהבתו הגדולה לבניו, שכל הפוגע בהם כפוגע בהקב"ה בעצמו, כדברי הנביא זכריה (ב, יב): "כִּי הִנֵּגְעַ בְּכֶם [הפוגע בכבם] נִגְעַ בְּכַבֹּד עֵינִי [כביכול פגע בגלגל העין של הקב"ה]".

תיקון חטא המרגלים והמעפילים (פסוקים מה- מו)

נאמר בפסוק מה: "וַתָּשְׁבוּ וַתָּכֻזוּ לְפָנַי ה'"

אחרי שבני ישראל נחלו מפלה קשה כשניסו להיכנס לארץ שלא על פי ה', הם מתחרטים על מעשיהם ושבים ובוכים לפני ה' שיכפר על חטאם, וכפי שכותבהרמב"ן: "משה הזכיר זה [את בכיה זו] עתה, לשבת, כי נחמו על חטאתם".

אולם כפי שאמרנו לא היה די בזה, היה צורך בתהליך ארוך של בנין רוחני, ושל הוספת אומץ גבורה ומסירות מתוך הנסיונות והנדודים במדבר- לבנות הן את הקומה הרוחנית המתאימה לחיים בארץ והן את העוז והמסירות הנדרשים לביצורה.

נאמר בהמשך הפסוק: "וְלֹא שָׁמַע ה' בְּקִלְקֶלְכֶּם וְלֹא הֶאֱזִין אֲלֵיכֶם" - אין הכוונה חלילה שה' התעלם מתפלתנו ודחאה מלפניו, ה' אוהב את עם ישראל, חפץ בתפילתו ומאזין לה בכל עת! וגם כאן שמע את בכיים וחרטתם העמוקה. התורה מדגישה שה' לא שמע - "בְּקִלְקֶלְכֶּם", לא מתאים היה שדור המדבר ייכנס לארץ וינחלה עתה בשלב זה, ועל כן לא מילא ה' את בקשתם, אולם בהחלט הקשיב לתפילתם ושמע את חרטתם, ואף הפחית מעונשם בזכותה, כפי שנראה בפסוק הבא. וכך כותב המלבי"ם: "והגם שלא שמע ה' בקולכם לבטל הנזרה מכל וכל, בכל זאת הועיל קצת".

ובמה הועילה תשובתם ותפילתם?

נאמר בפסוק מו: "וַתָּשְׁבוּ בְּקִדְשׁ יָמִים רַבִּים כִּימִים אֲשֶׁר יִשְׁכְּתֶם"

אמנם תפילתם לא נתקבלה במלואה, אך הועילה מעט להקל מחומרת העונש, שלא היו נעים ונדים במשך כל הארבעים שנה, ומחצית מהזמן ישבו בקדש, כפי שכתב רש"י:

"ותשבו בקדש ימים רבים - י"ט שנה, שנאמר: 'כימים אשר ישבתם בשאר המסעות', והם היו ל"ח שנה, י"ט מהם עשו בקדש וי"ט שנה הולכים ומטורפים וחזרו לקדש, כמו שנאמר: 'ויניעם במדבר' (במדבר לב, יג)".

מטרת ההליכה במדבר היא לחשל את עם ישראל ולחזק בקרבו את מידת הגבורה ואת בטחונו ואמונתו בה', הן על ידי ניסים- כמון, הבאר וענני הכבוד, שבנו בעם ישראל את הבטחון והאמונה בכך שה' אוהב אותם ודואג ושומר עליהם, והן על ידי נסיונות הבונים בו גבורה.

חטא המרגלים- המאיסה בארץ חמדה הוא חטא כל כך חמור, עד שתיקונו דורש שלושים ושמונה שנות הליכה במדבר. אלא שתשובתם ותפילתם של בני ישראל אחרי נסיון המעפילים היו כל כך עמוקים, והצליחו לפעול על ישראל את אותו תיקון שהליכה של תשע עשרה שנים במדבר היתה פועלת עליהם.

ועל כן ניתן לחלק את שהייתם במדבר לשתי תקופות:

תשע עשרה השנים שישבו בקדש- שמסתבר שגם שם ישבו בני ישראל והתבוננו במשמעות חטאם, ולמדו על הקשר שבין עם ישראל לארצו.

ותשע עשרה שנים נוספות בהם הלכו במדבר, ובנו את גבורתם הרוחנית על ידי הנסיונות והמשברים שעברו עליהם.

מבט למורה

חז"ל מספרים (פתיחתא של איכה, לג) את שהיו ישראל עושים בתשעה באב שנה אחר שנה לאורך שנות המדבר :

"אמר רבי לוי כל ערב תשעה באב היה משה מוציא כרוז בכל המחנה ואומר צאו לחפור והיו יוצאין וחופרין קברות וישנין בהן, לשחרית היה מוציא כרוז ואומר קומו והפרישו המתים מן החיים והיו עומדים ומוציאין עצמן חמשה עשר אלף בפרוטרוט חסרו שש מאות אלף, ובשנת הארבעים האחרון עשו כן ומצאו עצמן שלמים אמרו דומה שטעינו בחשבון... כיון דאיתמלא סיהרא אמרו דומה שהקב"ה ביטל אותה גזירה מעלינו....".

אנו יכולים לתאר לעצמנו מה חוו בני ישראל בליל תשעה באב בתוך הקברים שכרו לעצמם, ואיזה תהליך של תשובה וחרטה התחולל בקרבם.

גם דור באי הארץ עברו תהליך עמוק של תשובה והבנת גודל החטא של מאיסה בארץ חמדה, ובעיקר העמיקו בקרבם את משמעות הקשר בין עם ישראל לארצו, חשיבות הכיבוש והירושה, ואהבת הארץ, שבהם עיקר תיקון חטא המרגלים.

הן לאורך שנות הישיבה בקדש והן לאורך שנות המסע במדבר מסתבר שחלק משמעותי מהלימוד נסובה אודות ענין זה, זאת כדי להכשיר את דור באי הארץ לקראת המטרה הנעלה של לשון – הגאולה החמישית :

"וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם אֶל הָאָרֶץ... וְנָתַתִּי אֹתָהּ לְכֶם מוֹרָשָׁה אֲנִי ה' (שמות ו, ח)

לומדים אנו מכאן כמה גדול כוחה של התשובה- על אף שכבר נגזרה הגזירה- בזכות בכייתם של ישראל וחרטתם העמוקה הקל להם ה' את חומרת העונש.

ואף לומדים אנו על טוב ה' הגדול- שגם בשעה שמעניש את ישראל אינו חפץ ברעתם חלילה, וכל מטרתו היא להטיב עמם ולהביאם לדרך המתקנת והטובה. ועל כן גם כשגזר עליהם עונש קשה- מקל ככל שניתן בעונשם, ואינו נוהג עמם ביד קשה, אלא במידת הרחמים.

רעיונות מרכזיים בפרק א

פתיחה לספר:

- **כבודם של ישראל** - משום כבודם של ישראל, שלא יתביישו בכישלונותיהם, לא הזכיר משה את חטאי העם בפירוש כי אם ברמז, על ידי הזכרת שמות המקומות שבהם חטאו.
- **תוכחה מתוך אהבה** - תוכחתו של משה רבנו לא נבעה מכעס או שנאה חס ושלום, אלא מאהבתו הרבה לישראל ודאגתו לשלומם וטובתם. **אהבת ה' לישראל** - הקב"ה עשה עמהם נס וקיצר עבורם את הדרך באופן בלתי טבעי על מנת שיכנסו לארץ במהירות, בשלושה ימים בלבד, והראה בכך כמה הוא חפץ להיטיב עמם ולהחיש את כניסתם לארץ, אך מכיון שחטאו בחטא המרגלים נענשו ונגזר עליהם להתעכב ארבעים שנה במדבר.
- **ישיבת ארץ ישראל** - כוונת התורה ומגמתה אינה ישיבה תחת הר סיני תוך עיון ולימוד פסוקיה ומצוותיה, מטרת התורה היא להגיע לארץ ישראל ולהופיע בה את התורה במדרגתה השלמה בכניסה לארץ עובר עם ישראל להנהגה טבעית, שעניינה לרומם את כל מערכות החיים ולחיות אותן מתוך הקודש.
- **התחדשות נתינת התורה** - ערב הכניסה לארץ מפגיש משה את ישראל עם מבט גדול ועמוק יותר בתורה, המתאים ושייך למדרגת החיים החדשה לה יזכו עתה בכניסתם לארץ.
- **המלחמה על ארץ ישראל** - אם עם ישראל היה נשאר במדרגתו ולא חוטא, אומות העולם היו מכירות בגדולתו והיו מפנות את ארץ ישראל למענו ללא מלחמה. אך מכיון שחטאו ונפלנו ממדרגתנו, אומות העולם אינן מכירות בכך שזכות היא להן להעניק לעם ישראל את ארצו, והן מתנגדות לכך ומאלצות אותנו להילחם כדי להשיג את ארץ ישראל.
- **תוכחה מאהבה** - תוכחתו של משה נבעה מאהבה גדולה לעם ישראל, לכן בתוך דברי התוכחה, כשמשה רבנו מזכיר את ריבויים של ישראל איננו יכול להתאפק מלברכם בעין יפה, שה' יוסיף להרבותם עוד ועוד.
- **ענישה כתיקון** - הענישה על חטאיהם של ישראל אינה נובעת מנקמות כל שהיא חס – וחלילה. היא באה כחלק מהליך התיקון הראוי בעקבות החטא.
- **אהבתו של משה לישראל** - משה, הרועה הנאמן אהב את ישראל בכל מאודו, עד שמוכן היה למסור את נפשו עליהם.

מינוי השופטים על ידי משה:

- **המשפט בישראל** - דיני המשפטים הם גילוי ויישום של דבר ה' - התורה שניתנה בסיני, בכל מעגלי החיים.
- **המשפט בארץ ישראל** - הכניסה לארץ וחלוקתה לנחלות מזמינה, באופן טבעי, מקרים רבים יותר של דיני ממונות, ולכן לקראת הכניסה לארץ נדרשת הקמת מערכת משפטית מסודרת שתוכל לתת מענה לצרכי העם.

- **האחריות הכבדה המוטלת על הדיינים** - על כתפי הדיינים מוטלת אחריות כבדה, לכן ביקש משה שיתחלקו אתו דיינים נוספים באחריות הכבדה ויצטרפו עמו לדון את העם.
- **עמל תורה** - ישנה מעלה גדולה יותר בכך שהעם ילמד תורה מפי משה רבנו ולא מפי תלמידיו, כי משה רבנו עמל והתייגע על התורה כאשר היה בהר ארבעים יום וארבעים לילה. שבחו של משה איננו אלא בעמל התורה, לפני כל ההשגות הגבוהות שהגיע עליהם בנבואתו.
- **מעלת בני דור המדבר** - המספר העצום של הדיינים שמונו לכך בקרב ישראל, מעיד על מדרגתו הרוחנית של אותו הדור, שכמעט שישית ממנו ראויים היו לדון, כל אחד לפי מדרגתו.
- **האחריות הכבדה המוטלת על הדיינים** - הדיינים אינם עושים את מלאכתם בהתנדבות, בשעות הפנאי שלהם, אלא מחויבים לתפקיד ומוטלת עליהם מלוא האחריות להוציא דין אמת לאמיתו. דיין שמתרשל חלילה בתפקידו, עתיד להיענש על כך. מי שאיננו מטפל כראוי בבניו של המלך, המלך מעניש אותו.
- **האחריות הכבדה המוטלת על הדיינים** - הדיינים מצווים "לסבול את הציבור" ולהיות שמחים ומאושרים על הזכות שנפלה בחלקם להתמנות על אנשים יקרים וחשובים, וגם אם לעתים יש בציבור אנשים טרחנים ונרגנים, תפקידם הוא להשקיע מחשבה עמוקה כיצד לפתור את מצוקותיהם של ישראל ובעיותיהם בדרך התורה ולקרב את הרחוקים.
- **הדיין הוא שליח ה'** - דיין הדן דין אמת לאמיתו ואיננו מערב בדינו שיקולים זרים, הכרעת דינו איננה שלו אלא של הקב"ה, והדיין עצמו איננו אלא פה לדבר ה'.
- **דייני ישראל לעומת שופטי הגויים** - אצל אומות העולם המשפט בא למנוע מרמאים ועבריינים להפר את שלוות החיים, מה שאין כן בישראל, דייני ישראל מכריעים על פי חוקי התורה הקדושה, ובכך מרבים השראת שכינה בישראל, מיישרים את דרכם של ישראל ואת ליבם.

פרשת המרגלים:

- **תקופת ה'ילדות'** - חטא המרגלים נבע מחוסר בשלות והתאמה להתמודדות עם כיבוש הארץ מיד עמי כנען ומביסוס החיים בה בצורה טבעית. מסיבה זו, היו פעמים שבני ישראל דברו והתנהגו בצורה לא ראויה כלפי הקב"ה, מפני שעדיין לא היה בשלים ומוכנים להתמודדות במלואה.
- **דרך ארץ** - לאחר מתן תורה באו ישראל לפני משה כדי לשמוע את דברי ה', ונגשו בצורה ראויה ומכובדת, ואילו כאשר ביקשו לשלוח מרגלים, באו כולם ביחד, בחוסר דרך ארץ מתוך קלקול המידות. מכאן אנו למדים שהתכנסות הנעשית בצורה שאינה הולמת, סופה להביא לקלקול ולהרס.

תוכחת משה לישראל על קבלת דיבת המרגלים:

- **פגם באמונה וביטחון מביא לידי כישלון** - אשמת העם היתה בכך שדברי הבלע של המרגלים השפיעו עליהם לרעה. אילו היתה השתקקותם גדולה לארץ ישראל, וביטחונם בהבטחת ה' היה שלם, לא היו מקשיבים לדברי הדיבה אלא לדברי השבח בלבד.
- **טבע האדם לעומת מידתו של הקב"ה** - אדם שיש לו כוונות רעות כלפי חברו, חושב שלחברו יש אותן כוונות כלפיו, ולכן, מכיוון שהיתה חסרה לעם אהבת ה', חשבו שגם ה' שונא אותם, והרחיקו

לכת באמרם שעצם יציאת מצרים היתה כדי לנקום בהם ולהמיתם ביד האמוריים. כך טבע האדם, אך אין זו מידתו של הקב"ה, שגם בזמן שבניו מגלים שנאה, הוא אוהב אותם ודואג לשלומם וטובתם.

- **מעלתם של ישראל -** מאמצייהם הרבים של המרגלים לשכנע את ישראל בדברי רעתם מלמדים על מעלתם של ישראל שהאמינו בכל ליבם בהבטחת ה' לתת את הארץ הטובה בידיהם, ולולא התעמולה הגדולה של המרגלים לא היו מקשיבים לדבריהם הרעים.
- **הנהגת ארץ ישראל -** הקב"ה יכול להכרית את אויבי ישראל במגפה, אך ה' יתברך רוצה שעם ישראל יעשו השתדלות וימסרו את נפשם במלחמה אל מול האויב, וה' יושיעם מיד צר. לקראת הכניסה לארץ ישראל מופיעה בקרב ישראל מדרגת חיים עליונה יותר, בני ישראל אינם זקוקים לניסים כדי להיפגש עם ה', הם נפגשים עם השגחת ה' בחיים הטבעיים.
- **הענישה האלקית -** א. עונש בני ישראל על עוון המרגלים, שאנשי הדור ההוא לא יזכו להיכנס לארץ, היתה בו תועלת מרובה ופעל לטובתם של ישראל. כך היא הנהגתו של ה' יתברך עם בניו, שגם בשעה שהם חוטאים ומקלקלים אין ה' חפץ לנקום בהם ולהיפרע מהם על מעשיהם, אלא חפץ בטובתם ומענישם בעונש שיסייע בעדם לשוב אל ה'.
- ב. **תכלית ההליכה במדבר -** העונש על חטא המרגלים - ההליכה ארבעים שנה במדבר, באה כדי לבנות בעם ישראל את הבטחון והאמונה בה', ולהכשיר אותם פיזית ונפשית לכניסתם לארץ, ולמילוי תפקידם המיוחד בה.

תפקידם של דור באי הארץ - דור הבנים עומד להיכנס לארץ לאחר תהליך ה'התבגרות' שעברו ישראל במדבר. מתוך כל הנסיונות והמשברים צמח דור מלא בגבורה נפשית ופיזית, באמונה ובטחון בה', ומוכן להתמודד עם כיבוש הארץ וההתנחלות בה.

חטא המעפילים ונפילתם:

- **תשובת המעפילים -** תשובתם לא התקבלה, משני טעמים:
 - א. תשובתם לא היתה שלמה. הם לא הביעו חרטה על מעשיהם, ובמקום להודות בחטאם ולבקש ממשה רבנו שיתפלל בעדם, הם יצאו להילחם באויב מתוך מחשבה שבעקבות כך ה' יסלח להם ויבטל את הגזרה.
 - ב. תשובתם לא התקבלה, כי כבר ניתן להם פתח לתשובה כשקראו להם משה יהושע וכלב לשוב מדרכם הרעה, ולא שמעו. וגם כעת, היתה תשובתם מיראת העונש, לאחר שראו שהמרגלים מוציאי דיבת הארץ מתו במיתה משונה, וידעו שכלתה אליהם הרעה מאת ה' שימותו כל העדה במדבר.
- **נאמנות למצוות ה' -** כאשר אדם סבור לעשות מעשה כדי להפיק רצון מאת ה', ומזהירים אותו מפורשות שלא לעשותו כי אינו לרצון ה', אל לו להתחכם ולעשות על דעת עצמו, אלא יש לו לשמוע לאזהרה ולמשוך את ידו ממה שליבו מטעהו להחשיב כ'מצוה גדולה'.
- **הענישה האלקית -** תקופת המסעות חלוקה מחצה על מחצה, מחצית הזמן לשיבתם בקדש ומחצית הזמן לשאר המסעות. מכאן אנו למדים כמה ה' אוהב את עם ישראל, שכן גם בתוך העונש ה' נהג אתם ברחמים ולא הצריכם לנוע שלושים ושימונה שנה, אלא רק מחצית מהזמן.

עתה, בסיומו של הליך התיקון, לאחר שביררו והפנימו את הקשר המהותי שבין עם ישראל לארץ ישראל, ולאחר שביססו את החוסן והעוז הלאומי, מוכנים הם להיכנס לארץ- לגרש ממנה את עמי כנען, ליישבה, ולעבוד בה את ה' כראוי.

ארצות אדום, מואב ועמון בזמן הכניסה לארץ ולעמיד לבוא

בברית בין הבתרים כרת ה' ברית עם אברהם והבטיח לו שארץ ישראל תינתן לזרעו (בראשית טו, יח-כא):
 "ביום ההוא כרת ה' את אברהם ברית לאמר לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד
 הנהר הגדל נהר פרת. את הקיני ואת הקנזי ואת הקדמוני ואת החתי ואת הפרזי ואת
 הקפזאים. ואת האמורי ואת הקנעני ואת הגרגשי ואת היבואי".

בפסוקים אלו נמנים עשרה עמים שבני ישראל- זרעו של אברהם יקבלו את ארצם לנחלה.
 אולם, בפרשת ואתחנן (ז, א) בפסוקים העוסקים בהורשת עמי הארץ, נמנים בפסוק שבעה עמים בלבד:
 "כי יביאך ה' אלךך אשר אשר אתה בא שפה לרשתה ונשל גוים רבים מפניך החתי
 והגרגשי והאמורי והקנעני והפרזי והחוי והיבואי שבעה גוים רבים ועצומים מסך".
 מסביר זאת רש"י (בראשית טו, יט):

"את הקיני – עשר אומות יש כאן [=נמנים בפסוק] ולא נתן להם אלא שבעה גוים, והשלשה –
 אדום ומואב ועמון, והם קיני קניזי וקדמוני עתידים להיות ירושה לעתיד, שנאמר (ישעיה יא
 יד) אדום ומואב משלוח ידם ובני עמון משמעתם".

וכפי שכותב האלשיך הקדוש: "כי לא אתן לכם מארצם וכו' – כלומר, לכם לא אתן כי אם לאבות
 לעתיד לבוא".

ניתן לשאול: מה ראה משה להכניס בתוך דברי תוכחתו לבני ישראל על הקורות אותם במדבר, את האזהרה
 שלא להילחם בבני עשיו במואב ובעמון?
 על שאלה זו השיב הרשב"ם (פסוק ה):

"כי לא אתן לכם מארצם – וכן כתוב במואב 'אל תצר את מואב', וכן בבני עמון 'אל
 תצורם'. כל האזהרות הללו הוצרך משה להודיע עכשיו פן ירך לבבם, לאמר, אם רצון
 ה' לתת לנו נחלה ויכולת בידו, למה לא הוריש לנו אלא האומות שעברנו דרך עליהם.
 לכך הודיעם עכשיו שה' לא חפץ בדבר שהרי נתנה ה' להם כדכתיב בכולם 'כי ירושה
 לעשו נתתי את הר שעיר, כי לבני לוט נתתי את ער ירושה' (פסוק ט), וגם בעמון 'כי
 לבני לוט נתתי ירושה', לכבוד אברהם שקרוביו היו, כאשר עשה לישראל".

וגם כתב משה, להודיע לישראל שלא ידאגו כלום. אם לאומות הללו נתן נחלה לכבוד
 אבותינו, כל שכן שיקיים לישראל לתת להם נחלת עמים שנשבע לאבות".

האזהרה לישראל שלא להילחם בבני עשיו במואב ובעמון ניתנת דווקא כאן, בפסוקים המתארים את מסלול
 הליכתם של ישראל במדבר בסמוך להר שעיר ולאורך בני עמון, משני טעמים:

א. להודיענו שהעובדה שלא ניתנו ארצות אלו בידינו כעת, איננה משום חוסר יכולת ה' ח"ו להנחיל לבני
 ישראל את ארצותיהם, אלא משום כבודו של אברהם נתן ה' ארצות אלו כירושה זמנית לאומות שהן קרובות
 של אברהם.

ב. ציווי זה ניתן דווקא כאן כדי לחזק את לב העם, שכן אם לאומות העולם נתן ה' נחלת ארצות ואף הזהיר שלא להילחם בהם בהיותם קרובים של האבות הקדושים, אף שלא נשבע להם, כל שכן שיקיים ה' את שבועתו לתת את הארץ נחלה לישראל.

הסיבות לכך שבני ישראל לא זכו לירש את נחלת אדום ומואב ועמון בכניסתם לארץ

א. אחר חטא המרגלים לא היו ראויים לכך

מדוע לא קיבלו ישראל בכניסתם לארץ גם את נחלתם של הקיני הקניזי והקדמוני? מסביר זאת המלבי"ם (פס' ד) שבא הדבר בעקבות חטא המרגלים החמור!:

"לכן הודיע שעתה ע"י חטאם לא רצה ה' לתת להם ג' ארצות אלה.. שלא ינתן להם עד ימות המשיח ולעת עתה נתנם לבני עשו שהיו מזרע אברהם ולבני לוט שהיו ממשפחתו שהם ישבו בם עד יזכו ישראל ויירשום מידם... והענין [טעם הדבר] כי אף שהובטח לאברהם אבינו [ארץ] עשרה עממין, לא החליט שיתן לישראל את כולם תיכף, שתחלה היה די להם בארץ ז' עממין כי לא היו עם רב...אולם קודם שלוח מרגלים שאמר להם 'ובואו הר האמורי ואל כל שכניו' שהם ארץ אדום ועמון ומואב היה ברצון ה' להפירותם בדרך נס עד שיצטרכו לכל הארצות האלה[ה].. אולם אחר חטא המרגלים לא היו ראויים לנסים אלה, לא יכול לתת להם ג' ארצות אלה שיהיו שממה ורבה עליהם חית השרה והניחום ביד אדום ועמון ומואב שהיו מזרע אברהם וממשפחתו לקיים מה שהבטיח לאברהם, ועל כן הזהיר אותם עתה ואמר...והגם שייראו מכם ובנקל תוכלו לכבוש אותם בכל זאת – 'ונשמרתם מאד'".

לולא חטא המרגלים היו בני ישראל עוברים דרך הר שעיר הוא אדום, ארץ בני עשיו, ונכנסים לארץ כשהם הולכים מדרומו של הר שעיר לצפון, והקב"ה היה נותן בלב מלך אדום להרשות לבני ישראל לעבור בתחום ארצו, או שהיתה ניתנת להם הרשות לכבוש את ארץ אדום ולספחה לארץ ישראל. אולם, בעקבות חטא המרגלים נגזר על ישראל להמתין במדבר עד אשר תם דור יוצאי מצרים שחטא בחטא זה.

שלושים ושמונה שנה מאוחר יותר עמדו ישראל בשנית מול גבול ארצם של בני עשיו, וכעת אסר עליהם ה' להתגרות בבני עשיו, וכאשר סרב מלכם להרשות להם לעבור בגבולו (ראה במדבר כ, יד-כא), לא היתה להם ברירה אלא לסטות מן הדרך ולהקיף את ארצו.

חטא המרגלים הביא לכך שישראל לא היו ראויים לנס של ילודה רבה, על - טבעית, ועל כן ציוה ה' את ישראל שלא לכבוש את ארצות אלו- שלא יביא הדבר לפגיעה בהם בידי חיות רעות שיתרבו בגלל ריבוי האזורים הבלתי-מאוכלסים- "פֶּן תִּתְּרֶכָה עָלֶיךָ חַיַּת הַשָּׂדֶה" (דברים ז, כב).

בדברים אלו מדגיש משה רבנו לעם ישראל את אהבתו הגדולה של ה' אליהם- בניו חביביו! שגם לאחר חטא כה חמור כחטא המרגלים, שכתוצאה ממנו נגזרו על עם ישראל עונשים קשים וחמורים, דואג ה' להצילם מכל סכנה נוספת העלול לבוא כתוצאה מעונשים אלו.

ב. לחזק בליבם של ישראל שלא בזכות גבורתם הם יורשים את הארץ אלא ברצון ה' ושבועתו לאבות

האברבנאל מסביר, שבדברים אלו חפץ הקב"ה לטעת בליבם של ישראל את ההכרה והאמונה שהם זוכים לרשת את הארץ לא בגלל כשרונם המבורך וכחותיהם המיוחדים, אלא בגלל ההשגחה האלוקית:

"מה היתה הסיבה שאסר לישראל [כיבוש] אלה, והתיר להם שאר ארצות משבעה העמים? כיוון שישראל בטחו בגבורתם להילחם באמורי ... לכן לכבוש את יצרם ג' פעמים, ציום ... שלא ילחמו בהם... ואחר כך ציווה שיילחמו בסיחון ובעוג וירשו ארצם – להודיעם ולישב בלבבותם שלא בכחם יירשו ארץ וזרועם לא הושיעה למו, כי לה' הישועה האמתית וכי לו הארץ ומלואה ולמי שרצה בו יתננה... ולכן נתן הסבה בהיותם בני עשו זרע אברהם ובני לוט בן אחיו כדי שישראל יאמינו שגם הם בזכות אברהם יירשו ארץ... וכל זה יחזיק בלבם האמת הגמור. והוא היות הארץ נקנית בהשגחה מפני שבועת האבות ולא בכחם וגבורתם".

אזהרה שלא להילחם בבני עשו (פסוקים ג-ח)

נאמר **בפסוקים ג-ה**: "רַב לָכֶם סֶבַע אֶת הָהָר הַזֶּה פָּנוּ לָכֶם צִפְנָה. וְאֶת הָעָם צוּ לֵאמֹר אַתֶּם עֲבָרִים בְּגְבוּל אֲחֵיכֶם בְּנֵי עֵשָׂו הַיִּשְׁכִּים בְּשָׁעִיר וְיִירָאוּ מִכֶּם וְנִשְׁמַרְתֶּם מֵאֵד. אֵל תִּתְּגְרוּ כִּם כִּי לֹא אֶתֶן לָכֶם מֵאֲרָצָם עַד מִדְבַּר כֹּף רֶגֶל כִּי יִרְשָׁה לְעֵשָׂו נָתַתִּי אֶת הָר שְׁעִיר"

ה' אסר על בני ישראל להילחם בבני עשו ולכבוש את ארצם, לא בגלל שהם חזקים מהם, אדרבה הם פחדו מבני ישראל, אלא בגלל שהר שעיר ניתן בירושה לבני עשו, כדבר ה' אל יהושע: "וְאֶתֶן לְיִצְחָק אֶת יַעֲקֹב וְאֶת עֵשָׂו וְאֶתֶן לְעֵשָׂו אֶת הָר שְׁעִיר לְרִשְׁתָּהּ אוֹתוֹ" (יהושע כד, ד).

כל העולם מונהג בכוחו ובציוויו של ה'. כאשר אומה יושבת בשלום בחבל ארץ מסוים, נובע הדבר מכח ההנהגה האלוקית, כפי שכותב **האברבנאל**:

"ואין ספק שההשגחה האלהית תדבק בכל האומות והיא תחייב שכל אומה ואומה תשב

בארצה שלום ושקט בעוד שתשמור ההנהגה הראויה להם".

חז"ל (מדרש רבה דברים מכתב יד) מסבירים שבני אדם זכו ב'הר שעיר' הנמצא בתחומי הארץ המובטחת לאברהם ולזרעו (עד שיהיו ישראל ראויים לה) בגלל מצות כיבוד ההורים שקיים עשו הרשע:

"אמר רבי יהושע הכהן בן רבי נחמיה... את מוצא בעשו, אף על פי שהיה רשע לא קיפח

הקב"ה את שכרו על שכבוד את אביו. ומה פרע לו הקב"ה? נתן לו שלום בעולם הזה.

ותדע לך [המקור וההוכחה לזה:], שבשעה שהיו ישראל נכנסים לארץ והיו עושין עם כל

אומה ואומה מלחמה ונוצחין להם. וכיון שבאו להתגרות במלחמה עם עשו, לא הניחין

הקב"ה. אמר להם: צריך אני לפרוע לו כבוד שכיבוד לאביו".

לומדים אנו מכאן על הצדק והיושר של ההנהגה האלוקית- שגם אדם רשע מאוד כעשו, אינו מקופח ומקבל שכר על המעשים הטובים שעשה!

מבט למורה

יכולים אנו ללמוד מכאן גם על מעלתה הגדולה של מצות כיבוד הורים. על אף שעשו היה רשע, וגם זרעו לא הלך בדרך ה', זכה זרעו לשבת בתחומי הארץ המובטחת בגלל מצות כיבוד ההורים שקיבל. נדגיש לתלמידים את הזכות הגדולה שנפלה בחלקנו לקיים את מצוה חשובה זו ולכבד את הורינו. ולהכיר להם תודה על כל הטוב שמרעיפים עלינו.

משה רבנו מרחיב בדברים אלו, כדי לחזק את ליבם של ישראל ערב הכניסה לארץ, ולעודדם שיזכו לרשתה.

אם זרעו של עשו זכה לחלק ונחלה בארץ בזכות מעשי אביו, ודאי שאנו, עם ישראל, מבני בניהם של האבות הקדושים נזכה לירש את הארץ וליישבה.

נאמר **בפסוקים ו-ז**: "אֶכֶל תִּשְׁכְּרוּ מֵאֲתָם בְּכֶסֶף וְאָכְלֵתֶם וְגַם טִיִּם תִּכְרוּ מֵאֲתָם בְּכֶסֶף וְשִׁתִּיתֶם. כִּי ה' אֱלֹהֵיךָ בֵּרַכְךָ בְּכָל מַעֲשֶׂה יָדְךָ..."

מכיוון שלא התיר ה' להתגרות בבני עשיו, יכלו בני ישראל לבוא בבקשה מבני עשיו רק להתיר להם לעבור בארצם. כדי לפתות את מלכם שיסכים למעברם בארצו, הציעו בני ישראל שבשעה שיעברו בה, יקנו מיד בני עשיו את כל צרכי מחייתם, כי ה' נתן להם ברכה בממון, והורה להם משה שלא יבקשו אוכל חנם מבני עשיו ולא יעשו עצמם כעניים, שלא יהיו ככופרים בטובתו של הקב"ה, וכדברי **רש"י** (פסוק ז):

"כי ה' אלקיך ברכך – לפיכך לא תכפו את טובתו להראות כאילו אתם עניים, אלא הראו עצמכם עשירים".

מבט לתלמיד

אדם עשיר שמראה עצמו כאילו הוא עני, זו לא רק 'אונאה' ומידת 'קמצנות', אלא יש בזה משום 'כפיות טובה' ו'כפירה בטובתו של מקום'. המידה הנכונה היא, שאדם שזכה לברכת ה' ינהג בהתאם, ואדם שלא זכה לכך, חלילה, ינהג גם הוא בהתאם, וכל הנהגה הנוגדת את מה שה' נתן, יש בה משום כפירה בטובתו של מקום.

אין הכוונה שאדם יתפאר בברכת ה' עליו וינכס אותה לכישרונותיו ומאמציו, שזו בוודאי מידה רעה ומגונה שאינה מכירה בטוב ה', אלא יתן תודה לה' וישתמש בברכת עושרו להודיע שבחו של מקום ולהתעצם בעבודת ה' ועשיית רצונו.

יתרה מזאת, כאומה היה חשוב שהעמים יראו את עושרם של ישראל, ומתוך כך יכירו בהשגחת ה' עליהם לטובה ולברכה, וכדברי **בעל "הכתב והקבלה"** (פסוק ו):

"ואכלתם... ושתיתם – נראה כמיותר כי ממילא נדע שקניית המאכל והמשתה הוא לאכול ולשתות, ויתכן שהמכוון בזה על השלילה שלא תקנו לקחת עמכם צדה לדרככם, כי אינכם צריכים לזה בהיות לכם המון והבאר, כי אמנם מה שתקנו מהם הוא לאכלו ולשתותו מיד בעודכם דרך נסיעתכם תוך ארצו.

ואף שגם לזה לא היו נצרכים לקנות, מכל מקום תעשו כן למען הראות לעיניו כי ברכת ה' היא עמכם ויש לכם עושר רב כדי לקנות כל הנצרך, על זה אמר כי ה' אלקיך ברכך... כי עשיו אחיך הוא ידע הילוכך במדבר זה זמן רב, ובכל זאת יראה נפלאות שבכל משך זמן רב כזה לא חסרת מאומה ועושר רב אתך ויש ביכלתך להוציא ממון ולשלם להם בעין יפה כל מה שתקנו מהם, ובזה יקודש שם שמים [ב]קרוב עמים רבים".

מתוך פסוקים אלה נראה לכאורה שבני עשיו קיבלו את הצעת בני ישראל, אולם בחומש במדבר (כ, ב) כתוב שמלך אדום יצא עם צבאו לקראת בני ישראל כדי למנעם מלעבור בארצו, ועל כן נטו ישראל מגבולו, שכן הקב"ה ציוה עליהם שלא להילחם בו.

אזהרה שלא להילחם במואב (סוף פסוק ח-ט)

נאמר **בפסוק ט**: "וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי אֶל תִּצַּר אֶת מוֹאָב וְאַל תִּתְּגֶר בָּם מִלְחָמָה כִּי לֹא אֶתֵּן לָךְ מֵאֲרָצוֹ יְרֵשָׁה כִּי לִבְנֵי לוֹט נָתַתִּי אֶת עַר יְרֵשָׁה"

בני ישראל הצטוו שלא לכבושם בכניסתם לארץ. חז"ל מסבירים (מדרש אגדה דברים ב, ט) שהסיבה לזה היא המעשים הטובים שעשה לוט- אבי אביהם:

" בזכות מה זכו לכך? אלא הרי היא ירושה להם מאברהם, לפי שהלך לוט עם אברהם ולא גלה על שרה שהיא אשתו בעת שירד למצרים, לפיכך נתן לו הקב"ה שכרו, שירשו בניו שני עממין מאותן שנתן לאברהם [עד הזמן שיהיו ישראל זכאים לרשת גם את ארצות אלו]".

לאחר שהקיפו את ארץ שעיר הגיעו בני ישראל לגבול ארץ מואב, שיושביה היו צאצאי לוט בן אחי אברהם. בגלל מעשה החסד שעשה לוט אביהם עם אברהם, נאסר על ישראל לכבוש כעת את ארצם, מכיוון שארצם ניתנה להם לעת עתה מאת הקב"ה.

בזמן שלוט הלך עם אברהם וירד עמו למצרים מפני הרעב, אברהם אמר על שרה שהיא אחותו (בראשית יב, י-כ) מחשש פן המצרים בפריצותם הרבה יראו את יפיה של שרה ויהרגוהו כדי לקחתה. לוט שמע את דברי אברהם ולא גילה למצרים את האמת, ובשל מעשהו הטוב זכה לוט שצאצאיו, מואב ועמון, יקבלו חלק בארץ שהובטחה לאברהם כירושה זמנית עד ימות המשיח, שאז בני ישראל ירשו את כל הארץ שהובטחה לאברהם, וכדברי רש"י (פסוק ה):

"עד מדרך כף רגל – ...עד שיבא יום דריסת כף רגל על הר הזיתים, שנאמר: 'ועמדו רגליו' וגו' (זכריה יד, ד).

...לבני לוט, בשכר שהלך אתו למצרים ושתק על מה שהיה אומר על אשתו, אחותי היא, עשאו כבנו [ונתן לו ירושה זמנית בארץ כנען]".

מבט למורה

שתי בנות לוט ילדו כל אחת בן מאביהן. הן חשבו שבמהפכת סדום ועמורה חרב העולם והן ואביהן נותרו לבדם בכל העולם וחשו אחריות לקיום המין האנושי. לשם כך עשו מעשה פסול בו השתדלו להתעבר מאביהן, בסברן שזו האפשרות היחידה להמשכת האנושות.

מכיוון שכוונתן היתה לטובה, אף שנהגו שלא כשורה, התורה אינה מזכירה בתיאור מעשיהן לשון 'זנות'. אולם למרות כוונתן הטובה, הבכירה שבהן לא נהגה בצניעות ופרסמה בשם בנה את העובדה שנולד מאביה

וקראה לו 'מואב', כלומר מאב. ולעומתה, הצעירה שבהן, הצניעה את הדבר וקראה לבנה 'בן עמי', ועל שמו נקרא העם מצאצאיו 'עמון'.

לפי מעשיהן של בנות לוט, נגזר היחס לצאצאיהן בדורות הבאים. לגבי מואב לא אסר ה' אלא מלחמה, אבל התיר לבני ישראל להטיל עליהם מורא, לבזוז אותם ולהתגרות בהם בכל דרך שאינה מלחמה של ממש. אולם באשר לעמון, לגביהם אסר הקב"ה כל התגרות שהיא (להלן פסוק ט), וכך כתב רש"י (בראשית יט, לו):

"מואב – זו שלא היתה צנועה פירשה שמאביה הוא, אבל צעירה קראתו בלשון נקיה, וקיבלה שכר בימי משה, שנאמר בבני עמון: 'אל תתגר בם' כלל (דברים ב, יט), ובמואב לא הזהיר אלא שלא ילחם בם, אבל לצערן התיר לו".

ואם ישאל השואל: מה אשמים בני מואב בחוסר צניעותה של בת לוט. אמנם הם נמנים עם צאצאיה, אך מה חטאו הם, שהותר לצערם?

על שאלה זו משיב המהר"ל ב"גור אריה" (פסוק ט), וכך כתב:

"נראה לי פירוש, מה שהיתה הצעירה צנועה היה עמון הבא ממנה יותר קרוב אל ישראל, כי מידת ישראל הוא הצניעות, והגויים הם כולם פרוצים, ומצד ההתייחסות שהיה להם עם ישראל – ציוה הקב"ה שלא להתגרות בהם. ונראה, דלאו דווקא שלא היה צניעות אלא בצעירה, אלא שזאת האומה כולה יותר צנועים, שאין סברא בשביל אמם יתן להם זה, אלא כיון שאמם היתה יותר צנועה – כל האומה כך".

גילויי הצניעות שהתגלו אצל בת לוט הצעירה לא נבעו מהתעוררות רגעית וחולפת, אלא היו תכונה פנימית שהטביעה חותם גם בדור ההמשך, וכל צאצאיה היו צנועים יותר ביחס לפריצות הגדולה השוררת אצל אומות העולם.

בדומה לזה חוסר צניעותה של בת לוט לא היה מעידה חד פעמית אלא פגם חמור שהטביע גם הוא חותם על צאצאיה, ואכן פגשנו את הפריצות השפלה של העם המואבי, כאשר ברוב רשעותם שלחו את בנותיהם לזנות עם ישראל (במדבר כה, א).

האומות שישבו בעבר במואב ובשעיר (פסוקים י-יב)

נאמר בפסוקים י-יא: "הָאֲמִים לְפָנֶיךָ יָשְׁבוּ כִּי עִם גְּדוֹל וְרַב וְרַם כְּעֲנָקִים. רָפָאִים יִחְשְׁבוּ אִף הֵם כְּעֲנָקִים וְהַמֶּאֱבִים יִקְרְאוּ לָהֶם אֲמִים"

לפני בני לוט (המואבים) ישב בארץ מואב עם המכונה 'אימים'. עם זה היה מגודל בגופו, רב במספרו, ורום גבהו היה דומה לענקים, ולכן כונה בפי כל 'רפאים', על שם חזקו. ובכל זאת, על אף גודלו וחוזקו של עם זה, הצליחו המואבים לנצחו במלחמה ולכבוש את ארצו.

משה מאריך בתיאור זה, כדי להדגיש לבני ישראל, שעל אף שגם נחלתם של בני מואב נכללת בגבולות הארץ המובטחת לישראל עדיין לא הגיעה העת לכובשה, והראיה לכך- שה' נתן את חבל ארץ זה למואבים בדרך נס, כפי שמסביר הרמב"ן:

"כי בעבור שאמר הקדוש ברוך הוא למשה אל תצר את מואב כי אני נתתי לבני לוט את ער ירושה, יספר הכתוב כי הארץ ראויה לזרע אברהם לולי שנתנה לבני לוט. ואמר כי הארץ ההיא ישבו בה מעולם עם גדול ורם כענקים... והנה השם עשה נס לבני לוט לכבוד אברהם ויכלו להם וירשום מפניהם, ואין ראוי לגזול מהם הארץ אשר נתן ה' להם במעשה נס".

מבט למורה

הבאנו בתוך הדברים את פירוש הרמב"ן, שמסביר שארץ מואב נכללת בגבולות ההבטחה אלא שעל פי התכנית האלוקית עדיין לא הגיע העת שתיכבש על ידי בני ישראל. ורק לעתיד לבוא יזכו בני ישראל לירש גם את נחלתם. נציין, שרש"י אינו מסכים עם דברי הרמב"ן והסביר שכוונת משה רבנו היא להוציא מטעות אפשרית שעלולה להיות לבני ישראל ש'ארץ רפאים' אמורה להיכבש כעת על ידם כעת, ולא רק לעתיד לבוא. על אף שבדרך כלל מביאים אנו את פירוש רש"י כאן נלך בדרכו של הרמב"ן, שהסברו קרוב יותר לפשט, ואף מתאים לדברים שנאמרו בהקדמה שכוונתו של משה רבנו היתה לעודד את רוחם של ישראל ולהראות להם שכל המתרחש הוא חלק מתכנית אלוקית מדוקדקת ומסודרת.

נאמר **בפסוק יב**: "וּבְשָׁעִיר יִשָּׁבוּ הַחֲרִים לְפָנִים וּבְנֵי עֵשָׂו יִרְשׁוּם וַיִּשְׁמְדוּם מִפְּנֵיהֶם וַיֵּשְׁבוּ וַתִּחַתֶּם כְּאֶשֶׁר עָשָׂה יִשְׂרָאֵל לְאֶרֶץ יִרְשָׁתוֹ אֲשֶׁר נָתַן ה' לָהֶם"

מעמדו של הר שעיר היה דומה למעמדה של ארץ מואב. בהר שעיר ישבו תחילה ה'חורים', ובני עשיו השמידו ולקחו את ארצם. ה'חורים' לא נכללו בכלל האומות שארצם הובטחה לאברהם להורישה לישראל עתה, אלא היא תהיה של ישראל רק בימות המשיח (ראה רש"י כאן ורש"י בראשית טו, יט).

"אֲשֶׁר נָתַן ה' לָהֶם" - **מסביר הרש"ר הירש**: "בדרך שישראל כבר עשה לארץ סיחון ועוג שה' נתן לו לנחלה".

סוף גזירת העיכוב במדבר (פסוקים יד-טו)

נאמר **בפסוק יד**: "וְהַיָּמִים אֲשֶׁר הִלְכְּנוּ מִקֹּדֶשׁ בְּרַנֵּעַ עַד אֲשֶׁר עָבְרָנוּ אֶת נַחַל זָרְדַּ שְׁלֹשִׁים וּשְׁמֹנֶה שָׁנָה עַד תָּם כָּל הַדֹּר אֲנָשֵׁי הַמִּלְחָמָה מִקֶּרֶב הַסַּפְּתָנָה כְּאֶשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לָהֶם"

לקראת סוף ארבעים שנות הנדודים במדבר אומר משה לבני ישראל: מאז שהגענו לקדש ברנע, בעמדנו בגבול הארץ, עד עברנו את נחל זרד, חלפו שלושים ושמנה שנה, אשר כל העיכוב והסיבוב הזה נגזר עלינו בעוון המרגלים שנשלחו מקדש ברנע, כי לולא זאת היינו נכנסים משם לארץ ללא דיחוי, ובעוון המרגלים לא הלכנו הישר אל הארץ, עד אשר תוקן חטא המרגלים ונבנתה הקומה הרוחנית המתאימה שתאפשר לדור באי – הארץ לרשת אותה.

נאמר **בפסוק טו**: "וְגַם יָד ה' הָיְתָה בָּם לְהַסֵּם מִקֶּרֶב הַסַּפְּתָנָה עַד תִּסָּם"

מסביר **רש"י**: "היתה בם – למהר ולהומם בתוך ארבעים שנה שלא יגרמו לבניהם עוד להתעכב במדבר".

גם אם מעשיהם של ישראל הביאו לכך שעליהם לשאת בעונש כדי לתקן את חטאם, דואג ה' לישראל ומקפיד שלא יענשו יותר מהנצרך לתיקון חטאם.

רבנו סעדיה גאון מסביר ש"לְהִקָּם"- פירוש, לסובבם ולהניעם ממקום למקום ללא מטרה הנראית לעין. גם כאשר חוטאים ישראל חטאים חמורים נותרת אהבת ה' אליהם בעינה, ולכן, כדי לכפר לדור המדבר על חטאם החמור- של חילול ה' הוסיף ה' וסיבבם במדבר, ובכך יתוקן חטאם, כפי שאומרת הגמ' במסכת יומא (פו, א) :

"מי שיש חילול השם בידו אין לו כח בתשובה לתלות ולא ביום הכפורים לכפר ולא ביסורין למרק אלא כולן תולין ומיתה ממרקת שנאמר ונגלה באזני ה' צבאות אם יכפר העון הזה לכם עד תמותו". אזהרה שלא להילחם בבני עמון (פסוקים טז-כג)

אחרי תיקון חטא המרגלים חוזרים ישראל להיות חביבים לפני המקום

כפי שהזכרנו בתחילת הפרק, לאחר חטא המרגלים נגזר על יוצאי הצבא שלא יזכו להכנס לארץ וימותו במדבר, ואילו על כלל ישראל נגזר לשהות במדבר שלושים ושימונה שנים נוספות, בהן יפנימו את ייעודם, ואת הקשר העמוק שבין עם ישראל לארצו. לאורך שנים אלו בכל שנה ושנה מתו עוד ועוד מלוחמי הצבא, עד שעתה, ערב הכניסה לארץ, מתו כל אנשי דור חטא המרגלים, שלא היו רשאים להיכנס לארץ. משמעות מיתה כל אנשי המלחמה, שחטאו בחטא המרגלים היא, שתהליך תיקון חטא המרגלים הושלם, כלומר- עם ישראל השלים את תהליך ההכרה בערכה של ארץ ישראל, הפנים את מהות הקשר בינו לבין ארץ ישראל, והתמלא עוז ואמונה ביכולתו לרשת את הארץ! מסיבה זו, יום זה הוא יום של שמחה עצומה- בסיומו של כל הליך תשובה ותיקון חטא, ישנה שמחה גדולה- החוטא (כאן- עם ישראל) שב לקרבתו הראשונה לה! כפי שכותב הרמב"ם בהלכות תשובה (ז, ו) :

"גדולה תשובה שמקרב את האדם לשכינה... אמש היה זה שנאוי לפני המקום, משוקץ ומרוחק ותועבה. והיום הוא אהוב ונחמד קרוב וידיד... בין יחיד בין רבים".

בודאי נכון הדבר כאשר כל עם ישראל שב ומתקרב לה' וזוכה להארת פנים כבראשונה. אולם כאן, ישנה שמחה גדולה עוד יותר, שהרי תכלית יציאת מצרים היתה שיגיעו ישראל לארץ ויעבדו בה את ה' בקדושה ובשמחה. כפי שמצווה ה' את משה לומר לישראל בזמן השעבוד :

"לֵכֶן אֶמַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲנִי ה' וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סִכְלֵת מִצְרַיִם... וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁאַתִּי אֶת יָדִי לָתֵת אֹתָהּ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיַעֲקֹב וְנָתַתִּי אֹתָהּ לְכֶם מוֹרְשָׁה אֲנִי ה'".

ועתה, לאחר שנים רבות של עבודה והתקדמות מגיע עם ישראל לכדי מוכנות לרגע הגדול הזה.

משמעותו של שלב זה- גמר תיקון חטא המרגלים, אינה עבור בני אותו דור בלבד, היא מהווה ציון דרך משמעותי עבור כל הדורות הבאים אחריהם, שמונחים מעתה בדרך זו.

מסיבה זו, נקבע יום זה כיום שמחה לדורות, כפי שאומרת הגמ' במסכת בבא בתרא (קכא ע"א) :

"חמשה עשר באב מאי היא? ...רב דימי בר יוסף אמר רב נחמן: יום שכלו בו מתי מדבר, דאמר מר: עד שלא כלו מתי מדבר – לא היה דיבור עם משה, שנאמר: 'ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות מקרב העם', וסמך ליה: 'וידבר ה' אלי לאמר' – אלי היה הדיבור".

מבאר את הגמרא שאחד הטעמים לקביעת ט"ו באב כיום טוב הוא, שביום זה, בשנת הארבעים ליציאתם ממצרים, הפסיקו אנשי דור המדבר למות ושב ישראל להיות חביבין לפני ה'. ועל כן קבעו את יום זה כיום משתה ושמחה לדורי דורות.

נאמר בפסוק יז: "וַיְדַבֵּר ה' אֵלַי לֵאמֹר"

התורה הזכירה שאחרוני בני דור המדבר מתו כעונש על חטא המרגלים, וכאן לראשונה, מאז חטא המרגלים, נזכר דיבור ה' עם משה בלשון 'וידבר', שהוא דיבור של חיבה פנים אל פנים, ולא בלשון 'ויאמר', ללמדנו שכל אותן שנים של הקפדה על ישראל, לא גילה ה' את מלוא מידת חיבתו גם כלפי משה, שכן אין השכינה שורה על הנביאים אלא בשביל ישראל, וכך כתב רש"י (בפסוק טז):

"ויהי כאשר תמו וגו'. וידבר ה' אלי וגו' – אבל משלוח המרגלים עד כאן לא נאמר בפרשה 'וידבר', אלא 'ויאמר', ללמדך שכל ל"ח שנה שהיו ישראל נזופים לא נתייחד עמו הדיבור בלשון חיבה פנים אל פנים וישוב הדעת, ללמדך שאין השכינה שורה על הנביאים אלא בשביל ישראל".

רק עתה, לאחר שהסתיים תהליך התיקון, ושבה החיבה לישראל כבראשונה, שב הדיבור אל משה רבנו והיה בלשון חיבה וישוב הדעת, ביטוי לחיבה הגדולה לישראל, ששבה להיות גלויה. וכפי שכתבנו זוהי הסיבה שמאורע זה כל כך חשוב ומשמעותי, עד כדי שיקבעו עבורו יום משתה ושמחה, כפי שכותב הרשב"ם (בבא בתרא שם): "ולכך עשו ימי משתה ושמחה על הדיבור שחזר למשה".

מבט למורה

בדברי רש"י אלה אנו מוצאים יסוד רוחני חשוב. לאורך הדורות היו אנשים גדולים וצדיקים הראויים שתשרה עליהם השכינה, אבל זה לא ארע משום שהדור לא היה ראוי לכך - גדולתו של הצדיק וזכאותו להשראת שכינה תלויות במצב דורו, והדבר אינו משתנה גם כשמדובר בגדול שבגדולים, במשה רבנו ע"ה. הנה עמד משה בהר סיני ארבעים יום וארבעים לילה כמלאך מעלה שאינו שייך בעסקי אכילה ושתייה, התורה כולה ניתנת לו במתנה על כל כלליה, דבר שלא זכה לו ילוד אשה מעולם, ואחרי כל הגדולה הזו אומר לו ה' כאשר חטאו בעגל "לֹךְ רֵד בִּי שִׁחַת עֲמֹךְ" (שמות לב, ז) – רד מגדולתך, כלום נתתי לך גדולה, אלא בשביל ישראל" (ברכות לב ע"א). מעלתו של משה והשראת השכינה על משה קשורים בהכרח לכלל ואם ישראל אינם ראויים כרגע להשראת שכינה, משפיע הדבר מיידית על גדול הנביאים למרות שהוא עצמו עדיין אינו יודע אפילו שחטאו. וכך גם בפסוקים הנזכרים, כשהעם היה נזוף לאחר שילוח המרגלים, הדבר השפיע על טיבו של הקשר האלקי עם משה רבנו, רבם של ישראל, על אף שעמד כנגד המרגלים וטרח בכל כוחו להשתיק את מרידתם. משה לא חטא, אבל העם חטא, וכך, באופן בלתי נמנע, נגרם שינוי ביחסו של הקב"ה גם אליו.

נאמר בפסוק יט: "וַיִּקְרָבָה מוֹלַת בְּנֵי עַמּוֹן אֶל תִּצְרָם וְאֶל תַּתְגָּרָם כִּי לֹא אָתָן סֶאֱרָץ בְּנֵי עַמּוֹן לָךְ יְרֵשָׁה כִּי לִבְנֵי לוֹט נִתְּתִיהָ יְרֵשָׁה"

כאשר תמו אנשי המלחמה מדור המרגלים למות, דיבר ה' עם משה וציוה אותו שלא ילחם בבני עמון. כפי שנאמר במואב (למעלה פסוק ט), כך נאמר בעמון, כי שניהם היו מצאצאי בנות לוט, שנאמר: "וַיִּתְּלַד הַבְּכִירָה

בן וַתִּקְרָא שְׁמוֹ מוֹאֵב הוּא אָבִי מוֹאֵב עַד הַיּוֹם. וְהִצְעִירָהּ גַם הוּא יִלְדָּה בֶן וַתִּקְרָא שְׁמוֹ בֶן עַמִּי הוּא אָבִי בְנֵי עַמּוֹן עַד הַיּוֹם" (בראשית יט, לז-לח). ולעמון עמדה אף זכות כפולה ומכופלת: היותו מבית אברהם, עמידת זקנו- לוט לצידו של אברהם בהגיעו למצרים, וכן התנהגותה הצנועה יותר של אמו, שלא פרסמה את דבר הולדתו של עמון מלוט אביה. ולכן לגבי עמון לא רק מלחמה נאסרה אלא כל התגרות שהיא (ראה מה שכתבנו למעלה בפסוק ט).

נאמר **בפסוק כ:** "אָרְץ רְפָאִים תִּתֶּן לָשֶׁבֶת אֲף הוּא רְפָאִים יָשְׁבוּ בָּהּ לְפָנִים וְהָעַמֻּנִּים יִקְרְאוּ לָהֶם יִמְזַמְּנִים".

גם בארצם של בני עמון (כבארצם של בני מואב) ישבו בעבר הרפאים- הענקים הגדולים ואף בידיהם נתן ה' כח להילחם באותם רפאים ולכבוש את ארצם. גם זאת בכדי להסביר לישראל, שעל אף שארצם של בני עמון נכללת בגבולות הארץ המובטחת, רק לעתיד לבוא תגיע לידי ישראל, וכעת רצון ה' שתהיה בידי בני עמון- כפי שניתן ללמוד מהנס המופלא שנעשה להם- שהצליחו לגבור על אותם 'רפאים'- ענקים, שאיימו על כל סביבתם. ניתן ללמוד על עוצמתם של אותם 'רפאים', מהשם שכינו להם העמונים- "יִמְזַמְּנִים", כפי שמסבירו **הנצי"ב בהעמק דבר: 'יִמְזַמְּנִים' – "שהיו בעלי מחשבה וזימה [כלומר- היו מתוחכמים מאוד] על בן היה קשה לכבשם דרך הטבע".**

נאמר **בפסוק כג:** "וְהָעַיִם הַיֹּשְׁבִים בְּחֻצְרֵים עַד עֶזְרָה כְּפָתָרִים הַיִּצְאִים מִכְּפָתֵר הַשְּׁמִידִם וַיָּשְׁבוּ תַּחְתָּם".

העוים היו חלק מהעם הפלשתי ומוזכרים בספר יהושע (יג, ג) יחד עם שאר ערי הפלשתים. מאחר שאברהם כרת ברית עם אבימלך מלך פלשתים (בראשית כא, כב-לד) לא יכלו ישראל להוציא את ארצם מידם. לפיכך הביא הקב"ה על העוים את העם הנקרא כפתורים, והם השמידם וישבו תחתם בארצם, ועתה יכלו ישראל לכבוש ארץ זו מיד כפתורים. וכך כתב **רש"י:**

"והעוים היושבים בחצרים וגו' – עוים מפלשתים הם, שעמהם הם נחשבים בספר יהושע, שנאמר (יהושע יג, ג): 'חמשת סרני פלשתים העזתי והאשדודי האשקלוני הגתי והעקרוני והעוים'. ומפני השבועה שנשבע אברהם לאבימלך לא יכלו ישראל להוציא ארצם מידם, והבאתי עליהם כפתורים והשמידם וישבו תחתם, ועכשיו אתם מותרים לקחתה מידם [לעתיד לבוא]".

"כְּפָתָרִים הַיִּצְאִים מִכְּפָתֵר" – **הנצי"ב** בפירושו **העמק דבר** מסביר שבדברים אלו הדגישה התורה את השגחת ה' המופלאה על ישראל:

"כפתורים – תרגם אונקלוס קפוטקאי... – גמדים.. למדנו שאומה זו אנשיה גדולים כאמה, וכפתור הוא כמו הך הכפתור, שהוא עבה וקצרה... ומצד הטבע אי אפשר לאנשים כאלה לכבוש אומה שלמה גדולי הקומה, אבל ברצון ה' והשגחתו להושיב נחלת אברהם אבינו כל מקום לתכליתו, שחו גבעות עולם הטבע... כל זה היה חזק לב לישראל, בהראות

כמה גברה כח השנחת ה' על נחלת אברהם אבינו, ומכל שכן כהיום שהגיע לישראל ממש שהיא תכלית שבועת ה' לאברהם אבינו.

מבט למורה

בדברים אלה, הראה משה לישראל, כי המלחמות בין העמים וחילופי הארצות מרשות לרשות, אינם מתרחשים באקראי, ואף אינם תלויים בגבורה ובחוזק יד, כי הכל מכוון מאת ה'. עמים חלשים - כעמון ומואב ושעיר - כובשים את החזקים מהם למען תת ארצם לבני משפחת אברהם. כפתורים היוצאים מכפתור באים לכבוש את חבל ארץ פלשתיים שבארץ כנען, כדי להתירה לישראל העתידיים לרשתה. כך נאמר בפסוק החותם את פרשתנו: "ה' אֱלֹהֵיכֶם הוּא הַנִּלְחָם לָכֶם", ובשירת האזינו (להלן לב, ח) נאמר: "כִּהְיִיתָ לְעַלְיוֹן גִּיּוֹרִים... יֵצֵב גְּבֻלַּת עַמִּים לְמִסְפַּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל".

הבנה זו העולה מפסוקים אלה בצורה מוחשית, מפגישה אותנו עם ההגשמה המעשית של דברי רש"י הראשון על התורה, שכתב:

"אמר רבי יצחק: לא היה צריך להתחיל [את] התורה אלא מ'החורש הזה לכם' (שמות יב, ב), שהיא מצוה ראשונה שנצטוו [בה] ישראל, ומה טעם פתח בבראשית, משום 'כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים' (תהלים קיא, ו), שאם יאמרו אומות העולם לישראל לסטים אתם, שכבשתם ארצות שבעה גוים, הם אומרים להם כל הארץ של הקדוש ברוך הוא היא, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו, ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו".

הכיבוש הראשון: ארץ סיחון מלך האמורי (פסוקים כד-לז)

אנו ניצבים לפני הכיבוש הראשון מנחלת ארץ ישראל, הארץ שחלמו עליה לאורך כל הדורות מהיום בו ציוה ה' את אברהם (בראשית יב, א): "לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אֶנְשֶׁךָ אֶרְאֶךָ" ועד עתה. תלאות רבות עברו על האומה הישראלית - שנות עבדות ושעבוד קשות ומפרכות ושנים רבות של נדודים במדבר, והנה הולכת ומתממשת לעיניהם הבטחת ה' לאבות הקדושים. עתה, יוכלו כל סגולותיה הייחודיות של האומה לצאת אל הפועל, ניתן יהיה לכוון את מלכות ישראל ולבנות את בית המקדש שעל ידם יוכל עם ישראל למלא את ייעודו המלא באופן שלם, בארץ הקודש. ומתוך אותו בנין רוחני יבוא ברכה, אושר, אמונה ותקווה לכל האנושות, כפי שברך ה' את אברהם בצוותו ללכת לארץ-ישראל- "וַיִּבְרַכְהוּ כָּךְ כָּל מְשֻׁפָּחַת הָאֲדָמָה" (בראשית כ, ג).

מצפים לבני ישראל ימים קשים של מלחמה, אך כעת הם בני חורין ואינם נתונים תחת מרותו של עם זר, הם ניצבים לפני ה' לבדו, ומתוך כך הם מלאי עוז ותעצומות וליבם מלא שמחה והתרגשות לקראת הבאות.

מעמדם של אדום מואב ועמון, עבר הירדן המזרחי ועבר הירדן המערבי

א. ארצות אדום, עמון ומואב - נכללות בגבולות הארץ המובטחת לאברהם אבינו, אלא שירושתן תתממש רק לעתיד לבוא, כפי שכותב רש"י (בראשית טו, יט): "והשלשה - אדום, עמון ומואב, והם קיני קניזי

וקדמוני, עתידים להיות ירושה לעתיד, שנאמר (ישעיה יא, יד) 'אדום ומואב משלוח ידם ובני עמון משמעתם'.

ב. עבר הירדן המזרחי: ארצות סיחון ועוג – ארצות סיחון ועוג כלולות בגבולות הארץ⁵, כפי שהובטח לאבות (בראשית ט, יח וכן שמות כג, לא ועוד). כיבושן מהווה את ההתחלה של כיבוש הארץ כפי שכותב הרצי"ה בשיחותיו (במדבר עמ' 250): "מלחמת סיחון ועוג הן האתחלתא של כיבוש ארץ ישראל".

ג. עבר הירדן המערבי – אמנם עבר הירדן המזרחי כלול בגבולות הארץ, אבל קדושת עבר הירדן המערבי גדולה יותר, כפי שאומרים חז"ל (מדרש רבה במדבר ז, ח): "ארץ כנען מקודשת מעבר הירדן: ארץ כנען כשרה לבית שכינה [הקמת המקדש הקבוע] ואין עבר הירדן כשר לבית שכינה".

ולכן, אף שזכה משה רבנו להכנס לעבר הירדן המזרחי, התאוה לעבור את הירדן – לעברו המערבי בעל הדרגה הגבוהה יותר.

תכניתו של משה היתה שתחילה יכבשו ישראל את עבר הירדן המערבי – המרכזי והחשוב ויתיישבו בו, ורק לאחר מכן ירחיבו את כיבושיהם לעבר הירדן המזרחי, אולם לאחר שסיחון ועוג לא נענו להצעת השלום של ישראל ויצאו נגדם למלחמה, אז כבשו ישראל את ארצם תחילה.

מבט למורה

מתוך דברי חז"ל ניתן להעלות על נס את מעלתה של ארץ ישראל, ולהרחיב עם התלמידים על מעלות אלו. ומתוך כך להדגיש את הזכות הגדולה שנפלה בחלקנו לגור בארץ הקדושה, בדור של תחיה ובמדינה עצמאית!

נאמר **בפסוק כד**: "קומו וסעו ועברו את נחל ארנן..." מדוע הוזכר 'נחל ארנן'? משה רבנו רצה להזכיר לישראל את הניסים המופלאים שאירעו להם בנחל ארנן [שהלוחמים שהתחבאו בנקיקי הסלעים בכדי לפגוע בישראל נמחצו למוות על בליטות ההר שהתחברו זה לזה], שהושוו בחשיבותם לקריעת ים סוף (כלשונו של רש"י (במדבר כא, יד): "כשם שמספרים בנסי ים סוף, כך יש לספר בנסי נחלי ארנן, שאף כאן נעשו נסים גדולים"). בכדי לחזקם ולאמץ את רוחם שהשגחת ה' עליהם לטובה חופפת עליהם תמיד.

נאמר **בפסוקים כד-כה**: "...ראה נתתי בידך את סיחון סלף חשבון האמרי ואת ארצו החל רש והתגר בו מלחמה. היום הזה אכל תת פחדך ויראתך על פני העמים..."

כפי שכבר ציינו, במלחמת סיחון החל למעשה כיבוש הארץ. ממלכת סיחון היתה ממלכה מבוצרת וחזקה, כפי שמתאר רש"י (במדבר כא, כג): "אילו היתה חשבון מלאה יתושין, אין כל בריה יכולה לכבשה, ואם היה סיחון בכפר חלש אין כל אדם יכול לכבשו". רבנו בחיי מביא (במדבר כא, כד) שדרשו חז"ל את שמו: "ודרשו בו: למה נקרא שמו סיחון? שהכל מסיחין בגבורתו".

מלכי כנען, הפקידו את בטחונם בידי סיחון שישב בכניסה לארץ ישראל, כפי שכותב רש"י (שם):

⁵ להרחבת הנושא אפשר לעיין בספרו של הרב חיים שטיינר שליט"א 'טובה הארץ מאוד מאוד'.

"שכל מלכי כנען היו מעלין לו מס שהיה שומרם שלא יעברו עליהם גייסות, כיון שאמרו לו ישראל אעברה בארצך אמר להם כל עצמי איני יושב כאן אלא לשמרם מפניכם ואתם אומרים כך?!"

ועל כן כתוב (במדבר שם): "וַיֵּצֵא לְקִנְיָת יִשְׂרָאֵל הַמִּדְבָּרָה וַיָּבֹא יְהֹשֻעַ וַיִּלָּחֶם בְּיִשְׂרָאֵל". בפסוקים אלו מחזק משה את ידיהם של ישראל ומעודד את רוחם, שבכוחם בעזרת ה' להילחם בעמי הארץ ולגרשם מפניהם. ניתן לשאול: מדוע לא הספיקו האותות והמופתים שנעשו במצרים כדי להרתיע את העמים ולגלות להם את יד ה' המשגיח ושומר על בני ישראל? על שאלה זו משיב החזקוני (פסוק כה):

"היום הזה אחל תת פחדך – פירוש, קודם לכן כשראו שבעה עממים שמאן אדום נתון עבור ישראל בנבולו וגם סיחון מלך מואב לא אבה, אמרו השבעה עממין ומה עמון ומואב אפילו כשהיו כל אחד בפני עצמו לא יכלו ישראל לעמוד בפניהם, אנו שאנחנו שבעה, על אחת כמה וכמה שלא יוכלו לעמוד לפנינו. כיון שנפלו סיחון ועוג לפני ישראל פחדו הכנענים, היינו היום הזה אחל תת פחדך וגו'".

סירובם של אדום ומואב למעבר בני ישראל בארצם גרם לעמים לחשוב שגם הם יכולים לעמוד נגד ישראל, אך משנפלו סיחון ועוג לפניהם, נפל פחד ישראל עליהם.

נאמר **בהמשך פסוק כה**: "...תחת כל השמים אשר ישמעון וירגזו ויחלו מפניך". משה מבשר לבני ישראל שהמורא מפניהם יתפשט ויגיע גם לאומות רחוקות. הכיצד? במלחמת סיחון ועוג נעשה נס והשמש עמדה ממהלכה באמצע השמים, כנס שנעשה ליהושע במלחמתו לכיבוש ארץ ישראל (יהושע י, יב-יג), וכך נתפרסם שמם של ישראל ונפל מוראם על העמים, וכדברי רש"י:

"תחת כל השמים – למד שעמדה חמה למשה ביום מלחמת עוג ונודע הדבר תחת כל השמים".

מכאן אנו למדים על אהבת ה' לישראל, שכדי להכשיר להם את השטח לקראת כיבוש ארץ נחלתם, ולמנוע מעמים אחרים לסייע לעמי כנען במלחמתם, שינה ה' ממנהגו של עולם וחולל נס מופלא רק כדי להודיע את שמם ומעלתם של ישראל לעיני העמים. וכך כתב הנצי"ב בפירושו "העמק דבר":

"מורא על הרחוקים מארץ ישראל... יראו משמם וזכרם [של ישראל] להיות מסייע לשבע אומות".

יראתם של האומות מפני בני ישראל נותרה בעינה לאורך זמן. זאת ניתן ללמוד מדברי רחב לשני המרגלים שבאו לביתה, כמבואר **בספר יהושע (ב, ט-יא)**: "נִפְלָה אִימַתְּכֶם עָלֵינוּ וְכִי נִמְגֹז כָּל יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ מִפְּנֵיכֶם. כִּי שָׁמַעְנוּ אֶת אֲשֶׁר הוֹבִישׁ ה' אֶת מִי יָם סוּף מִפְּנֵיכֶם בְּצִאתְכֶם מִמִּצְרָיִם וְאֲשֶׁר עָשִׂיתֶם לְשָׁנֵי מַלְכֵי הָאֲמֹרִי אֲשֶׁר בָּעֶבֶר הַיַּרְדֵּן לְסִיחֹן וְלַעֹג אֲשֶׁר הִחְרַמְתֶּם אוֹתָם. וְנִשְׁמַע וַיִּמַּס לִבָּנוּ וְלֹא קָמָה עוֹד רוּחַ בְּאִישׁ מִפְּנֵיכֶם כִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם הוּא אֱלֹהֵיכֶם בְּשָׁמַיִם מִמַּעַל וְעַל הָאָרֶץ מִתַּחַת".

נאמר בפסוק כו: "וְאֶשְׁלַח מַלְאָכִים מִמֶּדְבָּר קִדְמוֹת אֶל סִיחֹן מֶלֶךְ חֶשְׁבֹּן דִּבְרֵי שָׁלוֹם לְאַמֹּר"

משה פנה אל סיחון בדברי שלום ורק לאחר שדחה את הצעתו ויצא להילחם בישראל, נלחמו ישראל כנגדו וניצחוהו. התורה הקדימה את ציווי ה' להילחם בסיחון - "הָחֵל רָשׁ וְהַתְּגַר בּוֹ מִלְחָמָה" (פסוק כד) לפני אזכור הקריאה לשלום, לרמוז שה' גזר מראש שסיחון יסרב לקריאתו ויצא למלחמה כדי שילחמו בו ויובס, ומתוך כך תיפול חרדה על אויבי ישראל ויובהר לעמי כנען שלא יוכלו לעמוד מול ישראל. וכך כתב הרמב"ן:

"וַיָּטַע אַחֵל תַּת פַּחַדְךָ – כַּנָּגֵד יִשְׂרָאֵל שִׁירָאוֹם כָּל הָעַמִּים, וְאַנְשֵׁי כְנַעַן בְּלִבָּם נִמְסוּ יִיצְאוּ לִקְרִאתָם. אֲבָל [ולכן] הִקְשָׁה ה' אֶת רוּחָם [של סיחון ועמו] לֵאמֹר טוֹב מוֹתָנוּ בַּחֲרָבָם מִלְּהוּיֹת לָהֶם עֲבָדִים...".

מאחר ולא נמצא בשום מקום מדבר הקרוי 'קדמות' מפרש רש"י (על פי המדרש) שהמילה 'קדמות' רומזת לתורה שקדמה לבריאת העולם, שכן כאשר בא הקב"ה לתת את התורה לישראל, הציע אותה תחילה לאומות העולם, על אף שהיה גלוי וידוע לפניו שלא יקבלוה, וזאת כדי שלא יהיה להם פתחון פה לומר שאילו הוצעה להם תחילה היו מקבלים אותה.

משה רבנו למד מדרכו של ה', וכדי לסלק מסיחון את הטענה שלא הציעו לו לפתוח בשלום, הבין משה שרצון ה' הוא שיפתח בדברי שלום, ומשלא קיבל סיחון את הצעת משה ויצא להילחם בישראל, נלחמו בו וכבשו את ארצו והרגו את כל עמו, וכך כתב **רש"י** :

”ממדבר קדמות – אף על פי שלא ציווני המקום לקרא לסיחון לשלום, למדתי ממדבר סיני מן התורה שקדמה לעולם. כשבא הקדוש ברוך הוא ליתנה לישראל חזר אותה על עשו וישמעאל, וגלוי לפניו שלא יקבלוה ואף על פי כן פתח להם בשלום. אף אני קדמתי את סיחון בדברי שלום”.

מכאן אנו למדים על גדולתו של משה, שדבק בדרכי ה' ומעצמו הבין מהו רצון ה' וכיצד עליו להנהיג את ישראל במצבים קשים ומורכבים.

יחד עם זאת, מפסוק זה אנו למדים על מעלת השלום, שאנו מצווים לרדוף אחריו ולא לחכות שיבוא לפתחנו, וכך דרשו חז"ל (מדרש תנחומא חקת כב):

”וישלח ישראל מלאכים אל סיחון מלך האמורי, זה שאמר הכתוב: ‘סור מרע ועשה טוב [בקש שלום ורדפהו] וגו’ (תהלים לד, טו), ולא פקדה התורה לרדוף אחר המצוות אלא ‘כי יקרא קן צפור לפניך’ (דברים כב, ו) ...אם באו לידך אתה מצווה עליה ולא לרדוף אחריה, והשלום [אבל לגבי השלום נאמר]: ‘בקש שלום’ במקומך ‘ורדפהו’ במקום אחר, וכן עשו ישראל, אף על פי שאמר להם הקדוש ברוך הוא ‘החל רש והתגר בו מלחמה’ (דברים ב, כד), רדפו את השלום, שנאמר: ‘וישלח ישראל מלאכים וגו’.”

מבט למורה

למעשה, דעת רש"י (דברים כ, ו) שהציווי שנצטוו ישראל לקרוא לעיר שהם צרים עליה לשלום (דברים שם), אמור רק במלחמת הרשות, ולא במלחמת כיבוש הארץ מיד עמי כנען היושבים בה. וסיחון היה מלך האמורי,

שהיה מעמי כנען שהצטוו בני ישראל לכבוש את ארצם, ואם כן לא היתה מצוה לקרוא לו לשלום. ואדרבא, כלפי עמים אלה הצטוו ישראל שכאשר ניגשים להילחם בהם, שלא לקרוא להם לשלום אלא להרגם (ראה דברים כ, טו-יח).

הטעם שבכל זאת קרא להם משה לשלום מבואר ב"גור אריה" (במדבר כא, כ). לדבריו, הציווי להרגם הוא רק בשעת כיבוש, אך כאן לא היה בדעת משה לכבוש את סיחון אלא רק לעבור דרך ארצו כדי לכבוש את אזור עבר הירדן המערבי ורק לאחר מכן את מזרחו. ואמנם מן הדין היו יכולים לעבור דרך ארצו של סיחון ביד חזקה בלי הסכמתו, אולם משה למד מהקב"ה שראוי במצב כזה לפתוח בשלום.

אם כי לדעת הרמב"ם (הלכות מלכים ומלחמותיהם ו, א-ה) וראשונים נוספים, גם לעמי כנען ישנו חיוב לקרוא לשלום, ומה שציוותה התורה שלא להחיות מהם כל נשמה, הוא במקרה שלא נענו לקריאת השלום.

נאמר בפסוק ל: "וְלֹא אָבָה סִיחֹן סִלְףָּהּ תִּשְׁבֹּן הַעֲבָרָנוּ בָּהּ כִּי הִקְשָׁה ה' אֱלֹקֶיךָ אֶת רוּחוֹ וְאָסַף אֶת לִבָּהּ לְמַעַן תִּתֶּנּוּ בְּיָדָךְ כִּיּוֹם הַזֶּה"

ה' נטל מסיחון את כוח הבחירה, כפי שעשה לפרעה. יש רשעים שמחמת גודל רשעותם וחטאיהם הרבים, ניטלת מהם הזכות לחזור בתשובה. ומאת ה' היתה זאת, שיתעקש מלך סיחון לא לתת לישראל זכות מעבר בארצו, בכדי להביאו לידי מלחמה שבה ינצחו ישראל ויכבשו את ארצו. וכך כתב הרמב"ם (הלכות תשובה ו, ג):

"ואפשר שיחטא אדם חטא גדול או חטאים רבים עד שיתן הדין לפני דין האמת שיהא הפרעון מזה החוטא על חטאים אלו שעשה ברצונו ומדעתו שמונעין ממנו התשובה ואין מניחין לו רשות לשוב מרשעו כדי שימות ויאבד בחטאו שיעשה..."

לפיכך כתוב בתורה 'ואני אחזק את לב פרעה', לפי שחטא מעצמו תחילה והרע לישראל הגרים בארצו...

וכן סיחון, לפי עוונות שהיו לו נתחייב למונעו מן התשובה, שנאמר: 'כי הקשה ה' אלקיך את רוחו ואמץ את לבבו', וכן הכנענים לפי תועבותיהן מנע מהן התשובה עד שעשו מלחמה עם ישראל, שנאמר: 'כי מאת ה' היתה לחזק את לבם לקראת המלחמה עם ישראל למען החרימם'...

נמצאת אומר, שלא גזר האל על פרעה להרע לישראל, ולא על סיחון לחטא בארצו... אלא כולן חטאו מעצמן וכולן נתחייבו למונע מהן התשובה".

נדגיש בפני התלמידים את רוע ליבו, עוונותיו וגודל קשיות הלב של סיחון. עם ישראל ביקש לעבור דרך ארצו ואף נאות לקנות מבני ארצו מצרכים ולהביא רווחה כלכלית לבני עמו. אילו היה מלך סיחון מסכים, לא היה מפסיד דבר, אלא אדרבא, היה מרוויח, אך מתוך רשעות לשמה בחר מלך סיחון להילחם ולקחת על עצמו את הסיכון שהוא עלול להפסיד בקרב ולהפסיד את חייו ואת ארצו, ובלבד שלא ייתן לעם ה' לעבור בארצו

נאמר בפסוק לב: "וַיֵּצֵא סִיחֹן לְקָרְאֲתָנוּ הוּא וְכָל עַמּוֹ לְמִלְחָמָה יְהִצֵּה".

התורה מציינת שסיחון לא התבצר בערי – ממלכתו, אלא קיבץ את כל עמו ויצא להילחם עם ישראל מחוץ לערים. **רש"י** (במדבר כא, כג) מסביר שבהדגשה זו מכוונת התורה להראות לנו את חסדי ה' והשגחתו המופלאה על עם ישראל:

"ויצא לקראת ישראל – אילו היתה חשבון מלאה יתושין, אין כל בריה יכולה לכבשה, ואם היה סיחון בכפר חלש אין כל אדם יכול לכבשו, וכל שכן אלו שהיה בחשבון. אמר הקב"ה מה אני מטריח על בני כל זאת לצור על כל עיר ועיר, נתן בלב כל אנשי המלחמה לצאת מן העיירות ונתקבצו כולם למקום אחד, ושם נפלו. ומשם הלכו ישראל אל הערים ואין עומד לנגדם כי אין שם איש, אלא נשים וטף".

לו היו סיחון ועמו נשארים בערים היתה המלחמה מורכבת וקשה יותר, ולכן נתן ה' בלבו של סיחון לצאת מהערים ולהילחם, ובכך הקל על ישראל לנצחו ולכבוש את ארצו.

נאמר **בפסוק לד**: **"וַנִּלְכֹּד אֶת כָּל עָרָיו כָּעֵת הַהוּא וַנַּחֲרֵם אֶת כָּל עִיר מִתָּם וְהַנָּשִׁים וְהַטָּף לֹא הִשְׁאָרְנוּ שָׁרִיד"**

האמוריים הם מאותם עמים מקולקלים שעליהם נצטוו ישראל **"לֹא תַחֲיֶיהָ כָּל נַפְשָׁהּ"** (דברים כ, טז), ולכן הרגו בהם ישראל גם את הנשים והטף, וכדברי **הרמב"ן**:

"ונחרם את כל עיר מתים והנשים והטף – שהיו מן האמורי, ונצטוו בכך שנאמר (להלן ב, טז): 'רק מערי העמים האלה אשר ה' אלקיך נותן לך נחלה לא תחיה כל נשמה'".

בכל זאת פתח להם משה בשלום, מפני שגזירת 'לא תחיה כל נשמה' חלה רק בתנאי שלא הסכימו לשלום, כמובא ב**רש"י הירש**:

"אולם גזרה זו חלה עליהם רק בתנאי שלא הסכימו להיכנע בשלום ולא קיבלו על עצמם לפרוש מעבודה זרה ולקיים את החובות האנושיות הכלליות: שבע מצוות בני נח. משום כך אתה מוצא גם כאן: בטרם נלחמו בסיחון מלך האמורי, שלחו לו דברי שלום".

רעיונות מרכזיים בפרק ב

אזהרה שלא להילחם בבני עשיו:

- **הכרת הטוב** - בני ישראל הציעו לבני עשיו שבשעה שיעברו בארצם יקנו בכסף מלא את צרכי מחייתם, ולא יעשו עצמם כעניים, כי אדם עשיר שמראה עצמו כאילו הוא עני, יש בכך משום 'כפיות טובה' וכפירה בטובתו של מקום. המידה הנכונה היא, שאדם שזכה לברכת ה' ינהג בהתאם, ואדם שלא זכה לכך, חלילה, ינהג גם הוא בהתאם, וכל הנהגה הנוגדת את מה שה' נתן, יש בה משום כפירה בטובתו של מקום.
- **קידוש השם כלפי העמים** - כאומה היה חשוב שהעמים יראו את עושרם של ישראל, ומתוך כך יכירו בהשגחת ה' עליהם לטובה ולברכה.
- **יושר הנהגת ה'** - גם אדם רשע כעשיו אינו מקופח על מעשיו הטובים, וזוכה בעקבותיהם לשכר מה'.

אזהרה שלא להילחם במואב:

- **גדולתו של אברהם** - משום כבודו של אברהם נתן ה' את הר שער וארץ בני עמון כירושה זמנית לאומות שהן קרובות של אברהם.
- **אהבת ה' לישראל** - האזהרה לישראל שלא להילחם בבני עשיו ובעמון ניתנה כאשר היו ישראל בסמוך להר שער ולארץ בני עמון, כדי לחזק את לב העם, שכן אם לאומות העולם נתן ה' נחלת ארצות ואף הזהיר שלא להילחם בהם בהיותם קרובים של האבות הקדושים, אף שלא נשבע להם, כל שכן שיקיים ה' את שבועתו לתת את הארץ נחלה לעם ישראל, צאצאיהם של האבות.

סוף גזירת העיכוב במדבר:

- **העונש כתיקון** - גם כאשר חוטאים ישראל חטאים חמורים נמשכת אהבת ה' אליהם ללא תנאי. ועל כן, הן עונש המיתה החמור שהושת עליהם בעקבות חטא המרגלים, והן גזירת ההסתובבות במדבר במשך שנים ארוכות, נבע מהאהבה הגדולה אליהם ומהרצון שחטאים יכופר ויתוקן.

אזהרה שלא להילחם בבני עמון:

- **חביבות ישראל אחר תיקון החטא** - חטא המרגלים הביא את עם ישראל לריחוק מהקב"ה. לאחר שהשלימו ישראל את הליך הבניה והתיקון, שבו למעלתם וחביבותם הראשונה, ועתה עומדים אהם הכן למילוי ייעודם הגדול.
- **מעלתם של ישראל** - גדולתו של הצדיק וזכאותו להשראת שכינה תלויות במצב דורו, והדבר אינו משתנה גם כשמדובר בגדול שבגדולים, במשה רבנו ע"ה.

- **השגחת ה' על ישראל - המלחמות בין העמים והעברת הארצות מיד אומה זו לאומה אחרת, אינם מתרחשים באקראי, ואף אינם תלויים בגבורה ובחוזק יד, כי הכל מכוון מאת ה', ונעשה משום בזכות האבות לטובתם של ישראל.**

הכיבוש הראשון - ארץ סיחון מלך האמורי:

- **אהבת ה' לישראל -** כדי להכשיר לבני ישראל את השטח לקראת כיבוש ארץ נחלתם, ולמנוע מעמים אחרים לסייע לעמי כנען במלחמתם, שינה ה' ממנהגו של עולם, חולל נס מופלא והעמיד את השמש ממהלכה רק כדי להודיע את שמם ומעלתם של ישראל לעיני העמים.
- **גדולתו של משה -** משה רבנו דבק בדרכי ה' ומעצמו הבין מהו רצון ה' וכיצד עליו להנהיג את ישראל במצבים קשים ומורכבים
- **מעלת השלום -** אנו מצווים לרדוף אחרי השלום ולא לחכות שיבוא לפתחנו.
- **בחירה חופשית -** ה' נטל מסיחון את כוח הבחירה, כפי שעשה לפרעה. יש רשעים שמחמת גודל רשעותם וחטאיהם הרבים, ניטלת מהם הזכות לחזור בתשובה. ומאת ה' היתה זאת, שיתעקש מלך סיחון לא לתת לישראל זכות מעבר בארצו, בכדי להביאו לידי מלחמה שבה ינצחו ישראל ויכבשו את ארצו.
- **חסד ה' והשגחתו על ישראל -** ה' נתן בליבו של סיחון שייצא ויילחם עם ישראל מחוץ לעירו המבוצרת, זאת מאהבתו הגדולה לישראל והרצון שלא ייתקלו במלחמה קשה וסבוכה.

פרק ג

בפרקנו שלושה נושאים עיקריים:

1. הכיבוש השני: ארץ עוג מלך הבשן
2. סיכום תוצאות מלחמת סיחון ועוג
3. נחלת בני ראובן, גד וחצי שבט המנשה

הכיבוש השני: ארץ עוג מלך הבשן (פסוקים א-ז)

עוג וכל עמו יוצאים לקראת ישראל

נאמר **בפסוק א:** "וַיִּפֹּן וַיַּעַל דָּרֶךְ הַבָּשָׁן וַיֵּצֵא עֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן לִקְרָאתָנוּ הוּא וְכָל עַמּוֹ לַמִּלְחָמָה אֲדָרְעִי"

תם הכיבוש הראשון, ופניהם של ישראל אל היעד הבא, אל ארץ עוג מלך הבשן. **המהר"ל ב"ג** **גור אריה** מבאר שהמילה "וַיַּעַל" בפסוק רומזת לכך שבכיבוש זה עלו בני ישראל מדרגה **"לפי שהוא התקרבות לארץ, ששייך בו עליה"**. נדגיש מילה זו, ונתאר את ההתרגשות הגדולה שמלאה את הלבבות - עם ישראל הולך ומתקרב אל ארצו, עולה ומתעלה בדרך אל ייעודו.

משה רבנו לא הפנה לעוג קריאה לשלום, משום שכאשר שמע עוג על מה שנעשה לסיחון, הוא יצא עם צבאו להילחם בישראל, ועל כן נאלץ משה להילחם בו, כדברי **הרמב"ן** (דברים ב, לד):

"לעוג מלך הבשן לא קרא לשלום, שהוא יצא אליו למלחמה קודם שבאו לעיר שלו כלל".

"וַיֵּצֵא עֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן לִקְרָאתָנוּ" - גם בלבו של עוג, שהיה מלך חזק וגיבור נתן ה' את ההחלטה **לצאת** ולהילחם בישראל במקום אחד **מחוץ לשישים הערים המבוצרות** שעמדו לרשותו (כפי שמצויין בהמשך הפסוקים). זאת, מתוך חסדו המופלא והשגחתו על ישראל, ורצונו להקל עליהם את הלחימה באומות חזקות אלו.

נאמר **בפסוק ב:** **"וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי אֵל תִּירָא אֹתוֹ כִּי בְיָדְךָ נִתְּתִי אֹתוֹ וְאֶת כָּל עַמּוֹ וְאֶת אֶרְצוֹ וְעַשִּׂיתָ לוֹ כְּאֲשֶׁר עָשִׂיתָ לְסִיחֹן מֶלֶךְ הָעַמֹּרִי אֲשֶׁר יוֹשֵׁב בְּחֶשְׁבֹּן"**

מלשון הפסוק נראה שמשה התיירא מהמלחמה עם עוג, ועל כן אמר לו הקב"ה **"אל תירא אותו"**. מדוע דווקא כעת, במלחמה עם עוג, עודד ה' את משה שלא יתיירא מהמלחמה עמו? זאת ועוד, שביראה ובפחד מבשר ודם יש חסרון בבטחון בה' **"רש"י והרמב"ן** מבארים, שלא מגבורתו של עוג חשש משה, אלא התיירא שמא תעמוד לו הזכות שהיטיב עם אברהם אבינו כשבא להודיע במלחמת המלכים שלוט בן אחי אברהם נלקח בשבי, וכך כתב **הרמב"ן** (במדבר כא, לד):

"שלא יירא משה רבינו מזרוע בשר, כי עמו ה' אלקינו וכל הגוים כאין נגדו מאפס ותוהו"

נחשבו לו, והוא [משה עצמו] המזהיר את ישראל אל תיראו ואל תערצו מפניהם (דברים

לא ו), והוא [משה רבנו] המאשים אותם ביראתם כענין שנאמר במרגלים (שם א כט ל) ואומר אליכם לא תערצון ולא תיראון מהם ה' אלקיכם הוא ילחם לכם, אבל נתירא משה מפני הזכות שידע לו".

מבט למורה

לומדים אנו, מה גדול כוחו של מעשה טוב אחד. ואם גדול כל כך כוחו של מעשה טוב שיצא מעוג מלך הבשן, בודאי גדול פי כמה וכמה מעשה של יהודי.

חז"ל אומרים שכוונת עוג היתה לרעה. הוא הודיע לאברהם שלוט נלקח בשבי כדי לגרום לו לצאת למלחמה ותקוותו היתה שאברהם ייהרג במלחמה זו, וזו לשון המדרש (ילקוט שמעוני תורה רמז עב):

"ויבא הפליט' (בראשית יד, יג) – ...והוא לא נתכוון לשם שמים. אמר: אברהם זה, קנאי הוא, עכשיו אני אומר לו שנשבה בן אחיו והוא יוצא למלחמה ונהרג ואני נוטל את שרי אשתו. אמר ליה הקדוש ברוך הוא: שכר פסיעותיך אתה נוטל, שאתה מאריך ימים".

נמצא, שלמרות מחשבתו הרעה, זכה בעבור זה לאריכות ימים מפני שלבסוף דבריו פעלו לטובה.

יסוד זה חוזר על עצמו פעמים רבות במפגש שבין עם ישראל לאומות העולם. זה עתה למדנו על זכותו של עמון שגילה מעלה מסוימת של צניעות, ובעבור זה נהגו בו ישראל כבוד. בדומה לזה מציינים חז"ל ללוט ששתק ברדת אברהם למצרים ולעשיו שכיבד את אביו, ושניהם זכו על כך לשכר מאת ה'! וישנן עוד דוגמאות נוספות. דברי חז"ל אלה מלמדים אותנו כי אין הקב"ה מקפח שכר כל בריה, וכל מעשה טוב שאדם עושה, יקבל שכרו מאת ה'.

כמו כן ניתן ללמוד מכאן על מעלתם העצומה של האבות הקדושים, שכל מי שסייע בעדם, ולו במעט, להוציא אל הפועל את מחשבותיהם הקדושות, קיבל שכרו לדורי דורות.

איננו יודעים עד היכן עומדת ומגינה זכות זו, זהו חשבון אלוקי על פי תמים דעות. אולם אחרי שראה משה רבנו שלבני שער, עמון ומואב עמדה זכות אבותיהם גם שנים רבות אחרי מעשיהם הטובים של האבות, התיירא שמא תעמוד גם לעוג זכות מעשהו הטוב.

חסד ה' עם ישראל

נאמר בפסוקים ג-ד: "וַיִּתֵּן ה' אֱלֹקֵינוּ בְּיָדֵנוּ גַם אֶת עֹג קִלְגַּשְׁן וְאֶת כָּל עַמּוֹ וְנָכְהוּ עַד בְּלֹתֵי הַשָּׂאִיר לֹא שָׁרִיד. וְנִלְכַּד אֶת כָּל עָרָיו בְּעֵת הַהוּא לֹא הָיְתָה קְרִיָּה אֲשֶׁר לֹא לְקַחְנָהּ מֵאִתָּם שְׂשִׁים עִיר כָּל חָכַל אֲרָגָב מִקְלָת עֹג בְּכָשָׁן"

כפי שהזכרנו, נתן ה' בלבו של עוג לצאת עם כל עמו מהערים המבוצרות למלחמה במקום אחד כדי להקל על ישראל את כיבוש ארצו. ואכן, לאחר שהכחו "עַד בְּלֹתֵי הַשָּׂאִיר לֹא שָׁרִיד", לכדו את כל עריו בקלות-
"וְנִלְכַּד אֶת כָּל עָרָיו בְּעֵת הַהוּא", כפי שכותב המלבי"ם:

"שעל ידי שנתן ה' אותו בידנו ונפלו גבוריו בשדה על ידי כך ונלכד את כל עריו בעת ההוא רצונו לומר – תיכף, ולא הוצרכנו לצור על מבצרי ימים רבים כנזכר לעיל אצל סיחון, והגם שהיו ערים מרובים ששים עיר והגם שהיו ערים בצורות".

התורה מתארת באריכות את עוצמת הניצחון מול עוג מלך הבשן והיקפו הנרחב, להודיע ולפרסם כמה גדול היה חסד ה' עם ישראל, שעיתרם בעטרת ניצחון.

סיכום תוצאות מלחמת סיחון ועוג (פסוקים ח-יא)

נאמר **בפסוק ח**: "וַיִּקַּח כָּעֵת הַהוּא אֶת הָאָרֶץ מִיַּד שְׁנֵי מְלָכֵי הָעַמּוֹרִי אֲשֶׁר בְּעֶבֶר הַיַּרְדֵּן מִנַּחֲלֵי אֲרָנָן עַד הַר הַחֶרְמוֹן"

התורה מפרטת את גבולות ארצותיהם של סיחון ועוג, משום שגם על כיבושן הצטוונו במסגרת כיבוש הארץ⁶, בהיותן מיושבות מ'מְלָכֵי הָעַמּוֹרִי', משבעת העמים יושבי הארץ אותם צונו לכבוש ולאבד.

מעלתה של ארץ ישראל

נאמר **בפסוק ט**: "צִידְנִים יִקְרְאוּ לַחֶרְמוֹן שְׁרִין וְהָעַמּוֹרִי יִקְרְאוּ לוֹ שְׁנִיר"

משה מציין, שהאומות השוכנות סביב להר חרמון כינו אותו בשמות שונים משלהן: הצידונים היו קוראים לו 'שריון', והאמורים קראוהו 'שנר', ובהמשך (דברים ד, מח) נזכר שם נוסף, 'שיאון'.

מה באה התורה ללמדנו בכך שכל מלכות בחרה לקרוא להר חרמון בשם אחר?

כתב רש"י:

"ארבעה שמות למה הוצרכו ליכתב, להגיד שבה ארץ ישראל, שהיו ארבעה מלכויות

מתפארות בכך, זו אומרת על שמי יקרא, וזו אומרת על שמי יקרא".

ארבע מלכויות נאבקו על הכבוד, שיקרא ההר בשם שהם קראוהו, או שהיו שוכנות בצד הר חרמון והתפארו בכך שארצותיהם גובלות עם ההר הזה.

מקור דברי רש"י הוא **בספרי** (פרשת עקב לו), ושם ישנה תוספת חשובה:

"והלא דברים קל וחומר, אם פסולת הרי ישראל נשמחמות הקרירות והשלג לא גדלים שם

עצים - רמב"ן ארבע מלכויות מתכתשות עליה, קל וחומר לשבחה של ארץ ישראל

[למקומות הפוריים יותר בארץ ישראל]."

הניצחון על עוג- גילוי אהבת ה' אלינו

נאמר **בפסוק יא**: "כִּי רַק עוֹג מְלֶךְ הַכְּשֵׁן נִשְׁאָר מִיְּתֵר הַרְפָּאִים הִנֵּה עָרְשׁוֹ עָרֵשׁ בְּרָצֵל הִלָּה הוּא

כְּרִבַּת בְּנֵי עַמּוֹן תִּשָּׁע אֲמוֹת אֶרְכָּה וְאַרְבַּע אֲמוֹת רָחְבָּהּ בְּאֶפֶסֶת אִישׁ"

הניצחון במלחמת עוג לא היה ענין רגיל מדרכי הטבע, וממנהגו של עולם, אלא נס גדול מאת ה', אשר נתנו בידינו להרגו. שכן יחיד במינו היה עוג בגבורתו וברום קומתו המופלגת. עוג היה השריד היחידי שנותר מעם הרפאים שהוכו בימי אמרפל (בראשית יד, א-ה) אשר היו ידועים בחזקם ובגדלם, וכך כתב **האברבנאל**:

⁶ להרחבת נושא זה ניתן לעיין בפרק הקודם פסוקים כד- לז.

"לרשום גודל התשועה הזאת, מפאת שר הצבא אשר היה הממונה על האויבים, שהיה עוג הנשאר מיתר הרפאים. רוצה לומר שזה יורה על גבורתו, כיון שנשאר ולא נשמד עם יתר הרפאים בהשמדם".

יתרה מזאת, על מימדיו הגדולים תעיד מיטתו העומדת בעיר 'רבת בני עמון' כעדות גלויה לעיני הבריות הבאות להתבונן ולחזות בפלא הרב. בשל מידת גופו, אורכו ומשקלו, מיטת עץ לא יכלה להחזיקו ונאלצו להכין עבורו מיטת ברזל, וכך כתב האברבנאל בהמשך:

"ונתן ראייה שנית על גבורתו, והוא אמרו 'הנה ערשו ערש ברזל'. רוצה לומר שהערש הוא שוכב עליו לא היה מעץ כי לא יוכל העץ לסבול כבדותו בעת השינה, אבל היה מברזל. והנה העד בזה הוא החוש שעוד היום הזה לאות ולמופת ברבת בני עמון... וכל זה ממה שיורה על גודל התשועה האלקית אשר עשה במלחמה זאת".

נחלת בני ראובן, גד וחצי שבט המנשה (פסוקים יב-כ)

בפרק הקודם למדנו על כיבושי עם ישראל בעברו המזרחי של הירדן. כפי שהזכרנו בפרק הקודם, עבר הירדן המזרחי נכלל גם הוא בגבולות ההבטחה. אולם אין כל חלקיו שוים - בעוד שנחלת עמון ומואב תינתן לישראל רק לעתיד לבוא, ארצותיהם של סיחון ועוג נכללות בגבולות הארץ הניתנת עתה לבני ישראל. בקשתם של בני ראובן ובני גד התקבלה לאחר דברי תוכחה קשים שאמר להם משה (במדבר לב, ו-טו), ולאחר שקבלו על עצמם להשתתף עם ישראל בכיבוש הארץ ולא לשוב לבתיהם עד תומו. בקשתם מצד עצמה, נכונה וצודקת היתה - עבר הירדן המזרחי הוא חבל הארץ המתאים לתפקידם של שבטים אלו, ולמימושם בצורה הטובה ביותר, ומסיבה זו כה חפצו ליישוב⁷, אולם משה הוכיחם מפני שחש שהמקום ממנו באה הבקשה אינו כן ואמיתי, והאופן בו נאמרה עלול להחליש את ליבם ולהרפות את ידיהם של ישראל מכיבוש שאר חלקי הארץ. בפרשתנו, נמצאים אנו לאחר תוכחת משה וקבלתם של בני גד את תנאי ההצטרפות לכיבוש יתר חלקי הארץ, ממקום זה, הנחלת ארץ סיחון ועוג מתוארת בפסוקים כדבר מקובל ומוסכם, ולהיפך, משמשת את משה לחיזוק רוחו של העם:

"וְלִרְאוּבֵנִי וְלִגְדִי נָתַתִּי מִן הַגִּלְעָד" [פסוק טז], "וְאֶצְוָ אֶתְכֶם בְּעֵת הַהוּא לֵאמֹר ה' אֱלֹהֵיכֶם נָתַן לָכֶם אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ חֲלוּצִים תַּעֲבְרוּ לִפְנֵי אֱחֵיכֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כָּל בְּנֵי חֵיל" [פסוק יח].

בדברים אלו מחזק משה את לב העם ומעודד - שכפי שהחל ה' לקיים את הבטחתו והוריש את חלקיה המזרחיים של הארץ לראובן וגד, כך יסייעם לכבוש גם את יתר חלקי הארץ, כפי שחותמת התורה עצמה (פסוקים כא - כב) את פרשתנו:

"עֵינֶיךָ הָרְאִיתָ אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה ה' אֱלֹהֵיכֶם לְשָׁנִי הַפְּלִיכִים הָאֵלֶּה כֵּן יַעֲשֶׂה ה' לְכָל הַפְּסָלְכוֹת אֲשֶׁר אִתָּה עֹבֵר שָׁמָּה. לֹא תִירָאוּם כִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם הוּא הַנִּלְחָם לָכֶם".

⁷ דברים אלו הוסברו בהרחבה בחוברת על פרשת מטות (עמ' 48-56).

בדבריו, מחזק משה גם את רוח השותפות והאחוה בתוך העם, ומדגיש שגם השבטים הנוחלים בעבר הירדן אינם נוטשים את עם ישראל ומפנים לו עורף חלילה! גם הם ישתתפו בכיבוש הארץ, ואף ילכו חלוצים בראש העם לסייעם בכיבוש הארץ.

ירושלם ארצות סיחון ועוג והנחלתן לשנים וחצי השבטים (פסי יב-יז)

אחרי שמשה רבינו סיפר באריכות על ישועות ה' המופלאות בכיבוש ארצות סיחון ועוג, מוסיף ומתאר לבני ישראל את הנחלתן של ארצות אלו לשנים וחצי השבטים. בדברים אלו מרומם משה את רוחם של בני ישראל- הנה זוכים אנו להתחיל את ירושלם הארץ שהובטחה לאבותינו- אברהם יצחק ויעקב! זוכים אנו להתחיל ולהתיישב במקום המתאים לנו ולליעודנו המיוחד!

ארצות סיחון ועוג מתאימות לשבטי ראובן וגד

נאמר **בפסוק יב**: "וְאֵת הָאֶרֶץ הַזֹּאת יְרֻשׁוּ בְּעֵת הַהוּא... וְעָרֶיוּ נָתַתִּי לְרְאוּבֵנִי וּלְגָדִי". כפי שכתבנו, ארץ סיחון ועוג נכללת בגבולות הארץ שהובטחה לאבות, ולא נכללה בנחלת בני ישראל רק בעקבות בקשתם של בני גד וראובן. הנחלת הארץ לשבטים אינה מקרית, היא נעשתה בגורל על פי ה'- לכל שבט ושבט בחר ה' נחלה מתאימה לו מבחינה רוחנית וגשמית, בה יוכל להוציא את כשרונותיו וכוחותיו הייחודיים אל הפועל באופן מיטבי, כפי שכותב הרצי"ה בשיחותיו:

"יש סדר התנחלות מדויק. לכל שבט ושבט יש מקום מיוחד. כולם בונים את הבית הכלל – ישראל בשלמותו ובבריאות, כאשר לכל אחד יש חשיבות משלו, ערך משלו, תפקיד שלו ומקום שלו, ואין לבלבל".

ארץ סיחון ועוג היתה נחלתם המיועדת של בני גד ובני ראובן, כפי שכותב השפת אמת (מטות תרמט, תרלח): "ובודאי חלק עבר הירדן היה מיוחד לבני גד ובני ראובן, 'איזהו חכם המכיר את מקומו' – והם הכירו מקום שלהם.. ובודאי חלק זה היה מוכן לבני גד ובני ראובן, אבל היה בא להם אחר חלוקת הארץ....".

משה מחזק את כח התורה בעבר הירדן המזרחי

נאמר **בפסוקים יג – טו**: "וַיִּתֵּר הַגִּלְעָד וְכָל הַבָּשָׁן סִמְלֶכֶת עֹג נָתַתִּי לְחֻצֵי שְׂכֵט הַמִּנְשָׁה כָּל חֶקֶל הָאֶרֶץ לְכָל הַבָּשָׁן... יָאִיר בֶּן מִנְשָׁה לָקַח אֶת כָּל חֶקֶל אֶרֶץ עַד גְּבוּל הַגִּשְׁשֻׁרִי וְהַמַּעֲכָתִי וַיִּקְרָא אֹתָם עַל שְׁמוֹ... וְלִסְכִּיר נָתַתִּי אֶת הַגִּלְעָד".

בנוסף לראובן וגד נוחל חצי שבט המנשה גם הוא את נחלתו בעבר הירדן. בפסוקים, נחלתו של חצי שבט מנשה מופיעה בנפרד מנחלתם של שני השבטים הנוספים. ואף את התנאי והדרישה שיעברו חלוצים לפני העם בכיבוש הארץ, מתנה משה רק עם בני גד וראובן בלבד ולא עם חצי שבט מנשה. זאת ועוד, שאם נבחן את גבולות נחלת חצי שבט המנשה, ניווכח שהיא גדולה ורחבה באופן יחסי לנחלות שאר השבטים.

הנצי"ב בפירושו **העמק דבר** מסביר את דברים אלו:

"היה בזה כונה פנימית שנוגע לכלל ישראל שישבו [חצי שבט המנשה] בעבר הירדן

[המזרחי]. ונראה דבשביל [שמשום] שראה משה רבינו דבעבר הירדן כח התורה מעט...

על כן השתדל להשתיל בקרבם גדולי תורה שיאירו מחשכי ארץ באור כח שלהם, וכתוב
'מני מכיר ירדו מחוקקים' (שופטים ה, יד), היינו גדולי תורה ראשי ישיבות... והשתדל
משה שיתרצו המה לשבת בעבר הירדן, ומשום זה הרבה להם נחלה עד שנתרצו".

כלומר, בתחילה ניגשו רק בני גד וראובן וביקשו ממשה לקבל נחלתם בעבר הירדן המזרחי בשל ההתאמה
שיש בחבל ארץ זה לצורכיהם הכלכליים בגלל ריבוי מקניהם. משה הסכים עמם, אך התנה כי יצאו חלוצים
בצבא, ומתוך שחשש כי בעבר הירדן יתמעט כוח התורה, ביקש מחצי שבט מנשה שיקבלו על עצמם את חיזוק
לימוד התורה בקרב יושבי עבר הירדן וישבו עמם. ומכיוון שמשאת נפשם היתה לקבל חלק בארץ ישראל,
הציע משה לבני מנשה נחלה גדולה במיוחד ובכך ביקש לשכנעם להסכים לעצתו.

ומדוע חשש משה שבעבר הירדן המזרחי יהיה מיעוט תורה? המרכז הרוחני של עם ישראל נמצא בירושלים,
וממנה יוצאת התורה לכל רחבי ישראל- "כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה וְדָבָר ה' מִירוּשָׁלַיִם" (ישעיהו ב, ג). שם
המקדש ולשכת הגזית- מקום מושב הסנהדרין, ממנו יוצאת תורה לישראל.

המרחק הפיזי הרב בין ירושלים לעבר הירדן המזרחי, ונהר הירדן הזורם באמצע עלול להחליש את השפעת
כח המקדש והתורה היוצאת ממנו על בני גד ובני ראובן.

כפי שנראה מדברים אלו של משה, וכפי שנוסיף ונראה לאורך החומש, חשש משה, שההתיישבות בארץ
והעמל בפיתוחה, בצירוף המפגש עם עמי כנען, עלולים להביא חס וחלילה להתרחקות ישראל מקיום התורה
ומצוותיה, עד כדי כך שיתחייבו גלות מכה זה!

מסיבה זו, שב משה ומחזק את ליבם של ישראל ללמוד את התורה ולקיים את מצוותיה- שהם סם החיים
של האומה, והם יביאו אותה לכינון המלכות, בנין בית המקדש והגשמת הייעוד שלה.

מתוך דאגה עמוקה זו, מושיב משה את שבט מנשבה בקרבם, בכדי לחזק את כח התורה בעבר הירדן, ולהאיר
את 'מחשכי הארץ' באור תורתם.

מבט למורה

הנצי"ב כהמשך להסברו, הסביר את חשיבות הדבר לדורות, וכך כתב:

**"ואחר כך סיפר משה לישראל כמה השתדל להשתיל בקרבם גדולי תורה, ומזה ילמדו
לדורות להשתדל לדור במקום תורה דווקא, כי בזה תלויים חיי ישראל".**

מדברי הנצי"ב אנו לומדים על האחריות הגדולה שחש משה כלפי כל יהודי מישראל שיהיה מלא בתורה
ויראת שמים. ובנוסף, לומדים אנו על האחריות המוטלת על כל אדם מישראל להשתדל לגור במקום תורה.

נצל הזדמנות זו לדבר עם התלמידים על מעלת התורה שבה תלויים חייהם של ישראל, וכן על החשיבות
הרבה המוטלת על האדם כאשר הוא בוחר את מקום מגוריו, לבחור מקום של תורה, כדי שיוכל להתחבר
לאנשי תורה צדיקים ויראי שמים, וכדברי המשנה **באבות** (פ"ו, מ"ט):

"אמר רבי יוסי בן קיסמא: פעם אחת הייתי מהלך בדרך ופגע בי אדם אחד ונתן לי שלום והחזרתי לו שלום. אמר לי: רבי, מאיזה מקום אתה? אמרתי לו: מעיר גדולה של חכמים ושל סופרים אני. אמר לי: רבי, רצונך שתדור עמנו במקומנו ואני אתן לך אלף אלפים דינרי זהב ואבנים טובות ומרגליות. אמרתי לו: בני, אם אתה נותן לי כל כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות שבעולם אני דר אלא במקום תורה, לפי שבשעת פטירתו של אדם אין מלוין לו לאדם לא כסף ולא זהב ולא אבנים טובות ומרגליות, אלא תורה ומעשים טובים בלבד".

הציווי לעבור חלוצים עד כיבוש כל השבטים (פסוקים יח-כ)

נאמר בפסוק יח: "וְאַצּוּ אֶתְכֶם בָּעֵת הַהִוא לְאֹמֹר ה' אֱלֹהֵיכֶם נָתַן לָכֶם אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ חֲלוּצִים תַּעֲבְרוּ לִפְנֵי אֲחֵיכֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כָּל בְּנֵי חָיִל".

משה רבנו התנה את התיישבותם של בני ראובן ובני גד בעבר הירדן המזרחי, בכך שיעברו חלוצים לפני בני ישראל במלחמתם על כיבוש הארץ.

הערבות ההדדית בעם ישראל בכיבוש הארץ

מוכנתם של בני גד ובני ראובן להיעדר מביתם לתקופה ארוכה עד תום התיישבותם של השבטים איש בנחלתו בכדי לסייע להם בכיבוש ובהתנחלות בארץ, גילתה את האחריות שבלב כלל ישראל על כיבוש הארץ, והערבות ההדדית האמיצה שהיתה בין חלקי העם- המהווה תנאי מהותי בירושת הארץ- להיות "אֶלְאִי וְאֶלְאִי" (דברי הימים א, יז).

התגייסותם של השבטים שנחלו בעבר הירדן לעבור חלוצים לפני ישראל, חיזקה את רוחם של ישראל, ועודדה אותם לקראת המשימה החשובה של כיבוש הארץ.

הצטרפותם של בני ראובן, ובני גד נסכה כח ועידוד בבני ישראל העומדים עתה בפני שנים ארוכות של כיבוש ומלחמה. בני גד היו ידועים בתעוזתם ובגבורתם הרבה, כפי שכותב האלשיך (במדבר לב, ה): "כִּי אֵין בְּכָל יִשְׂרָאֵל גִּיבּוֹרִים כַּבְנֵי גֹד, וְהִמָּה הַיּוֹצֵאִים תַּחֲלִילָה בְּכָל הַמִּלְחָמוֹת".

זאת ועוד, כאשר חלק מהלוחמים נמנעים לצאת למערכה, עלול הדבר להטיל מורד ופחד בליבם של יתר הלוחמים, כפי שכותב הרמב"ם (הלכות מלכים ז, ד):

"ומעמידין מאחור כל מערכה ומערכה שוטרים חזקים ועזים, וכשילין [מקלות] של ברזל בידיהם, הרוצה לחזור מן המלחמה הרשות בידן [של אותם שוטרים] להתוך את שוקו [שלא יוכל לברוח]! שתחלת נפילה ניסה [תבוסה במלחמה מתחילה מבריתם של הלוחמים ונסיגתם משדה המערכה]".

ועתה, שגם בני ראובן וגד הודיעו שיצאו עמם למערכה על כיבוש הארץ, חיזק הדבר את רוח הלוחמים והעצימה.

נאמר **בפסוק יט**: "רַק נְשִׁיכֶם וְטַפְכֶם וּמִקְנֵכֶם יִדְעִיתִי כִּי מִקְנֶה רַב לָכֶם יֵשְׁבוּ בְּעָרֵיכֶם אֲשֶׁר נָתַתִּי לָכֶם".

ארצות סיחון ועוד היו משופעות במקומות מרעה, והתאימו לבני ראובן ולבני גד שעסקו בגידול צאן ומקנה, כפי שכותבים חז"ל **במדרש הגדול** (במדבר לב, ה): "**מפני מה בחרו בה** [בני ראובן ובני גד בארץ סיחון ועוג]? **מפני שהיה להן מקנה הרבה, והיו מבקשין להתרחק מן הגזל**".

וב**מדרש קהלת** (רבה א, א) נאמר:

"דורות הראשונים על ידי שהיו עסוקין ושטופין בגזל...נמחו במים מן העולם, אבל שבט ראובן וגד שהרחיקו עצמן מן הגזל לפיכך נתן להם הקדוש ברוך הוא נחלתם במקום שאין בו גזל, שנאמר 'והנה המקום מקום מקנה וגו'".

נאמר **בפסוק כ**: "עַד אֲשֶׁר יָנִיחַ ה' לְאַחֲיֶיכֶם כָּכֶם וְיָרְשׁוּ גַם הֵם אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֵיכֶם נָתַן לָהֶם בְּעֶבֶר הַיַּרְדֵּן וְשָׁבְתֶם אִישׁ לְיִרְשָׁתוֹ אֲשֶׁר נָתַתִּי לָכֶם".

בשנים אלו, בהן סייעו בני ראובן ובני גד לאחיהם בכיבוש הארץ, לא ישבו בני משפחותיהם בערים בצורות וניהלו סדר חיים מתוקן. רק לאחר שהסתיימו שנות הכיבוש והחלוקה, שבו בני ראובן וגד לנחלתם ביצרו אותה והתנחלו בה לגמרי.

זאת משום, שעבר הירדן המערבי- יהודה, וירושלים הם ה'לב', שם מרכז החיים של האומה, ורק מכאן כיבושם נחלו בני ראובן ובני גד את נחלתם הנמצאת בעברו המזרחי של הירדן, ירושה שלימה.

כפי שכותב **הרצ"ה בשיחותיו** (במדבר עמ' 425):

"עבר הירדן שייך לארץ ישראל, אבל אינו מגיע למדרגה המיוחדת של הארץ הנבחרת. על כן, מידת שלמות הקליטה והשייכות של עבר הירדן לארץ ישראל, נקבעת על פי ההתבססות והקניין שלנו בחלק הפנימי של ארץ ישראל".

חיזוק ליבם של ישראל בהצלחת כיבוש עבר הירדן המערבי (פסוקים כא – כב)

נאמר **בפסוק כא**: "וְאֵת יְהוֹשֻׁעַ צִוִּיתִי בְּעֵת הַהוּא לֵאמֹר עֵינֶיךָ הֲרֹאת אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה ה' אֱלֹהֵיכֶם לְשָׁנֵי הַמִּלְכִּים הָאֵלֶּה כֵּן יַעֲשֶׂה ה' לְכָל הַפְּסָלִים אֲשֶׁר אִתָּה עֲבֹר שָׁמָּה".

תוך כדי שמשו מרומם את רוחם של ישראל ומחזקם לקראת הכניסה לארץ, מופיע פסוק זה העוסק במינוי יהושע וחיזוקו.

יהושע תלמידו הנאמן של משה רבנו, עליו נאמר: "וּמִשְׁכָּתוֹ יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹחַ לֹא יָמִישׁ מִתּוֹךְ הָאֹהֶל" (**שמות לג, יא**), הוא הנבחר למלא את מקומו של משה רבנו להנהגת האומה, והוא אשר ימשיך להנהיג את ישראל בדרכו וברוחו הגדולה של משה רבנו, כפי שכתוב במשנה הפותחת את מסכת אבות: "**משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים...**".

"עֵינֶיךָ הֲרֹאת" – הנך מודע לנפלאות שעשה ה' לישראל עד עתה, וידוע אתה שימשיך ללוות את ישראל גם בכיבוש עבר הירדן המערבי. כשהמנהיג חי את אמונתו בצורה חזקה משפיע הדבר על עדתו- בני ישראל, מחזק את רוחם ויוצק בהם את החוסן והיכולת להיכנס לארץ ולכובשה.

נאמר בפסוק כב: "לא תִירָאוּם כִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם הוּא הַנִּלְחָם לָכֶם"

העמידה ערב כיבוש הארץ, העלתה חשש בליבם של ישראל. עד עתה הלכו במדבר בהנהגה ניסית מופלאה, ומעתה עם הכניסה לארץ והמעבר להנהגה טבעית, יצטרכו להתמודד ולהילחם עם העמים הרבים היושבים בארץ. מסיבה זו, האריך משה בדברי חיזוק, לחזק את ליבם בבטחון בה'. ובכך, שגם בתוך ההנהגה הטבעית- "ה' אֱלֹהֵיכֶם הוּא הַנִּלְחָם לָכֶם!"

עם כניסת עם ישראל לארץ ישראל, מזהירה התורה שלא להירתע מהעימות הצפוי עם האויבים, וכך כותב הרמב"ם בספר המצוות (לא תעשה נח):

"שהזהירנו מלירא מן האויבים בעת המלחמה ושללא נברח מפניהם, אבל חובה עלינו להתגבר ולעמוד ולהתחזק כנגד העם האחר, וכל מי שיסוג אחור ויברח כבר עבר על לא תעשה ...לא תיראום'. ונכפל הצווי בזה הענין הרבה. כלומר שלא יברחו ושללא ישובו לאחור בעת המלחמה. כי בענין זה אפשר לקיים אמונת האמת [אמונה ובטחון שלמים]".

תחושות של פחד בשעת מלחמה גורמות ללוחם שלא יקיים את מצוות הצלת ישראל מיד צר בשלמות בכל ליבו ובכל נפשו, ומתוך כך הוא עלול לרפות את ידי חבריו הלוחמים ולסכן את חייהם של ישראל.

אדם מישראל מצווה למסור את נפשו על הצלת ישראל מיד אויביו ולדעת שעל יחוד ה' הוא עושה מלחמה, וכן עליו לבטוח בה' ובישועתו בשעת מלחמה, ולא לתת מקום לתחושת הפחד והיראה לפגום במידת ביטחונו בה', וכפי שכותב הרמב"ם (ה' מלכים ז, טו):

"ומאחר שיכנס בקשרי המלחמה ישען על מקוה ישראל ומושיעו בעת צרה וידע שעל יחוד השם הוא עושה מלחמה וישים נפשו בכפו ולא יירא ולא יפחד ולא יחשוב לא באשתו ולא בבניו אלא ימחה זכרונם מלבו ויפנה מכל דבר למלחמה... ואם לא נצח ולא עשה מלחמה בכל לבו ובכל נפשו, הרי זה כמי ששפך דמי הכל... וכל הנלחם בכל לבו בלא פחד ותהיה כוונתו לקדש את השם בלבד, מובטח לו שלא ימצא נזק ולא תגיעהו רעה, ויבנה לו בית נכון בישראל ויזכה לו ולבניו עד עולם ויזכה לחיי העולם הבא...".

רעיונות מרכזיים בפרק ג

הכיבוש השני - ארץ עוג מלך הבשן:

- **אהבת ה' לישראל** - טובה גדולה היטיב ה' עם ישראל בכך שנתן בלבו של עוג לצאת למלחמה עם כל עמו מתוך הערים המבוצרות, ובכך הקל על ישראל שלא יצטרכו לכובשן.
- **גדולתו של משה** - משה בטח בה' בלב שלם שינחיל לבני ישראל את הארץ ולא התיירא מעוג על אף גבורתו, וכל חששו נבע מנקודת הזכות שמצא בעוג.
- **מעשה טוב מועיל למי ששורשו טוב** - מעשיהם הטובים של עשיו ועמון ומואב נזקפו לזכותם מפני שהיטיבו עם האבות הקדושים, אך סתם מעשה טוב שלהם איננו נזקף לזכותם, כי הם מקולקלים בשורשם.
- **מעלת האבות הקדושים** - כל מי שסייע בעדם, ולו במעט, להוציא אל הפועל את מחשבותיהם הקדושות, קיבל שכרו לדורי דורות.
- **אהבת ה' לישראל** - התורה מתארת באריכות את עוצמת הניצחון מול עוג מלך הבשן והיקפו הנרחב, להודיע ולפרסם כמה גדול היה חסד ה' עם ישראל, שעיתרם בעטרת ניצחון.

סיכום תוצאות מלחמת סיחון ועוג:

- **מעלת ארץ ישראל** - ארבע מלכויות נאבקו על הכבוד, שיקרא החרמון בשם שהם קראוהו, או שהיו שוכנות בצדו והתפארו בכך שארצותיהם גובלות עם ההר הזה.
- **אהבת ה' לישראל** - יחיד במינו היה עוג בגבורתו וברום קומתו המופלגת, ומכאן אנו למדים על גודל הנס שהיה לנו, כאשר נתנו ה' בידנו להרגו.

נחלת בני ראובן, גד וחצי שבט המנשה:

- **חלוקת הארץ** - חלוקת הארץ לשבטים נעשתה על פי ה'. כל שבט קיבל את חבל הארץ המתאים לעניינו ולתפקידו.
- **חיזוק כח התורה בעבר הירדן המזרחי** - משה מבקש מחצי שבט המנשה לקבל את נחלתם בעבר הירדן, על מנת לחזק את כח התורה שם העלול להיחלש משום המרחק ממרכז התורה והקדושה שבירושלים.
- **מעלת החיבור לתורה** - על כל אדם מישראל מוטלת אחריות להשתדל לגור במקום תורה.
- **אחריות ואחדות ישראל בכיבוש הארץ** - הצטרפות בני גד ובני ראובן לכיבוש הארץ, מגלה את הערבות ההדדית בכיבוש וירושת הארץ.
- **גבורה בעת מלחמה** - תחושות של פחד בשעת מלחמה גורמות ללוחם שלא יקיים את מצוות הצלת ישראל מיד צר בשלמות בכל ליבו ובכל נפשו, ומתוך כך הוא עלול לרפות את ידי חבריו הלוחמים ולסכן את חייהם של ישראל.
- **מלחמה על יחוד ה'** - אדם מישראל מצווה למסור את נפשו על הצלת ישראל מיד אויביו ולדעת שעל יחוד ה' הוא עושה מלחמה, וכן עליו לבטוח בה' ובישועתו בשעת מלחמה, ולא לתת מקום לתחושת הפחד והיראה לפגום במידת ביטחונו בה'.

סיכום פרשת דברים

בשנה הארבעים לצאת בני ישראל מארץ מצרים, ושבועות ספורים לפני פטירתו, חזר משה וביאר את התורה כולה באוזני בני ישראל, כאשר בדבריו באו גם דברי תוכחה והדרכה - תוכחה על חטא המרגלים, ודברי הדרכה באשר לדרך הראויה לכניסתם לארץ ישראל, תוך התייחסות לאותן אומות שנאסר עלינו להילחם בהן.

לו זכו ישראל היו עולים אל הארץ בדרך המלך המפולשת, בלא עיכוב או מכשול כלשהו, אולם גרם החטא ובדרכם הנוכחית מצאו את הארץ נעולה בפניהם.

שלוש אומות השוכנות בסביבות הארץ - אדום, מואב ועמון - ארצותיהן נמסרו בידי ישראל בדבר ה' ובדרך נס, וכיבוש ארצותיהן שימש כהכנה לקראת כיבוש הארץ על ידי ישראל.

לאחר מכן כבשו ישראל את ארץ סיחון ואחריו את ממלכת עוג מלך הבשן שכללה ששים ערים בצורות בחומה גבוהה.

עם השלמת כיבוש מלכי עבר הירדן ניגש משה לעסוק בכיבוש הארץ עצמה, כאשר הזכיר לשני השבטים ולמחצית השבט את התחייבותם לצאת חלוצים לפני אחיהם.

אותה גבורה שהתגלתה על ישראל במלחמת סיחון ועוג לא תנוח ולא תשקוט עד שתביא את ישראל לארצם, ובה יוכלו להביא לידי ביטוי את סגולתם בצורה השלמה. וכך מסיימת פרשתנו:

"וְאֵת יְהוֹשֻׁעַ צִוִּיתִי בָּעֵת הַהִוא לֵאמֹר עֵינֶיךָ הָרְאֵת אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה ה' אֱלֹהֵיכֶם לְשָׁנִי הַמִּלְכִּים הָאֵלֶּה כֵּן יַעֲשֶׂה ה' לְכָל הַמִּמְלָכוֹת אֲשֶׁר אַתָּה עֹבֵר שָׁמָּה. לֹא תִירָאוּם כִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם הוּא הַנִּלְחָם לָכֶם" (דברים ג, כא-כב).